

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra psychologie

Disertační práce

**Hodnocení spokojenosti a kvality života v kontextu
romské identity**

Doktorand: Ing. Jana Zychová

Školitel: doc. PhDr. Ing. Petr Kokaisl, Ph.D., prof. h.c.

© 2021 ČZU v Praze

Hodnocení spokojenosti a kvality života v kontextu romské identity

Abstrakt

Dosažení takových životních podmínek, abychom náš život mohli označit za kvalitní a spokojený, je cílem téměř každého člověka. Tyto podmínky se liší v závislosti na mnoha faktorech. Předkládaná disertační práce se věnuje faktoru romské identity. Hlavním cílem bylo zjistit, jakým způsobem se romská identita podílí na spokojenosti se životem vnímané samotnými Romy. Pro tento účel byla provedena výzkumná šetření ve třech lokalitách, u nichž byl předpokládán výskyt nebo naopak absence jevů, které by mohly mít vliv na spokojenost Romů se životem. Mezi zvolenými lokalitami byla dvě kanadská města Toronto a Hamilton (města, kam emigrovali Romové z České republiky), Praha 3 – Žižkov a Pruněrov u Kadaně. Ve všech těchto lokalitách byly prováděny rozhovory s místními obyvateli a pozorovány byly životní podmínky, ve kterých žijí místní obyvatelé. V Kanadě byl natočen i dokumentární film 4 000 mil ke štěstí.

Klíčová slova: Spokojenost se životem, kvalita života, Romové, sociální vyloučení, kulturní dimenze, etnická identita, etnicita.

Assessment of Satisfaction and Quality of Life in the Context of Romany Identity

Abstract

Achieving such living conditions, that we are able to call our lives good quality ones and satisfied, is the goal of almost every person. These conditions vary depending on many factors. The presented dissertation deals with the factors of Romany identity. The main objective was to find out how the Romany identity contributes to the satisfaction with life perceived by the Romanies themselves. For this purpose, research surveys were conducted in three localities, where the occurrence or absence of phenomena that could affect the satisfaction of Roma with life was assumed. Among the selected localities were two Canadian cities Toronto and Hamilton (cities where Romanies emigrated from the Czech Republic), Prague 3 - Žižkov and Prunéřov u Kadaně. In all these localities, interviews were conducted with the locals and the living conditions of the residents were observed. A documentary film "4,000 miles of happiness" was also made in Canada.

Keywords: Well-being, Quality of life, Roma people, Social exclusion, Cultural dimensions, Ethnic identity, Ethnicity.

Poděkování

Ráda bych poděkovala svému školiteli doc. PhDr. Ing. Petru Kokaislovi, Ph.D., prof. h.c., který mě dokázal nadechnout pro studium Hospodářských a kulturních studií již v prvním ročníku bakalářského studia na ČZU. Je to především jeho zásluha, že jsem se rozhodla pokračovat v doktorském studiu a že jsem díky jeho radám a motivaci tuto práci dokončila. Dále bych ráda poděkovala své rodině za podporu během studia a svým přátelům, že už se přestali ptát, co studuji, kdy to dokončím a jak mi to jde.

Obsah

1. Úvod.....	8
2. Cíl práce a metodika	10
3. Literární rešerše	15
3.1. Rom, Cikán nebo cikán?	15
3.2. Původ Romů v České republice	16
3.3. Konstrukce romské identity	17
3.4. Současný stav romského etnika	20
3.5. Sociální vyloučení a jeho vliv na podobu romské kultury.....	22
3.6. Stereotypizace Romů	24
3.7. Integrace.....	25
3.8. Kvalita života a spokojenost se životem	26
3.9. Nástroje sběru dat a významná výzkumná šetření	28
3.10. Etnické minority a spokojenost se životem.....	29
3.11. Romové a spokojenost se životem	31
4. Teoretická východiska	34
4.1. Identita	34
4.1.1. Kolektivní identita	35
4.1.2. Etnicita a etnická identita.....	35
4.2. Teorie sociální nerovnosti	38
4.3. Obecné teoretické přístupy a modely QOL a SWB	39
4.3.1. Model Bottom-up.....	40
4.3.2. Model Top-down	42
4.3.3. Vliv kultury na spokojenost se životem.....	43
4.3.4. Kulturní dimenze a romské etnikum.....	44
4.3.5. Role diskriminace a skupinové sebeidentifikace na spokojenost se životem etnických menšin	50
5. Výsledky výzkumu	52
5.1. Kanada	52
5.1.1. Uvedení do širšího kontextu migrace českých Romů do Kanady	53
5.1.2. Usazení v Kanadě – Romové a systémy.....	57
5.1.3. Multikulturalismus jako lék na rasismus	59
5.1.4. Vzdělávání	62
5.1.5. Zdravotnictví.....	66
5.1.6. Trh práce a systém sociálního zabezpečení	69
5.1.7. Volný čas	73
5.1.8. Vazby na Českou republiku.....	73
5.1.9. Bydlení.....	76

5.1.10.	Stravování	78
5.1.11.	Sociálně patologické jevy	79
5.1.12.	Dílčí závěry pro kapitolu Romové v Kanadě.....	80
5.2.	Pruněrov	83
5.2.1.	Pruněrov – historický vývoj a základní informace	84
5.2.2.	Popis lokality	86
5.2.3.	Bydlení.....	89
5.2.4.	Doprava.....	92
5.2.5.	Vzdělávání	94
5.2.6.	Volný čas a sociálně patologické jevy.....	95
5.2.7.	Finance a trh práce.....	100
5.2.8.	Zdraví a zdravotní péče.....	102
5.2.9.	Úspěchy a ocenění	103
5.2.10.	Dílčí závěry pro lokalitu Pruněrov.....	104
5.3.	Praha 3 – Žižkov	107
5.3.1.	Romové v Praze	108
5.3.2.	Žižkov	112
5.3.3.	Bydlení.....	116
5.3.4.	Vzdělávání	118
5.3.5.	Volný čas	119
5.3.6.	Sociálně-patologické jevy.....	121
5.3.7.	Diskriminace.....	123
5.3.8.	Dílčí závěry pro žižkovskou lokalitu	127
6.	Diskuse	129
7.	Závěr	138
8.	Seznam použitých zdrojů	140
9.	Seznam obrázků	155
10.	Seznam tabulek a grafů.....	155

1. Úvod

Pojmy *kvalita života* (*quality of life* v již zavedené zkratce QOL) a *spokojenost se životem* jsou v posledních desetiletích užívány v mnoha oborech. Setkat se s nimi můžeme i na poli kulturních studií. Problematika kvality a spokojenosti se životem je úzce spjata s otázkou stanovených cílů a smyslu života, tedy hodnotového systému člověka. Oba termíny jsou obvykle považovány za subjektivní úsudek, který je výsledkem porovnávání různých hodnot. Existuje mnoho pojmů, které se s QOL překrývají nebo se v QOL promítají. Většina těchto výrazů vychází z angličtiny a jejich český překlad se v závislosti na autorech mírně liší. Zmíněný pojem *spokojenost se životem* pochází z anglického spojení *well-being*, který je v kontextu vlastního vnímání často používán v prodlouženém tvaru *subjective well-being* a v zavedené zkratce potom jako SWB. Za zmínku stojí také pojmy *schopnost ovlivňovat vývoj vlastního života* nebo *vnímání vlastní účinnosti* – *self-efficacy* a *pocit štěstí* – *happiness*. Tato práce operuje nejčastěji s pojmem subjektivní spokojenost se životem, který nejvíce vystihuje subjektivní stránku vnímání vlastního života.

Pokud chceme zlepšit život v sociálně vyloučených lokalitách v České republice, je nutné přičinění samotných obyvatel. S nabízeným řešením musejí být ztotožněni zejména příjemci poskytované sociální pomoci. Aby mohl být jejich život zlepšen, je nutné vědět po čem touží a co jim ke spokojenosti schází. Jelikož jsou sociálně vyloučené lokality osídleny převážně romským obyvatelstvem (Úřad vlády České republiky, 2020), je žádoucí předem zjistit, jaká jsou jejich přání, priority a cíle. Plánované zásahy mohou mít potenciál k úspěchu pouze tehdy, jsou-li v souladu s kladnými determinanty SWB. Plánovaný výstup disertační práce by mohl posloužit jako podklad pro některou z českých rozvojových studií. Nesourodost představ o spokojeném životě mezi poskytovateli a příjemci sociální pomoci vede často k neúčelně vynaloženým finančním prostředkům ve snaze pomoci. Jedinečnost této práce spočívá právě úhlu pohledu na problematiku sociálního vyloučení Romů v České republice. Žádný jiný autor se zatím uceleně nezabýval subjektivním vnímáním spokojenosti se životem Romů v České republice.

První dvě části předkládané práce tvoří literární rešerše a teoretická část. Obě tyto části spojuje tendence vyjasnit současný stav vědění v oblastech spojených s tématem práce. V literární rešerši je pojednáváno o Romech v České republice obecně, což je díky jejich heterogenitě velmi obtížné. Další kapitoly jsou zaměřené na vývoj i současný stav vědění

v oblasti kvality života a spokojenosti se životem. Postupováno je od obecných myšlenek, studií, technik výzkumu a jejich autorů až po konkrétní, úzce spjaté s výzkumnou otázkou. Teoretickou část otevírají kapitoly zahrnující teorie identity, kolektivní identity, etnické identity a etnicity. Následuje část, která v návaznosti na literární rešerši předkládá teoretické přístupy a modely vytvořené pro výzkum kvality a spokojenosti života. Opět je zde zjevný postup od abstraktnějších teorií až po konkrétní.

V šesté kapitole *Výsledky výzkumu* jsou představena konkrétní zjištění ze tří výzkumných lokalit – Kanada (města Toronto a Hamilton), Prunéřov u Kadaně, Praha 3 – Žižkov. Informace získané během terénního výzkumu byly doplněny o statistická data a rozšířeny o další dostupné informace získané ze sekundárních zdrojů dat. Jednotlivé podkapitoly tak utvářejí komplexní obraz o stavu romského etnika ve zvolených lokalitách a příčinách jejich spokojenosti nebo naopak nespokojenosti se životem.

V rámci diskuse jsou shrnuty ty prvky romské identity, které byly shledány jako ovlivňující subjektivní spokojenost se životem (dále jen SWB). Dále je rozvedeno, jakým způsobem tyto prvky romské identity na SWB působí a také, jak se SWB mění v závislosti na politicko-geografických podmínkách. Závěr práce je věnován celkovému zhodnocení práce a jsou v něm představeny návrhy na další možnosti výzkumu.

2. Cíl práce a metodika

Cílem disertační práce je zjistit, jaká je spokojenost se životem Romů ve vybraných lokalitách v České republice a v Kanadě, a jaký vliv má na tento fenomén romská etnicita. Záměrně byly vybírány rozdílné výzkumné lokality, aby bylo možné sledovat spokojenost izolovaně od některých předpokládaných vlivů. Například u Romů, kteří emigrovali do Kanady, nebyl předpokládán vliv diskriminace a rasismu, v Praze zase nebyl předpokládán vliv tíživých finančních podmínek nebo nevyhovující bytové situace. Charakteristika jednotlivých oblastí je pečlivě zmapována a popsána z dostupných sekundárních zdrojů informací. Toto mapování je úvodem všech kapitol praktické části práce, které odpovídají jednotlivým zkoumaným lokalitám.

Ke splnění vytyčeného cíle práce byla stanovena hlavní otázka:

Jaký vliv má romská identita na spokojenost se životem?

Pro uchopení obecně vymezené hlavní výzkumné otázky byla zvoleny čtyři upřesňující výzkumné podotázky:

Jaké prvky romské etnicity jsou klíčové pro spokojenost se životem?

Jakým způsobem ovlivňují tyto klíčové prvky spokojenost se životem?

Co Romové považují za kvalitní život? (Co by se muselo změnit, aby mohli Romové označit svůj život za spokojený?)

Jak se mění spokojenost se životem Romů v závislosti na politicko-geografických podmínkách?

Identitou je myšlena osobitá charakteristika nebo charakter náležející konkrétnímu individuu nebo sdílená všemi členy určité sociální kategorie nebo skupiny (Rummens, 2003). Existují různé typy identit (například sociální) a jednou z nich je etnická. Etnická identita je projevem etnicity, která je definována jako charakteristická vlastnost etnika, jež vytváří jeho totožnost/odlišnost vůči jiným etnikům (Szaló, Hamar, 2006). Z uvedeného vyplývá, že etnicita je podmnožinou identity, a proto je možné ji používat jako synonymum etnické identity.

Prvotním záměrem při volbě výzkumného designu bylo využití smíšeného výzkumu. Kvantitativní složku mělo zastupovat dotazníkové šetření *Satisfaction with Life Scale* určené

k měření míry spokojenosti se životem a kvalitativní část zase rozhovory. Bohužel bylo nutné od tohoto rozhodnutí ustoupit již v začátcích výzkumu a zaměřit se na čistě kvalitativní postupy. Rozhodnutí bylo zprvu opodstatněné již realizovanými výzkumy. V posledních dvou kapitolách teoretické části jsou uvedeny studie, které byly realizovány mezi Turky v Nizozemí a mezi romskými studenty v Bulharsku. Obě tyto studie využily dotazníkového aparátu *Satisfaction with Life Scale*. Po příchodu do terénu se záhy ukázalo, že jejich využití nebude možné, pokud mají být výsledky výzkumu validní. Romové dotazníkovým otázkám nerozuměli nebo odpovídali zcela neadekvátně. Z tohoto důvodu bylo přistoupeno k technice polostrukturovaných rozhovorů náhradou za nevydařené dotazníkové šetření. Tento postup se již osvědčil.

Z uvedených důvodů je práce ryze kvalitativní povahy. Kvalitativní výzkum má několik výrazných charakteristik. Tento druh výzkumu se provádí pomocí delšího a intenzivního kontaktu se zkoumaným. Výzkumník vyvíjí snahu zachytit integrovaný obraz studovaného předmětu a využívá metod relativně málo standardizovaných. Hlavním úkolem je objasnit otázku, jak se lidé v určitém prostředí a situaci dobírají pochopení toho, co se děje, proč jednají určitým způsobem a jak organizují své všednodenní aktivity a interakce. Získaná data se analyzují a interpretují induktivně. Výzkumník při snaze o pochopení zkoumaného vytváří podrobný popis toho, co vypožadoval a zaznamenal. Konstruuje jakýsi obraz, který získává své obrysy v průběhu sběru dat a snaží se nevynechat žádnou okolnost, která by mohla pomoci vyjasnit situaci (Zháněl et al., 2014; Hendl, 2016; Eger, Egerová, 2017).

Ke splnění stanovených cílů byla zvolena kombinace dvou kvalitativních technik sběru dat - rozhovoru a pozorování.

Rozhovor je jednou ze základních výzkumných metod, která spočívá v dotazování. V rámci této metody je prostřednictvím předem stanovených otázek zkoumáno verbální chování, které bylo vyvoláno položením konkrétních otázek. V případě vedení kvalitativního rozhovoru je od tazatele vyžadována citlivost, koncentrace, schopnost interpersonálního porozumění a disciplíny (Hendl, 2016). Dle Dismanova škálování rozhovorů z hlediska struktury od standardizovaných až po nestandardizované můžeme rozhovor, zvolený pro tento výzkum, označit za polostrukturovaný. Jedná se o částečně řízený rozhovor, jehož tvůrce má předem připravený návod, který však nemusí zcela přesně dodržovat. Tato metoda umožňuje

změnu pořadí kladených otázek dle situace nebo přidávání dalších, prohlubujících otázek (Disman, 1969).

Pro zodpovězení hlavní výzkumné otázky byly stanoveny dílčí otázky, které následně utvořily podklad pro konstrukci základních otázek a témat polostrukturovaného rozhovoru. Připravené schéma obsahovalo základní otázky propojené s výzkumnými otázkami, dodatečné otázky, které zajišťovaly reliabilitu a zkoumavé otázky, které rozváděly otázky základní (Berg, 2001). Jako způsob fixace byl využíván zvukový záznam na mobilní telefon. V případě výzkumu uskutečněného v Kanadě byly některé části rozhovorů zaznamenány formou videonahrávek a následně zapracovány do podoby dokumentárního filmu *4000 mil ke štěstí* (dostupné na youtube.com). Tento dokument z roku 2017 byl prezentován na filmových festivalech. Největší ohlas získal na českobudějovickém filmovém festivalu *Černá věž*, kde získal hlavní ocenění.

Tvorba výzkumného vzorku, tedy výběr respondentů, odpovídal induktivní povaze kvalitativního výzkumu. To znamená, že respondenti nebyli vybíráni náhodně a nebyli osloveni v jednom kroku v počátku výzkumu. Utváření vzorku probíhalo souběžně s tvorbou dat, jejich analýzou a interpretací tak, aby bylo možno získat vyčerpávající data ke zvolené problematice. Výběr respondentů byl tedy účelový, nikoliv náhodný. Podrobnější informace o provedených rozhovorech poskytují pasportizační tabulky, které jsou umístěny vždy na začátku kapitoly vztažené k výzkumné lokalitě.

Druhou zvolenou technikou výzkumu bylo pozorování. *Vědecké pozorování je definováno jako technika sběru informací založená na zaměřeném, systematickém a organizovaném sledování smyslově vnímatelných projevů aktuálního stavu prvků, aspektů, fenoménů atd., které jsou objektem zkoumání* (Reichel, 2009: 94). Takto technika je spjata zejména s etnografickým přístupem a zkoumáním lidí v jejich „přirozených“ podmínkách (Hendl, 2016; Gray 2014). Klíčovou charakteristikou pozorování je míra standardizace (někdy je používán termín stupeň formalizace). Pro potřeby tohoto výzkumu bylo využíváno polostandardizovaného pozorování, a to z důvodu, aby mohl být výzkum přizpůsobován aktuálnímu stavu poznatků o problematice. Pevná složka pozorování byla vytvořena jen pro některé segmenty pozorování, zbytek byl ponechán jako předmět nestandardizované části. Z hlediska aplikační varianty se jednalo pouze o pozorování zúčastněné, které je velice běžně součástí komplexnějšího zkoumání a doprovázeno dalšími technikami, zejména

nestandardizovanými rozhovory. Na ose kontinua role pozorovatele dle Hendla (2016) byl výzkum prováděn na pozici „pozorovatel jako účastník“. To znamená, že pozorovatel realizuje pozorování, ale jen málo se účastní dění ve skupině. Skupina o jeho roli ví. Posledním stupněm třídění pozorování je rozdělení na zjevné a skryté. Vzhledem k pořizování rozhovorů a roli pozorovatele jako účastníka, není možné osobu pozorovatele utajit, a proto se logicky jednalo o pozorování zjevné, otevřené. Aplikace zjevného pozorování je vhodnou volbou z důvodu etiky výzkumu (Reichel, 2009). Naopak nevýhodou je možná změna chování pozorovaných, a tím zkreslené výsledky následované poklesem validity výzkumu. Výstupem pozorovaného byly terénní zápisky, které byly následně podrobovány analýze shromážděného materiálu. Jejich kompletace byla dle doporučení Hendla (2016) uskutečněna do 24 hodin po ukončení pozorování.

Pevnou složku tohoto pozorování tvořily životní podmínky, majetkové poměry domácností, statusové symboly a vztah Romů k jídlu. V rámci životních podmínek bylo sledováno prostředí, ve kterém Romové žijí. Patří sem nejen interiér bytu, podmínky vytvořené pro výchovu a vzdělávání dětí, ale i přilehlé okolí, které může mít dopad na kvalitu života. Majetkové poměry byly odhadovány na základě vybavenosti domácností. Statusové symboly byly pro Romy typické v podobě šperků, hodinek, elektroniky a zavedených značek aut nebo módy. V mnoha případech se jednalo o napodobeniny těchto značek, ale i tak byly tyto předměty považovány za statusové symboly. Vztah Romů k jídlu byl odvozován z přítomnosti či absence obezity. I zde byla možná míra zkreslení, a to kvůli rozdílným fyzickým predispozicím každého člověka.

Předmětem vyhodnocování byly terénní zápisky a nahrávky rozhovorů. Jelikož se nejednalo ani v jednom případě o standardizovaný postup získávání dat, nemohlo být ani jejich zpracování standardizované a parametrizované v té podobě, která je typická pro práci s kvantitativními daty.

Rozhovory byly postupně převáděny z podoby audiozáznamu do písemné formy a byly podrobeny analýze s využitím segmentace a kódování. Vypouštěny byly nerelevantní pasáže a zbylý text byl rozčleněn do tematických segmentů (jednotek). Jednotlivým segmentům transkribovaných rozhovorů a terénních zápisů byl následně přiřazen popis dle zavedeného postupu induktivního kódování. To znamená, že segmenty byly vytvářeny s ohledem na získaná data, nikoliv na užitou teorii. Do jisté míry se však nešlo deduktivnímu

postupu zcela vyhnout, protože výzkumné otázky již poskytovaly jistý pojmový rámec. Segmenty okódované daným kódem byly soustředěny na jednom místě. Tento krok umožnil koncentrovat příklady identifikovaných jevů a jejich porovnáním bylo možné zjistit, jakých podob nabývaly a jak spolu souvisely. Výsledný text je strukturován do kategorií, které odpovídají názvům kapitol. Jedná se o kategorie, které představují nosná témata, na nichž je výklad založen. V případě této práce se jedná kapitoly spjaté s tématy rasismu, vzdělávání, zdraví, trhu práce, systému sociálního zabezpečení, bydlení, stravování, volného času a sociálně patologických jevů. Každá kategorie zahrnuje související kódy. Výsledkem je jakýsi „obecný příběh“, který se snaží nefavorizovat fakta a údaje, která konstruovaný příběh podporují. Zapracována jsou i data, která jej popírají. V textu jsou rovněž použity úryvky přeepsaných rozhovorů, které slouží jako doklady předkládaných tvrzení.

Specifikem výzkumů v sociálních vědách je, že všechno zjištěné je jen jakási tendence, náznak či možný trend a na žádná data (a mohou být i statisticky podpořena) nelze přísahat (Raichel, 2009). Povaha údajů a způsoby jejich získávání i zpracování neumožňuje naprostou jednoznačnost výsledků. Tuto skutečnost ještě umocňuje samotná interpretace výsledků, která následuje vyhodnocení dat.

Uvedené techniky a postupy byly aplikovány během výzkumů ve třech zvolených lokalitách, kterými byla dvě kanadská města Toronto a Hamilton, Pruněrov u Kadaně a pražská čtvrť Žižkov. Podrobnější informace o metodice výzkumu v jednotlivých lokalitách jsou rozvedeny vždy na začátku každé kapitoly odpovídající dané lokalitě.

3. Literární rešerše

Obsah této části práce je věnován autorům a studiím, které jsou významně spjaty s otázkou romské identity. První kapitoly se zabývají původem romského etnika, způsobem jeho označování a úvahám o konstrukci romské identity. Předmětem čtvrté a páté kapitoly je sociální vyloučení Romů v České republice a jeho možný vliv na životní strategie. Zbylou část literární rešerše tvoří kapitoly zaměřené na vývoj i současný stav vědění v oblasti kvality života a spokojenosti se životem. Postupováno je od obecných myšlenek, studií, technik výzkumu a jejich autorů až po konkrétní, úzce spjaté s výzkumnou otázkou.

3.1. Rom, Cikán nebo cikán?

Nejen v České republice se můžeme běžně setkat s různým označením členů romského etnika. Vzhledem k zaměření této práce je vhodné ozřejmit správnost jejich užívání. Rozdíl mezi označením *Rom* a *Cikán* vychází z odlišného vztahu původce označení k pojmenovávané skutečnosti, tedy k etniku. V případě slova *Cikán* se jedná o exoetnonymum, zatímco pojmenování *Rom* je vlastním označením lidí z řad tohoto etnika, tedy endoetnonymum. Slovo *cikán* lze psát dvojitým způsobem. V případě, že označujeme příslušníky národa, píšeme velké počáteční písmeno – *Cikán*, ale pokud se zmiňujeme o příslušnících antropologické skupiny, píšeme malé počáteční písmeno – *cikán*.

Etonymum *Rom* má původ pravděpodobně v sanskrtu, a to ve výrazu *domba-s*, jehož význam je „muž, manžel“. Původ slova *cikán/Cikán* je nejasný. Obvykle se uvádí, že pochází ze slova *(a)tsinganoi*, které se objevuje v Byzantské říši okolo osmého století a připomíná název heretické sekty *Athinganoi*.

V českém jazykovém prostředí se rozboru etnonym *Rom* a *Cikán* do hloubky zabývá Drahoslava Kráčmarová (2014) a sleduje jejich výskyt v českých textech. Analýzou všech použitých pramenů zjistila, že existuje reálný rozdíl v jejich vnímání. Významným zjištěním je skutečnost, že výrazná část Romů se ztotožňuje s etnonymem *Cigáni*. Z celkového počtu padesáti šesti respondentů jich padesát osm procent preferovalo označení *Romové* a čtyřicet dva procent slovo *Cigáni*. Pro potřeby této práce bude dále užíváno pouze pojmu *Rom/Romové*.

3.2. Původ Romů v České republice

Romské obyvatelstvo je v České republice zastoupeno řadou subetnických skupin, které se od sebe liší nejen společenským postavením, ale také jazykem či kulturou. V současnosti převažuje skupina slovenských Romů, která se podílí na celkové romské populaci asi z osmdesáti procent. Tito Romové postupně odcházeli do Čech osidlovat pohraničí nebo hledat práci po skončení druhé světové války. Zřetelné migrační vlny byly i po sametové revoluci a po rozdělení Československa (Uherek, Weinerová, 2005; Vašečka et al., 2003: 46). Slovenským původem Romů se v České republice podrobněji zabývá i Sidiropulu Janků (2015). Společný původ slovenských Romů ovšem neznamená, že by tvořili jednotné společenství. Dále se dělí dle původní lokality, generace či úrovně sociální, kulturní i vzdělanostní (Horváthová, 2002: 63).

Druhou nejpočetnější skupinu tvoří olašští Romové a to zhruba z 10% až 15% (Hlaváček, 2014: 5). Ti přicházeli na české území od druhé poloviny devatenáctého století z rumunské jazykové oblasti (rumunské knížectví Valachie) a utvářeli uzavřenou komunitu vůči svému okolí – romskému i neromskému. Z jejich pohledu se ostatní Romové, více integrování do majoritní společnosti, ochudili o své romství – romipen, a proto je označují slovem Rumungro - Romungere¹. Dle Hlaváčka (2014) Olaši stále představují skupinu, která na sebe váže nejvíce tradic, je stále soudržná a většinové společnosti uzavřená. Horváthová (2001) provádí podrobný rozbor etymologie výrazů *Vlachi* a *Olaši* a věnuje se historickému původu této části romského etnika. Subetnickou skupinu olašských Romů nalezneme v několika evropských zemích, v různých částech Ameriky nebo Asie (zejména v zemích bývalého Sovětského svazu). Olašští Romové žijící na území bývalého Československa bývají řazeni ke skupině *Lováru*². Toto označení je profesionymem koňských handlířů (od maďarského *ló* = kůň). Podle Elšíka (2003: 47) byl termín *Lovári* již opuštěn a není nadále používán.

Čeští Romové, původní romské obyvatelstvo na našem území, byli za druhé světové války téměř vyhlazeni a jejich současný odhad činí pět procent. Po návratu 583 přeživších

¹ Původní význam slova *Rumungro* se odvozuje od slov *Rom Ungro*, česky doslova „Rom Maďar“ („Rom Uherský“). Romové v Maďarsku byli prvními usedlými neolašskými Romy, se kterými byli Romové žijící původně ve Valašsku a Moldávii v kontaktu. Název se následně mezi olašskými Romy rozšířil jako označení pro veškeré usedlé Romy v České republice i okolních zemích.

² Na území České republiky byla doložena od druhé poloviny devatenáctého století také přítomnost kalderašských Romů. Ti však nepřežili druhou světovou válku (Elšík, 2003: 47).

Romů z koncentračních táborů se jejich počet na území Čech a Moravy odhadoval na 1 000 osob (Hlaváček, 2014).

Dle Zprávy o stavu romské menšiny za rok 2019 žije v České republice 262 000 Romů. Toto číslo bylo vypočteno na základě kvalifikovaných odhadů vyplývajících ze Zpráv o stavu romské menšiny v jednotlivých krajích (Úřad vlády České republiky, 2020).

3.3. Konstrukce romské identity

Identitou Romů v České republice se výrazněji zabývá Říčan (2003). Rozdělil ji dle pozitivních a negativních rysů, které odděleně analyzuje. Pro oba typy rysů je společné, že jejich tradiční část slábne, někdy dokonce mizí. Specifičnost romské identity vyplývala podle Hrocha (2009) především z kočovného životního stylu a mluveného jazyka. Společně se Židy zabírají Romové místo na každé etnické mapě Evropy jako skupiny, které se výrazně odlišovaly od svého okolí, ale neobývaly kompaktní uzavřené teritorium. Na nesourodost romského etnika poukazují nejen sami příslušníci romských skupin, ale také sociologové, romisté a antropologové. Otázkou je, co označit za spojovací prvek.

Do jádra problému se pokusil proniknout Jakoubek. Kritizuje významné autory, jakými jsou Hübschmannová, Horváthová nebo Ščuka za chápání romství (romipen) jako vrozené (biologické) kvality. Všichni tito autoři jsou přesvědčeni, že Romové sdílí jisté fyziognomické znaky. Implicitně z toho vyvozují, že nositeli romské kultury je právě tato skupina. Nevyhnutelným závěrem tedy je, že zmínění autoři chápou romskou kulturu jako součást těl tohoto antropologického typu. Nevědomě tak porušují základní axiom o negenetickém charakteru kultury (Jakoubek, Poduška, 2003). Tento axiom, uznávaný Jakoubkem a Poduškou, nemusí být nutně platný pro všechny autory. Za jednu z platných kulturologických metod je stále považována genetická, která umožňuje studovat zvolený fenomén z hlediska původu a následného vývoje. Odbornou eugenickou debatu oživily v posledních desetiletích výzkumy lidského genomu a debaty o potenciálu genetického inženýrství (Richard Lynn, 2001). Některé rozdíly v chování a prožívání Romů jsou u řady autorů stále shledávány v odlišnosti vrozených dispozic, především temperamentových (Vágnerová, 2014).

Na definici romství závisí určení velikosti této minority. Chceme-li se dozvědět, jaký počet Romů žije v České republice, a sáhneme po české literatuře, velmi často narazíme na

následující jev. Obvykle uváděný odhad 150 až 300 tisíc Romů je doplněn poznámkou pod čarou vysvětlující, že uvedený odhad počtu Romů vychází z nejrůznějších definic Roma sociálních vědců, sociálních pracovníků a politiků. Mállokdy je ovšem dohledatelný odkaz k této informaci.

Pokud bychom vzali v úvahu vymezení národní příslušnosti Gellnerem (1993: 18) *dva lidé patří ke stejnému národu, když a jedině když uznají jeden druhého za náležejícího ke stejnému národu*, byl by Romem pouze ten, kdo se za Roma považuje a je tak vnímán i ostatními Romy. Tento přístup je odborně nazýván dvojí percepcí a můžeme ho spatřit v díle *Národy a nacionalismus*.

S využitím této definice můžeme při odhadu Romů vycházet z výsledků sčítání lidu, ve kterém se obyvatelé České republiky označují za Romy, jen pokud se jimi cítí být. Počet by mohl být snížen o obyvatele, kteří se za Romy považují, ale ostatní Romové je tak nevnímají a naopak zvýšen o počet obyvatel, kteří se z nějakého důvodu rozhodli romství zapřít nebo národnosti nevyplnit vůbec. Nejednalo se totiž o povinnou otázku.³

Po vyloučení tělesných znaků jako spojovacího prvku romského etnika lze zvažovat jednotlivé komponenty, které se pojí k otázce etnicity a etnické identity (viz kapitola 4.1. *Identita v teoretické části práce*).

Odhadovaný počet 262 000 Romů v České republice z roku 2019 vychází z kvalifikovaných odhadů Zpráv od stavu romské menšiny z jednotlivých krajů. Problémem je, že tyto zprávy neobsáhnou tu část Romů, která je tzv. integrována do majoritní společnosti a nepotřebuje různé podpůrné služby. Pro orgány veřejné správy je to téměř nemožný úkol. Jediný zdroj dat o integrované části romské populace představují cílené analýzy a výzkumy, které provádějí například mezinárodní instituce, výzkumné instituce či nestátní neziskové organizace. V nejbližší době se takováto šetření chystají, například v rámci programu Lidská práva financovaného z Norských fondů, který bude realizovat Výzkumný ústav práce a sociálních věcí nebo pravidelné šetření Agentury pro základní práva – FRA (Úřad vlády České republiky, 2020).

³ Při sčítání lidu v roce 2011 na otázku národnosti neodpovědělo 2,74 milionu obyvatel (Kostlán, 2011)

V českém prostředí se do tématu konstruování identit Romů významněji zapsaly názorové střety vedené mezi plzeňskými antropology, zejména již zmíněným Jakoubkem⁴ a politologem Baršou. Jejich odlišné názory na toto téma jsou zjevné ve studiích, které jsou součástí sborníku *Romové a Cikáni – známí i neznámí* (Jakoubek, Budilová, 2008) a také v novinovém článku Barši *Konec Romů v Česku* (Barša, 2005). Do této diskuse se zapojili i autoři z řad romistů, např. Elšík (2005). Vyvolána byla tezí plzeňských autorů o tom, že v souboru kolektivních identit nositelů kultury tradičních, případně sociálně vyloučených romských lokalit, v nichž žije většina obyvatel České republiky a Slovenska označována jako Romové, popř. cikáni, chybí etnická identita.

Podle Elšíka opomíjí Hirt a Jakoubek vnitřní aspekty etnické konstrukce. Nezajímají se o to, jak etnicitu konstruují a reprodukují její řadoví nositelé v každodenní interakci s ostatními členy skupiny i s osobami vně skupiny. Svůj zájem věnují pouze etnickým konstrukcím vloženým z vnějšku a přehlížejí projevy romské etnicity, jakými může být například odlišná strategie při vnitroskupinové a meziskupinové komunikaci, užívání standardizovaných kontrastivních kategorií (rom vs. gadžo) nebo etnické stereotypy. Kvůli přehlížení kontextuálního charakteru etnicity popírají i situačně podmíněné projevy etnické organizace Romů. Takovým projevem může být kupříkladu pomoc při hledání práce v zahraničí nebo pomoc v krizové situaci bez přítomnosti individuálních vazeb. I když se zmíněné situace dějí pouze ve specifických, nikoli každodenních případech, neměly by být podle Elšíka ignorovány.

Další střet názorů mezi zmíněnými českými autory můžeme vypořádat v debatách o směřování pomoci Romům ze strany většinové společnosti a politických institucí. Jakoubek, Hirt a Poduška zastávají názor, že by nemělo být podporováno utváření umělé etnické kultury českých Romů a místo toho by měla být potírána kultura chudoby. Barša (2005) spatřuje problém v nahrazení jednostranného přístupu jiným jednostranným přístupem – nahrazení multikulturalismu sociální prací. Navrhuje tedy, aby pomoc sociálně vyloučeným Romům byla kombinací obou zmíněných přístupů.

⁴ Marek Jakoubek dříve působil jako interní vyučující na katedře antropologie plzeňské Filozofické fakulty při Západočeské univerzitě, ale v současné době působí jako vedoucí Ústavu etnologie na pražské Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Ze zahraničních autorů nelze v kontextu konstruování romské identity nezmínit sociální antropoložku Gay y Blasco (2008) a její radikální názor, že je nemožné, ba dokonce i nevhodné používat uniformitu v odborných publikacích pojednávajících o lidech, kteří se označují nebo jsou jinými označováni jako *Gypsy*, *Romové*, *Gitano*, *Manuša*, atd.⁵

Pokud však mají být vytvářeny plány na pomoc Romům, žijícím v sociálním vyloučení národními i nadnárodními organizacemi, je určitá forma definování nutná. Pokud bychom nevěděli, koho označit za potencionálního příjemce pomoci, nemohli bychom určit, o jak rozsáhlý problém se jedná a z toho následně vyvodit, kolik prostředků bude potřeba, jakým způsobem postupovat a na koho pomoc cílit.

3.4. Současný stav romského etnika

Politiky směřované ke snížení chudoby Romů jsou nezbytnou součástí strategického plánu sociálního a ekonomického rozvoje všech zemí střední a východní Evropy, zejména pak Rumunska, kde každý třetí žák je považován za Roma a propast ve vzdělání a nezaměstnanosti je větší, než v případě Afroameričanů ve Spojených státech amerických (Kertesi, Kézdi, 2016). Studie sloužící jako podklad pro takovéto plány jsou přesným opakem díla Gay y Blasco.

Ringold, Orenstein a Wilkens (2005) zpracovali ve spolupráci s mnoha výzkumnými týmy různých zemí Evropy dokument, možno říci i studii, která zachycuje současný stav romského etnika. Zadavatelem byla Světová banka. Charakter a účelovost tohoto dokumentu neposkytuje příliš prostoru pro polemiky o konstruování identity a rovnou předkládá odhady o početnosti této největší a nejzranitelnější evropské minority.

Autoři zde označují Romy za etnickou skupinu bez historické domoviny, v současné době sídlící v téměř všech zemích Evropy a Střední Asie a velmi diversifikovanou. Její podskupiny jsou založeny na lingvistických, historických a sociálních rozdílnostech. Zatímco část Romů žije stále kočovným způsobem života, většina z nich se za Rakousko-Uherska a Osmanské říše nebo v průběhu socialismu usídlila. Odhadovaný počet evropské populace Romů je sedm milionů až devět milionů. Zhruba sedmdesát procent z nich žije ve střední a východní Evropě a v zemích bývalého Sovětského svazu.

⁵ V České republice bychom mohli tato označení převést na Rom, cikán, Olach/Vlach, rumungro apod.

Popsaná situace odpovídá stavu romského etnika na území České republiky, které je sociálně velmi diferencované. Žije zde mnoho rodin, které dosahují průměrné životní úrovně vypočtené pro celé území České republiky. V průběhu let se vytvořila romská intelektuální elita a mnoho Romů začalo podnikat v nejrůznějších oblastech soukromé sféry. Zdrojem společenského napětí však zůstávají Romové žijící na nízké sociální úrovni, kteří nejsou z různých důvodů stále asimilováni a mnohdy s nimi žijí v rozporu. Odlišné životní podmínky vyloučených Romů jsou natolik nápadné, že ovlivňují představy většinové populace o romském etniku a vedou k udržování negativních předsudků a stereotypů. Tyto názory sdílí ve své knize Vágnerová (2014), která se zabývá problematikou romského etnika z pohledu sociálněpsychologického.

O Romech žijících na vyšší životní úrovni se můžeme dočíst v publikaci *Etnografie sociální mobility: etnicita, bariéry, dominance* (Šotola, Rodríguez, 2016). Jejím specifikem je důsledná snaha o odlišnou konceptualizaci Romů. Autoři zde nechápou Romy jako etnickou komunitu nebo nositele nějaké tradiční kultury. Jejich relativní homogenitu považují za důsledek dlouhodobých a velmi silných strukturálních tlaků společnosti, které jsou často skrývány, popírány nebo zlehčovány. V tomto můžeme spatřit názorovou podobnost s Jakoubkem, který je taktéž zastáncem teorie o neexistenci romské kultury. Odlišná perspektiva knihy je deklarována jejím převráceným obsahem i sledem stran. Podložena je terénním výzkumem ve čtyřech slovenských vesnicích na Spiši, jejichž obyvatelé nenaplnují stereotypní pohled na lidi, žijící na okraji společnosti. Obsahem je kritika způsobu, jakým je vnímán vzestup jedinců z řad etnických menšin na socioekonomickém společenském žebříčku. Tato mobilita je v odborném i veřejném diskursu vnímána jako úspěšná asimilace nebo integrace, tedy „bezproblémové“ začlenění do majoritní společnosti. Z tohoto důvodu se Šotola a Rodríguez pokoušejí dekonstruovat představu „integrace menšin“, kterou demaskovali jako mocenský projekt.

Obdobné snažení můžeme zaznamenat i u Topinky (2009) a Barši (2011). Jako hlavní překážku pro vertikální mobilitu Romů vnímají zakořeněné dominantní diskurzy ne-Romů a jejich etnickou dominanci.

3.5. Sociální vyloučení a jeho vliv na podobu romské kultury

Zavedení termínu sociálního vyloučení je spjato se sedmdesátými léty dvacátého století. Poprvé se tento termín objevil v knize Lenoira (1989) *Les exclus. Un Français sur dix* a rychle se rozšířil do celé Evropy. Jedná se tedy o termín relativně mladého data, který označuje odvěký problém.

Díky existenci sociálního státu jsou dnes lidé pouze ohroženi sociálním vyloučením, které je známo z historie. Jakékoli pochybení státu zvyšuje riziko sociálního vyloučení v pravém slova smyslu, tedy v diskriminační zacházení (Castel, 2009). Jiný pohled na věc má český sociolog Navrátil (2003), který ve své knize poukazuje na obecné indikátory používané pro stanovení sociálního vyloučení vytvořené řadou autorů. Dle těchto indikátorů lze Romy v České republice považovat za sociálně vyloučenou skupinou obyvatel.

Dalším českým autorem, který se zabýval sociálním vyloučením Romů, je Víšek (2006). Ve svém příspěvku popisuje tři rány po roce 1989, které exkluzi Romů významně podpořily. S příchodem demokracie ustal tlak na zaměstnávání Romů. Ti, kteří nebyli integrováni tak, aby pracovali o své vůli, ale byli k práci donuceni, vypadli z trhu práce jako první. Zároveň byla zrušena funkce sociálních kurátorů, motivovaných, kvalifikovaných pracovníků, kteří byli dobře integrováni v romských společenstvích. Posledním zásahem bylo uvedení v platnost Zákona o občanství. Ztížil získání občanství i těm Romům, kteří se narodili na území České republiky popřípadě Československa. Po vypršení jednoleté toleranční lhůty ztratili lidé nárok na sociální dávky a legální pracovní poměr kvůli neuspořádání občanství. Nebyl tu nikdo, kdo by jim poradil – sociální kurátoři. Tímto způsobem začalo masové zadlužování, se kterým se Romové potýkají dodnes.

O stavu vyloučenosti Romů v České republice referuje každoročně vydávaná „Zpráva o stavu romské menšiny“ jejímž zadavatelem je Úřad vlády České republiky. Cílem těchto zpráv je zhodnocení vývoje situace Romů a úspěšnosti uskutečněných opatření v předcházejícím roce. Poslední dostupná zpráva je za rok 2019. Dle této zprávy žije necelá polovina Romů (zhruba osmdesát procent) v nepříznivé situaci, označované jako sociální vyloučení nebo jsou sociálním vyloučením ohroženi. Počet sociálně vyloučených lokalit v České republice byl krajskými koordinátory odhadnut na osmsetpadesát. Jedná se pouze o

hrubé odhady ovlivněné subjektivním vnímáním koordinátorů a dalších osob. Kritická situace zůstává především v Karlovarském a Ústeckém kraji (Úřad vlády České republiky, 2020).

V současném diskurzu o podobě dnešní romské kultury panuje shoda o výrazném ovlivnění této menšiny životními podmínkami, které navozuje sociální vyloučení (viz předchozí kapitola).

Významné objevy o způsobu života v nedostačujících životních podmínkách přinesla Lewisova studie v roce 1966. Jeho výzkum se soustředil na rodiny Portoričanů žijící ve čtyřech slumech Velkého San Juanu a v New Yorku. Zjistil, že tam, kde převažují špatné životní podmínky, vzniká mezi chudými obyvateli nezvyklý způsob života – kultura chudoby. Jakmile dojde k jejímu ustanovení, má tendenci se stále reprodukovat. Lidé, žijící tímto způsobem života nejsou členy významných společenských institucí, ani institucí většinové společnosti (policisté, vojáci, státní správa). Mají nízké sebevědomí, slabé vyjadřovací schopnosti, nejasnou sexuální identifikaci, slabou schopnost odkládat požitky a plánovat budoucnost. Běžné je pro ně přesvědčení o mužské nadřazenosti a lokální rozhled s malou znalostí dějin. Absentující všeobecný rozhled brání lidem kultury chudoby vidět podobnosti mezi jejich situací a situací lidí se stejnými potížemi jinde ve světě. Kvůli nedostatku peněz nakupují malé množství produktů za vyšší ceny (Lewis, 1966).

Je zřejmé, že nemůžeme veškeré závěry tohoto výzkumu vztahovat na české Romy a to nejen kvůli odlišnosti prostředí nebo stáří studie. Jisté podobnosti však spatřovat můžeme. Jako příklad byly vybrány dva případy, ve kterých určitou míru souvislosti vidět lze.

Pokud nahlédneme do české literatury, můžeme se dočíst o nákladnosti života v ghettech (Hájská, Poduška, 2006). V blízkosti sociálně vyloučených lokalit nejsou potřebné služby. Čeští Romové, kteří tyto lokality obývají, jsou proto nuceni místo veřejné dopravy využívat taxi službu či nakupovat potraviny v předražených večerkách. Autoři popisují i další jev, který je v kontextu nakládání s financemi pro Romy typický – pořizování statusových symbolů. Těmito symboly může být například automobil dobré značky, televize, mobilní telefon, módní oblečení apod. Jejich pořízení je pro Romy v mnoha případech důležitější než splacení dlužných pohledávek.

Jako druhý příklad byl vybrán zvláštní vztah Romů k jídlu, který by mohl souviset s potřebou okamžitého uspokojování potřeb/ neschopností odkládat požitky. Oláhová (2000) uvádí ve své *Nejen romské kuchařce, že Rom může být chudý jako kostelní myš, ale jídla musí mít dost i za cenu, že zítra nebude nic*. Uvedené vystihuje obvyklé stravovací návyky. Nevhodná strava spojená s konzumací levných a nekvalitních potravin, konzumace smažených jídel a polotovarů společně s častým výskytem kuřáků a špatnými bytovými podmínkami se projevuje vyšší nemocností a podílem invalidity na celkovém obyvatelstvu České republiky (Davidová, 2010). Prevenci obezity a nadváhy, která je u Romů častým jevem, se věnuje kniha Tóthové (2015). Toto téma je zmiňováno i z toho důvodu, že uspokojování potřeby jídla a chutí by mohlo mít kladný vliv na subjektivní spokojenost se životem a naopak obezitou způsobené zdravotní komplikace negativní dopad na kvalitu života.

3.6. Stereotypizace Romů

Dalším důvodem sociálního vyloučení Romů v České republice je stigmatizace kvůli typickým antropologickým znakům, v jejímž důsledku se stávají snadným objektem stereotypizace, ale i rasové diskriminace a rasového násilí (Weinerová, 2014). Stereotypy ve smyslu představ člověka o ostatních lidech, patří do oblasti sociální percepce (tj. utváření si dojmu o druhých lidech). Sociální percepce podléhá určitým zákonitostem. Lidé mají tendenci uvažovat o ostatních v určitých kategoriích, stereotypech a schématech. Stereotypy vycházejí z přesvědčení, že jedinec je nositelem určitých vlastností pouze proto, že je členem určité skupiny, které tyto vlastnosti přisuzujeme jako charakteristické. Určité vlastnosti jsou tedy přisuzovány prakticky všem členům skupiny bez ohledu na individuální odlišnosti. Mohou být jak negativní, tak pozitivní. Stereotypy jsou často výsledkem přílišného zjednodušení a nepřiměřené generalizace. Stávají se filtrem pro další informace, jsou tedy poměrně odolné vůči změně (Lippmann, 2015; Geist 1992: 452-454).

Stejně jako většina etnických stereotypů, mají i ty romské kořeny v minulosti a jejich proměnlivost v čase je minimální, protože se předávají především mezigeneračně. Jejich původ můžeme vystopovat v dobových textech odborného charakteru. Počátky stereotypů v národopisně orientované literatuře najdeme již ve druhé polovině osmnáctého století v německy psané monografii *Zigeuner in Ungarn*, která vznikla v letech 1775-1776. V tomto díle popisuje evangelický kněz uherské Cikány, jako zloděje a lháře, kteří jsou hádaví, hluchí, nerozvážní, nejednotní a hašteřiví (Urbancová, 1995: 38-40). Tyto stereotypní charakteristiky

„Cikána“ se opakují i v dílech dalších učenců, následně je přebíraly dobové noviny a časopisy, a tak se šířily dále mezi většinové obyvatelstvo (Weinerová 2014).

3.7. Integrace

Pojem integrace je často charakterizován jako těžko uchopitelný, víceznačný a mnohaúrovňový. Zpravidla bývá užíván v souvislosti s usazením imigrantů v nové zemi, ale jeho význam je mnohem obsáhlejší a může zahrnovat široké spektrum dimenzí. Například ekonomická integrace na trhu práce, nebo sociální integrace do sítí a částí lidské společnosti, které se mohou lišit ve škále formálnosti (Kymlicka, 2010:7).

Způsob integrace a přístup k imigrantům je ovlivněn historií každého státu, jeho tradicí, národní sebedefinicí, migrační zkušeností, současným politickým směřováním, členstvím v nadnárodních celcích nebo směřováním vnitřních reforem. Různé způsoby integrace znamenají uplatňování různých politik a nástrojů, které jsou určeny pro celou společnost nebo pouze pro migranty (Tollarová, 2006).

Jedním z důležitých rozdílů ve způsobu integrace je skutečnost, zda se uvažuje o začlenění nově příchozích do existujících struktur, které zůstanou spíše nezměněné, nebo zda se předpokládá určitá změna jak na straně imigrantů, tak většinové společnosti. Rozdíly v přístupech společností vůči imigrantům lze formulovat buď obecně, nebo za pomoci existujících příkladů v jednotlivých státech. Bauböck (1994) hovoří o monolitických společnostech na jedné straně a pluralitních společnostech na straně druhé. Zatímco první druh společností spíše tíhne k důrazu na jednostrannou akceptaci dané sociální struktury, pluralitní společnosti podporují adaptaci obou částí společnosti - příchozích i majority.

Integrace Romů do společnosti v evropských zemích je jednou z priorit Evropské unie. Dosavadní studie bohužel ukazují, že i přes vyvinuté strategie zahrnující proaktivní i reaktivní řešení na centrální i lokální úrovni se neutěšená problematika integrace Romů výrazně nezlepšuje (Zpráva o stavu romské menšiny, 2019; FRA 2018). V České republice vyvolávají u většinové společnosti největší antipatie Romové společně s Araby. V rámci výzkumu Akademie věd České republiky sedmdesát procent dotázaných uvedlo odpověď, že jsou jim Romové „spíše“ nebo „velmi nesympatiční“ (Centrum pro výzkum veřejného mínění, 2019).

3.8. Kvalita života a spokojenost se životem

V současné době je patrný nárůst zájmu o zkoumání kvality života ve všech možných ohledech. Předmětem výzkumů mohou být osoby s postižením, chronicky nemocní, senioři i běžná populace. Tento trend zasáhl všechny vědní obory, které mají co do činění s člověkem, anebo se jejich dopady člověka týkají (sociologii, psychologii, medicínu, filozofii, ekologii, ekonomii a mnoho dalších); (Mareš, 2006; Mühlpachr, 2005). Lze tedy říci, že se jedná o pojem interdisciplinární a multidimenzionální, ale také o pojem velmi kontroverzní a nesnadno uchopitelný (Heřmanová, 2012). V závislosti na vědní disciplíně se odvíjí definice, teoretické vymezení i způsob zkoumání kvality života. Právě v neexistenci všeobecně přijímané definice a absenci jednoznačného konceptu tkví kontroverznost tohoto tématu.

V práci Bergsmy a Engela z roku 1988 je konstatováno, že QOL je obsahově dávným předmětem lidských úvah (nehledě na užívané pojmy a odborné termíny). Ve svém díle upozornili na možnost rozlišení hlavních rovin či úrovní zkoumání. Na makroúrovni může být zkoumána kvalita života velkých společenských uskupení (státy, kontinenty), na meziúrovni kvalita života malých sociálních uskupení a život konkrétního člověka na osobní úrovni.

Podle řady autorů (Hnilicová 2005; Vaňurová, Mühlpachr 2005; Wood-Dauphinee, 1999) se pojem kvalita života objevuje už ve dvacátých letech dvacátého století v souvislosti s myšlenkami o ekonomickém rozvoji a roli státu při pomoci nižším sociálním vrstvám. Zmiňován byl především vliv státních podpor na kvalitu života občanů i na vývoj státního financování. Z uvedeného vyplývá, že z počátku byla pojmem QOL rozuměna téměř zhora materiální životní úroveň.

Jak už bylo v úvodu zmíněno, pojem se stal postupem času multidimenzionálním, tzn., že zahrnuje mnoho významových dimenzí. K původnímu materiálnímu pojetí se přidává i pojetí psychologické (tj. pocit subjektivní pohody a spokojenosti, radosti, úspěchu, moci, štěstí či otázka sebereflexe a sebehodnocení jedince) a s ohledem na téma této práce důležité pojetí kulturně antropologické (chápání QOL v závislosti na různých kulturních oblastech a jeho proměnlivost v čase). Dále je možno zmínit pojetí morální, sociologické i medicínské (Heřmanová, 2012).

V roce 1993 vytvořila Světová zdravotnická organizace první provizorní definici kvality života ve vztahu ke zdraví jako vnímání osob a jejich životních pozic v kontextu kultury a hodnotových systémů, v nichž lidé žijí, a ve vztahu k jejich cílům, očekáváním, standardům, zájmům, starostem a obavám (Kebza, 2005). Tento pomyslný milník je začátkem období, kdy se začala objevovat celá řada studií a nových empirických poznatků. Nejvíce poznatků o kvalitě života však přibylo zejména v posledních 20 letech.

I když se zdá, že není možné usilovat o vytvoření jedné souhrnné definice, která by byla univerzální pro všechny obory, nástroje na měření musejí vždy splňovat požadavek na reliabilitu i validitu výsledku. Výčet nástrojů pro měření stále roste, protože se stále úžeji specifikují jednotlivé oblasti vhodné k měření (Mühlpachr, 2005). Účel měření zůstává ovšem pro všechny obory stejný – identifikovat klíčové komponenty a následně stanovit soubor ukazatelů, které poskytují informace o vývoji společnosti (OECD, 2013).

Ke konceptu kvality života můžeme přistupovat ze subjektivního nebo objektivního hlediska. Současným trendem napříč obory je příklon k subjektivnímu hodnocení QOL jako zásadnímu a určujícímu pro život člověka. Tento posun můžeme zaznamenat dokonce na poli medicíny, kde byly objektivní měřitelné ukazatele, stejně jako v ostatních oborech, vyměněny za subjektivní vnímání jedincova života (Mühlpachr, 2005). Stejně tak ekonomové byli z počátku skeptičtí vůči užití subjektivních dat a nyní jich ve svých výzkumech hojně využívají. Mnoho studií ukázalo, že subjektivní otázky jsou reliabilní a velmi užitečné (Senik, 2005).

Neexistující konsenzus ohledně domén kvality života vyprodukoval velké množství metodik, které se věnují oblasti posuzování QOL. Tzv. QOLID je internetovou databází metodik kvality života (Kentoš, 2005). Nelze vynechat ani třetí přístup ke zkoumání QOL, kterým je sloučení předchozích dvou jmenovaných, tedy propojením objektivních a subjektivních indikátorů (Mareš, 2006). Vztah objektivních podmínek a jejich subjektivní vnímání a prožívání není jednoduchý: dobré životní podmínky nemusejí nutně znamenat dobrou kvalitu života a naopak. Následující tabulka znázorňuje 4 možnosti:

Objektivní životní podmínky	Subjektivní pohoda	
	Dobrá	Špatná
Dobré	Pohoda	Disonance
Špatné	Adaptace	Deprivace

Tabulka 1: Možné kombinace objektivních životních podmínek a subjektivní pohody.
Zdroj: Veenhoven, 2000.

3.9. Nástroje sběru dat a významná výzkumná šetření

Zřejmě nejrozšířenějším nástrojem pro sběr dat o kvalitě života je *Multiple Indicator Cluster Surveys* (MICS) vytvořený pro potřeby společnosti UNICEF. S pomocí tohoto nástroje jsou generována data již přes dvě desetiletí. Téměř tři sta šetření ve sto zemích světa přineslo údaje o spokojenosti se životem žen a dětí, a tím bylo možné nasměrovat politiku ke zlepšení jejich životů. Místem sběru dat jsou rozvojové země, a proto ve výsledcích není možné dohledat údaje o České republice. V zemích jako Kostarika, Mali a Katar provádějí profesionální týmy, školené pro terénní výzkum, rozhovory s místními obyvateli. Hlavním tématem rozhovorů jsou problémy, které přímo ovlivňují jejich životy. Výzkum je sice postaven za účelem pomoci ženám a dětem, neznamená to však, že nejsou prováděna interview i s muži (UNICEF, 2017). Tento nástroj sběru dat byl využit i během výzkumu spokojenosti se životem u romské mládeže ve věku od 15 do 24 let na území Srbska a Bosny a Hercegoviny. V letech 2010 a 2011 se jednalo o čtvrté kolo - MICS4 (Duval, Wolff, 2016). Podrobnější informace o této studii jsou rozebrány v kapitole 3.11. *Romové a spokojenost se životem*. Data o romské menšině jsou dostupná také z území Makedonie, avšak chybí v ní údaje o mužích.

Další rozsáhlé výzkumy provádí společnost Gallup. Při zkoumání životního štěstí se na rozdíl od společnosti UNICEF nezaměřuje pouze na rozvojové země. Ve výsledcích šetření (World Happiness Report) můžeme najít data z více než sto padesáti zemí světa. Další rozdíl můžeme spatřit v odlišném přístupu ke zkoumání, který je založen na čistě kvantitativní metodě. Společnost vychází ze stylu hodnocení Hadleyho Cantrila (1965). Lidé posuzují svůj život na stupnici od nuly do deseti. Země s nulovým průměrem mají nejhorší možný život a naopak. Mezi lety 2014 a 2016 hodnotili své životy nejlépe lidé ze severovýchodních zemí (nejlépe se dařilo Norům s průměrem 7,537) a nejhůř obyvatelé Středoafričské republiky (2,693). Česká republika si stojí na dvacáté třetí pozici s průměrem 6,609 (Gallup, 2017).

OSN pravidelně monitoruje a hodnotí kvalitu života všech zemí světa z roviny makropřístupu. Používá k tomu tři základní údaje: hrubý domácí produkt na obyvatele, který vypovídá o síle ekonomiky a jejích možnostech, vzdělanost obyvatelstva (gramotnost) a střední délka života při narození. Souhrn těchto ukazatelů je nazýván indexem lidského rozvoje.

Méně známým rozvojovým konceptem je tzv. *Hrubé národní štěstí* (Gross National Happiness, dále GNH). Nejedná se ani tak o metodiku hodnocení, jak by se na první pohled mohlo zdát, ale o návrh či možnost směřování lidské společnosti. Pojem v roce 1972 zavedl bhútánský král Džigme Singye Wangchuck s vizí, že by se jeho země neměla rozvíjet jen ekonomicky. Jádrem tohoto konceptu tvoří čtyři prvky: řádná správa věcí veřejných, péče o životní prostředí, udržení kulturního dědictví a socioekonomický rozvoj. Účelem těchto pilířů je dosažení rovnosti, poctivosti, soucitu, spravedlnosti a udržitelného využití prostředí. GNH je předmětem pravidelných konferencí od roku 2004 tamějším Centrem bhútánských studií; příspěvky jsou dostupné na stránkách tohoto centra⁶ (United Nations Bhutan, 2006; Heřmanová, 2012).

3.10. Etnické minority a spokojenost se životem

Počet studií na toto téma je velmi omezen. Vědci prozatím docházejí ke zjištěním, že spokojenost se životem mezi etnickými a rasovými menšinami je relativně nízká a to i v zemích, kde je patrná snaha o kontrolu relevantních demografických a podobně spjatých faktorů (Andrews, Withey, 1976; Michalos, Zumbo, 2001; Ullman, Tatar 2001). Tento prozatímní závěr by mohl být zkreslen výběrem zkoumaných lokalit. Uvedení autoři se při volbě etnických menšit, vhodných k výzkumu, zaměřovali zejména na ty, u nichž je nespokojenost již předpokládána. Pravděpodobně byly provedené výzkumy cíleny tam, kde se objevoval nějaký problém, který vyžadoval řešení.

Je zřejmé, že existují i *spokojené* menšiny. Například Německojazyčné společenství Belgie, které se nachází v provincii Lutych ve Valonském regionu při státních hranicích s Německem, Nizozemskem a Lucemburskem, vyniká vysokou mírou autonomie. Jeho obyvatelé jsou se současným stavem velmi spokojeni, jsou hrdí na svůj původ a opětovné připojení k Německu odmítají (Kokaisl, Kokaislová, 2015). Nelze říct, jakou měrou jsou

⁶ <http://www.bhutanstudies.org.bt/>

spokojeni se svým životem, ale je zřejmé, že jejich etnicita nemá negativní vliv na SWB. Obdobnou situaci můžeme pozorovat třeba u Rusínů v Srbsku na Vojvodině. Tato menšina bojuje sice s odlivem mladých lidí do zahraničí (především do Kanady) za lepšími pracovními podmínkami a vyšší životní úrovní, ale se svými srbskými i maďarskými sousedy má přátelské vztahy (Kovář, 2016).

Významná studie na toto téma byla provedena v Nizozemí na příkladu turecké menšiny. Turci jsou zdejší nejpočetnější menšinou. Většina z nich přišla do Nizozemí za prací, je muslimského vyznání a klade velký důraz na svou kulturu a identitu, kterou si chce udržet. Turecká menšina společně s marockou stojí na konci etnické hierarchie, což způsobuje nejnižší míru začlenění do společnosti (Verkuyten, Zaremba, 2005).

Ve studii byla zohledněna role pohlaví, věku, délka pobytu a státní příslušnost uvedená v pase. Možný důvod zařazení délky pobytu v Nizozemí jako proměnné je výše zdůvodněn. Státní příslušnost uvedená v pase má také své opodstatnění. Vědci se domnívají, že nizozemská státní příslušnost nemá pro Turky pouze praktický, ale i symbolický význam. Umožňuje například volit v národních volbách nebo cestovat volně po Evropské unii. První část studie směřovala ke zjištění spokojenosti se životem v Nizozemí. K tomuto účelu využili autoři již vytvořené dotazníkové schéma převzaté od Dienera et al. (1985), které předkládali Turkům i členům majoritní společnosti. Jeho obsahem byla čtyři tvrzení: „V Nizozemí se cítím doma“, „V Nizozemí jsem spokojen/a“, „Cítím, že do Nizozemí patřím“, „Svůj život v Nizozemí považuji za šťastný“, která mohla nabývat hodnot od jedné (zcela nesouhlasím) do sedmi (naprosto souhlasím). Ke změření celkové spokojenosti se životem bylo taktéž využito zavedeného bloku otázek – *Satisfaction with Life Scale* (Diener et al. 1985).

Stejným systémem hodnocení se respondenti ztotožňovali s tvrzeními: *Podmínky mého života jsou výborné, se svým životem jsem spokojen/a, pokud bych žil/a svůj život znova, nezměnil/a bych téměř nic, můj život se velmi přibližuje ideálu*. Získaná data byla statisticky zpracována pomocí regresní analýzy a přinesla závěry o nižší celkové spokojenosti se životem Turků oproti Nizozemcům a také o jejich nižší spokojenosti se životem v Nizozemí. Nicméně pokud byly z propočtu vyřazeny proměnné spojené se spokojeností se životem v Nizozemí, celková životní spokojenost se mezi zkoumanými skupinami nelišila. Z uvedeného vyplývá, že členové etnické minority jsou se svým životem celkově méně spokojeni, právě kvůli nespokojenosti se životem v Nizozemí.

Druhá část studie předpokládala, že nespokojenost Turků se životem v Nizozemí je způsobena dominantní povahou majoritní společnosti a vysokou pravděpodobností etnické diskriminace. Proto se tato část zaměřila na zkoumání projevů strukturální diskriminace a jejího vlivu na celkovou spokojenost se životem a spokojenost se životem v Nizozemí.

Výsledky byly velice podobné první části výzkumu. Nizozemci jsou se životem v Nizozemí více spokojeni než Turci, avšak nedosahují vyšších hodnot u celkové spokojenosti se životem. Strukturální diskriminace Turků má sice negativní vliv na spokojenost, ale zároveň má pozitivní dopad na etnickou identifikaci (Verkuyten, 2008).

Zde je důležité vyzdvihnout myšlenku, že na pomyslných miskách váhy stojí na jedné straně diskriminace a na druhé straně je vyvažována diskriminací vyvolaným pocitem sounáležitosti (etnické identifikace). Otázkou je, ke které straně se váha nakloní či zůstane v rovnováze v případě různých etnik.

3.11. Romové a spokojenost se životem

Jestliže počet studií zabývajících se vlivem příslušnosti k etnické menšině na spokojenost se životem je velice nízký, potom můžeme říci, že počet studií zabývajících se vlivem romství na SWB je téměř mizivý. Zejména v případě vyloučíme-li zkoumání kvality života z aspektu determinant zdraví (Zelko et al. 2015; Eklund, Karlsson, et al. 2013; Pappa et al. 2015; Silarova et al. 2014). Většina z tohoto skromného počtu studií se zaměřuje na mládež.

Nepřímo se tohoto tématu dotýká téměř každá studie, která sleduje situaci romského etnika. Například mapováním životních podmínek v romských osadách můžeme nevědomky mapovat jednu z domén SWB. V této kapitole jsou však uvedeny pouze studie, které jsou s tématem přímo spjaty a hovoří konkrétně o QOL nebo SWB.

Za nejrozsáhlejší práci lze považovat dílo *I Even Met Happy Gypsies: Life Satisfaction of Roma Youth in the Balkans* (Duval, Wolf, 2016). Tato studie vychází z komparativní analýzy mezi „mladými dospělými“ romského a neromského původu ve věku od patnácti do dvaceti čtyř let. Data byla sbírána v Srbsku v roce 2010 a v Bosně a Hercegovině v roce 2011. Cílem bylo zjistit, jak mladí Romové, žijící v osadách, vnímají vlastní spokojenost se životem a jaké jsou rozdíly v SWB oproti majoritní mládeži.

Empirická studie byla založena na průzkumu velkého množství domácností v rámci čtvrtého kola *Multiple Indicator Cluster Survey* (MICS4)⁷, který zahrnoval komplexní spektrum otázek na ekonomické i neekonomické aspekty ovlivňující SWB. Kromě momentální spokojenosti se životem byla zjišťována také budoucí očekávání. Ke zpracování dat bylo využito sociometrických metod.

Výsledky ukázaly, že mladí Romové žijící v osadách, jsou se svým životem méně spokojeni, než mladí lidé neromského původu. Tento výsledek není vzhledem k již popsáným problémům romského etnika nijak překvapující. K zajímavějším závěrům autoři došli, když vzali v potaz další proměnné určující míru znevýhodnění. Po jejich „odečtení“ se romská mládež ukázala být v průměru více spokojenou. Autoři se pro tento účel rozhodli využít sociometrické dekompoziční metody Oaxaca-Blinder (v odborné literatuře známá také jako Blinder-Oaxacův rozklad), která byla původně vytvořena za účelem studia genderových rozdílů ve mzdách (Blinder, 1973; Oaxaca, 1973).

Na celkových výstupech se ukázalo, že vzdělání a hladina příjmu jsou hlavními faktory způsobujícími rozdíl v SWB. Zjednodušeně lze říci, že pokud by měli Romové stejné vzdělání a příjem, byli by šťastnější než zástupci majoritní společnosti. Dalším zajímavým zjištěním bylo, že romští dospívající očekávali zlepšení svého života do jednoho roku.

Další, ne tolik rozsáhlou, studií je *Collective identity and wellbeing of Roma minority adolescents in Bulgaria* čítající šest set šest respondentů mezi studenty ve věku od jedenácti do osmnácti let (Dimitrova et al. 2013).

Autoři této studie si kladli za cíl zachytit vliv věku a pohlaví na vnímání romské/bulharské, rodinné a náboženské identity. Zároveň také ověřovali, zda existuje rozdíl v SWB mezi Romy a Bulhary a jestli má kolektivní identita vliv na SWB.

Stejně, jako v případě výše zmíněné studie o spokojenosti Turků v Nizozemí, bylo i zde využito hodnotící stupnice *Satisfaction with Life Scale*, která byla doplněna o *Positive*

⁷ MICS4 je nástrojem sběru dat, který popisují v kapitole 3.7. *Nástroje sběru dat a významná výzkumná šetření*

Affective Schedule. Zbytek dotazníkového šetření pravděpodobně tvořily otázky vytvořené samotnými autory (nebyly převzaty z jiných zdrojů) se škálou pěti možných odpovědí.

Pro potřeby ověření platnosti hypotéz o závislosti romské/bulharské, rodinné a náboženské identity na pohlaví a věku využili autoři chí-kvadrát testu nezávislosti. Multivariační statistickou analýzou byla ověřována souvislost mezi SWB a kolektivní identitou.

Výsledky studie jsou rozděleny do tří sekcí, z nichž uvedena je pouze ta, která se týká SWB. Statistické šetření prokázalo, že rodinná, náboženská a bulharská identita ovlivňují SWB nejvíce, v pozitivním slova smyslu. Parametry kolektivní identity byly statisticky signifikantní a téměř stejné, jak pro Bulhary, tak pro Romy. Celkově však Romové dosahují nižších hodnot SWB, než Bulhaři. Dalším zjištěním bylo, že romští studenti, kteří se více ztotožňují s bulharskou identitou, vykazali vyšší hodnoty pro SWB, než ti, kteří se hlásí pouze k romské.

4. Teoretická východiska

Teoretickou část otevírají kapitoly zahrnující teorie identity, kolektivní identity, etnické identity a etnicity. Následuje část, která v návaznosti na literární rešerši předkládá teoretické přístupy a modely vytvořené pro výzkum kvality a spokojenosti života. Opět je zde zjevný postup od abstraktnějších teorií až po konkrétní.

Kapitola 4.2.4. *Kulturní dimenze a romské etnikum* má v této práci zvláštní postavení. Jednotlivé kulturní dimenze jsou samostatnými teoriemi, které předpokládají určité způsoby chování na základě národní příslušnosti. U jedné z těchto dimenzí – *individualismus vs. kolektivismus* je vědecky potvrzena souvislost s SWB. Obsah této kapitoly tvoří úvahy podložené sekundárními zdroji dat o umístění romského etnika do spektra jednotlivých dimenzí.

4.1. Identita

Pojem identita a jeho různé jazykové varianty se objevují již ve starověkém Řecku. Termín se však výrazněji začíná prosazovat v osmdesátých letech dvacátého století, spolu se zrodem rasy, třídy a pohlaví jako „Svaté Trojice“ kulturních studií (Brubaker, Cooper, 2000). Dříve byl pojem užívaný pouze ve vědeckých kruzích, až v posledních letech se hojně rozšířil do slovníku laické veřejnosti. V souvislosti s „etnicitou“ dal vzniknout desetitisícům úvah a rozkladům na toto téma. Jejich spektrum sahá od úzce zaměřených případových studií až k teoretickým pojednáním o vzniku, způsobu fungování a budoucnosti fungování tohoto fenoménu (Šatava, 2013). V humanitních vědách se s ním setkáváme hned v několika oborech. Různé úhly pohledu nabízí například antropologie, sociologie a psychologie.

Identita člověka má mnoho vrstev a do značné míry záleží na tom, jakými situacemi a společenstvími jsme během života prošli. Záleží i na aktuální životní situaci. Vrstvy identity se během života mění, a proto ji můžeme označit za dynamickou – s každou další životní etapou se pojí nové složky identity. Po absolvování školy, příchodem potomka, přestěhováním nebo například konvertováním k náboženství dochází ke změně toho, s kým a s čím se osoby ztotožňují a za koho se považují. Síla prožívání jednotlivých vrstev identity záleží na konkrétní situaci. Pokud se ocitne žena mezi muži, imigrant mezi místními, křesťan mezi budhisty, zvyšuje se intenzita prožívání odpovídající vrstvy oproti situaci, kdy byla osoba tzv. „mezi svými“ (Bauman, 2004; Howard, 2000; Moree, 2015).

V současné době, kterou můžeme nazvat (post-) moderní společností, lze o identitě uvažovat jako o životním stylu napříč vědními obory. Život člověka v tradiční společnosti býval utvářen spíše osudem, řádem a zvyklostmi. Naopak moderní člověk žije více stylem, změnou a možností volby. Tím se stává daleko více autorem svého života.

4.1.1. Kolektivní identita

Identita se rozděluje na dvě úzce spojené roviny a to na identitu individuální a kolektivní. Individuální, jak už bylo výše popsáno, spočívá ve ztotožňování se jedince s nabízenými rolemi a vzory. Dospělý člověk sdílí základní postoje kolektivu včetně pravidel chování, které jsou součástí jeho přirozeného chování a každodenního rozhodování (Řezník, 2003).

Pod kolektivní identitou či identitou „my“ rozumíme obraz, který si o sobě vytváří určitá skupina a s níž se identifikují její příslušníci. Kolektivní identita je otázkou identifikace ze strany zúčastněných individuí (Assman, 2001: 117). Její postavení (síla nebo naopak slabost) závisí na tom, jak moc je zakořeněna v podvědomí členů, a jakým způsobem je schopna ovlivnit jejich jednání a myšlení. Můžeme na ni nahlížet jako na „reflektovanou společenskou příslušnost.“ Zmíněná příslušnost je dobrovolná. Kultura a společnost vytvářejí sebe-identitu, ale ta nemusí nutně implikovat vědomí „my“. Tento bod nastává až po vlastním uvědomění si příslušnosti. Kromě společného vědomí je pro kolektivní identitu klíčová i společná paměť, která se utváří díky jednotnému jazyku nebo použitím soustavy symbolů. Symboly pospolitosti jako jsou například památníky, obrazy, kroje, tance, jídlo nebo knihy můžeme souhrnně označit za „kulturní útvar“. Existence kolektivní identity bez kolektivního útvaru není možná, protože buduje u lidí pocit sounáležitosti (Szaló, Nosál, 2004).

4.1.2. Etnicita a etnická identita

Slovo etnicita vyjadřuje obvykle přesvědčení, že je možné rozdělit lidstvo do vzájemně odlišných skupin, do kterých se jedinec rodí, a pro které je typický pocit solidarity, sdílená kultura, zvyky, porozumění světa, víra ve společný původ a historii a společný jazyk. Někdy můžeme zařadit i velmi podobný fyzický vzhled (v případě romského etnika se jedná o neopomenutelný fakt, který je jednou z příčin sociálního vyloučení některých osob). Každá taková skupina má své vlastní jméno. S určitým zjednodušením můžeme také říci, že takto

uchopenou „etnickou skupinu“, které se podařilo v minulosti prosadit svůj vlastní stát, nazýváme „národem“ (Zandlová, 2017).

Smith (2005; 2007) považuje jak etnické skupiny, tak národy za určité typy kolektivní kulturní identity, přičemž existenci těchto identit lze považovat za univerzální charakteristiku lidstva.⁸ Z tohoto důvodu jsou při analýzách „etnické problematiky“ zhusta používány i teorie nacionalismu. Blízkost těchto teorií je mimo veškerou pochybnost a nelze mezi nimi vést ostrou dělící čáru. Jejich společným prvkem je klasifikace v opozičních kategoriích v závislosti na různých myšlenkových směrech a jejich funkce. Všechny slouží jako analytický nástroj využívaný ke studiu „lidového modelu etnika“ (Hirt, 2007).

Navzdory odvěké přítomnosti etnicity jsou kořeny jejího zkoumání poměrně mladé. Sám termín „eticita“ začal být používán až ve čtyřicátých letech dvacátého století, kdy jej poprvé představil sociolog Lloyd Warner. Od té doby bylo v rámci chicagské školy rozvinuto mnoho teoretických konceptů, které ovlivnily studium etnicity, a byl nadlouho vytyčen směr bádání.

I když je dnes etnicita oproti perspektivě z první poloviny dvacátého století výrazněji chápána jako pouze jedna z důležitých forem kolektivní identity (vedle jiných, neetnicky konstruovaných společenských vzorců či situačních identit), stále zůstává jedním z klíčových jevů života společnosti (Šatava, 2013).

Průkopníkem propojení etnicity a otázky identity byl norský sociální antropolog Barth (1969). Jeho přístup se stal manifestem antropologického výzkumu etnicity. Zamítl dřívější definici etnické skupiny jako jednotky, která je nositelem kultury, protože opomíjela otázku identity a identifikačních aspektů etnicity. Pro pochopení formování identity se zaměřil na zkoumání etnických hranic. Jinými slovy lze říci, že determinanty etnicity začal hledat na pomezí etnik. Jako první formuloval myšlenku, že identita je výchozím bodem pro zkoumání etnicity.⁹

⁸Anthony Smith se o kolektivních kulturních identitách jako univerzální charakteristice lidstva ve svém díle nezmiňuje. Toto tvrzení mu ovšem lze připsat, jelikož se zmiňuje o všudypřítomnosti etnicity (eticita je všude tam, kde se lidé domnívají, že sdílejí společné předky a kulturu). Uvedeno ve Smith (2007).

⁹Nutno dodat, že Fredrik Barth se ve svém zkoumání možná až příliš soustředil na otázku identity a nebral v potaz ostatní sociální jevy, což mu bylo později vyčítáno. Jeho přínos je však v oboru antropologie veliký, protože jeho úhel pohledu rozpoutal vlnu zájmu o etnicitu a mimo jiné i značný příklon k metodě přímého pozorování.

Převážná většina soudobých autorů se shoduje na tom, že etnická identita není přímo pozorovatelná, ale může být vypořaditelná z chování nebo řeči. Nutno dodat, že ani s jedním z těchto činitelů není zcela totožná. Je aspektem struktury osobnosti a výzkumník nemá možnost proniknout do vědomí.

Stejně jako identita, tak i etnická identita se projevuje v závislosti na situaci. Právě tato situační podmíněnost dnes představuje stěžejní oblast výzkumů. Dřívější studie se obvykle orientovaly pouze na jednu oblast kontextových determinantů projevů identity, jako např.: ekonomické aspekty, náboženství, urbanizace, migrace či politika. Nejednalo se tedy o vysvětlení etnicity per se (Buchignani, 1982).

Problémy při zkoumání etnické identity spočívají v jejím odlišení od jiných druhů identity (náboženská, pohlavní, třídní) a v symetričnosti výzkumu, neboť hodnocení jsou obvykle pohledem jedné strany na druhou. Ne pokaždé jsou skupiny lidí, které považujeme za eticky, kulturně, jazykově nebo myšlenkově homogenní; naopak jindy můžeme najít značnou kulturní podobnost mezi lidmi, kteří se hlásí k odlišným etnickým kořenům (jako příklad lze uvést multilingvní obyvatelstvo Švýcarska). Obecně můžeme tento problém označit za „krizi měřitelnosti“ etnické identity. Lze jen sotva najít jednoznačná a objektivní měřítka (Zandlová, 2017).

V současném vědeckém diskursu je pracováno s různými paradigmaty významu pojmu etnické identity. V kontextu této práce je důležité vyzdvihnout koncepci „Nejen – ale i“, která nahradila předchozí paradigma „Buď a – anebo“. Jedná se o posun od stanoviska, kdy je člověk příslušníkem pouze jednoho národa ke snaze o propojení minoritní a majoritní společnosti. Každá jednotlivá kultura je součástí kulturního dědictví celé společnosti (Šatava, 2001). Otázkou je, do jaké míry se v případě českých Romů jedná o snahu (rozumějme snahu vyvíjenou osobami mimo i vně etnické menšiny) a do jaké míry se jedná o přirozený jev rozvíjený postupem času. Při sčítání obyvatel v roce 2011 vyplnilo dvojí národnost (českou a romskou) 7 026 osob a pouze romskou národnost 5 135 osob (Český statistický úřad, 2014). Z těchto údajů je patrné, že koncepce „Nejen – ale i“ je v případě romského etnika reálným jevem. Na druhou stranu musíme brát údaje ze sčítání lidu s velkou rezervou. Nejednalo se

totiž o povinnou otázku.¹⁰ Kalibová (1999) poukazuje na skutečnost, že Romové se na základě zkušeností z minulých let mohou bránit evidenci z obavy následného postihu a také na možnost, že nemusejí chápat význam pojmu národnost. Obdobný názor můžeme najít i v zahraniční literatuře – Romové jsou nedůvěřiví vůči většinové populaci a zdráhají se hlásit ke své etnické příslušnosti kvůli strachu z diskriminace (Ringold et al., 2005). Zajímavý přístup ke sčítání Romů zaujala Slovenská republika. V roce 2004 sestavila tzv. Atlas romských komunit. V tomto projektu byl počet Romů zjišťován opačně – Romové jsou v atlase započítáváni podle sdělení okolního obyvatelstva. Výsledek sčítání se výrazně odlišoval od standartního cenzu v roce 2011. K romské národnosti se tehdy přihlásilo 105 738 obyvatel, zatímco atlas zveřejnil odhad na 320 000 Romů. V roce 2013 byl projekt zopakován (*Atlas rómskych komunit 2013*), avšak tentokrát prováděli výzkum speciálně vyškolení průzkumníci. Počet Romů byl tentokrát stanoven na 402 840 (Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2017).

4.2. Teorie sociální nerovnosti

Formální pojetí sociálního vyloučení vzniklo ve Francii v sedmdesátých letech dvacátého století, kdy se objevilo jako reakce na erozi sociálního státu ekonomické posuny směrem dolů a zvyšující se rozmanitost populace (Ebersold, 1998). Význam pojmu získal na vážnosti, když byly velké části populace vyloučeny z trhu práce, což následně přispělo k bezdomovectví, razantnímu zvýšení dětské chudoby a zvýšenému rozpadu rodin (Shields, 2004).

Teoretická vysvětlení nerovnosti na poli sociologie se dělí dle toho, jak sociologové nahlíží na příčiny reprodukce sociálního postavení. Zjednodušeně je lze rozdělit na ty, kteří spatřují příčiny na straně sociálního systému a na ty, kteří je vidí na straně kultury či etnických odlišností (Katrňák, 2004). Z pohledu politologie je první vysvětlení levicové. Jeho představitelé se zaměřují na socioekonomickou strukturu společnosti, stát a systém. Druhé – pravicové, neboli konzervativní, vychází z toho, že za omezené životní šance si mohou jedinci sami (Ritzer, 1992). V prvním případě jsou příčinami přetrvávajících nerovností vnější podmínky sociálního života, do nichž se člověk narodil, a které nemůže ovlivnit. Může sice usilovat o cokoliv, ale dosáhne pouze toho, co mu společenské či ekonomické uspořádání dovolí. V druhém případě jsou tyto příčiny v člověku samotném, v jeho kulturních hodnotách a přístupu k okolnímu světu. V takovém případě může člověk dosáhnout všeho, o co usiluje.

¹⁰ Při sčítání lidu v roce 2011 na otázku národnosti neodpovědělo 2,74 milionu obyvatel (Kostlán, 2011)

Zjednodušeně lze říct, že zatímco liberální přístup má tendenci ze znevýhodněných veškerou zodpovědnost snímat, konzervativní či kulturologická pozice svaluje vinu na samotné aktéry, v případě chudých na ně či jejich kulturu. V sociologii je tento spor znám jako spor mezi strukturalisty a kulturology (Fay, 2002; Barša, 2003; Giroux, 2001). V teorii reprodukce potom mluvíme o sociální či kulturní reprodukci (Katrňák, 2004). O propojení dvou zmíněných teorií se pokusili teoretikové jako Giddens (1984), Archer (1988) nebo Bourdieu (1977, 1998). Všichni tito autoři se domnívají, že liberální přístup není kontradikcí s konzervativním a naopak. Tento názor je v sociologii označován jako dualita (*Duality of structure and agency*). Převedeno do roviny sociální vyloučenosti Romů v České republice můžeme zjednodušeně říci, že na jejich vyloučenosti se podílel a podílí jak stát a jeho systémy, tak Romové samotní.

4.3. Obecné teoretické přístupy a modely QOL a SWB

Kontroverznost tématu, jež se projevuje náročným procesem definování a utvářením jednoznačného konceptu QOL, způsobuje i značnou teoretickou roztržičnost. Stále se jedná o nedokončený proces, v rámci kterého jsou teorie konsensuálně vytvářeny (Heřmanová, 2012).

V roce 1930 Dodge napsal, že teorie štěstí nebyly rozvíjeny od dob jejich formulování řeckými filozofy (Wilson, 1967). O více než 30 let později zopakoval tuto myšlenku Wilson. Dle jeho názoru nebylo formulováno více než pár neukotvených teoretických postulátů, navržených k vysvětlení individuálních rozdílů ve vnímání subjektivní spokojenosti se životem. Tyto postuláty (které Wilson shrnul ve své disertační práci v roce 1960) byly následující:

- 1) Okamžité uspokojení potřeb způsobuje pocit štěstí, zatímco jejich dlouhodobé nenaplnění zapříčiňuje pocit smutku.
- 2) Stupeň naplnění potřeb k vytvoření pocitu uspokojení závisí na adaptabilitě člověka nebo na jeho očekáváních, která jsou ovlivněna předchozími zkušenostmi, porovnáváním se s druhými osobami, osobními hodnotami a dalšími faktory (1967).

Zkoumáním korelace faktorů podněcujících pocit štěstí Wilson doufal, že identifikuje klíčové potřeby způsobující SWB.

V současné době už je naštěstí formulováno a otestováno daleko více teorií. Teoretický pokrok v posledních třiceti letech je pravděpodobně nejzřetelnější na posunu kladení důrazu z prvního Wilsonova postulátu (identifikování potřeb, které naplňují člověka pocitem štěstí) na druhý (identifikování a porovnávání faktorů, které ovlivňují již stanovené zdroje navozující pocit štěstí). Zatímco u dřívějších přístupů se projevovала snaha o identifikování vlivů vnějších, momentálních nebo *bottom-up* faktorů, které konsistentně způsobují pocit štěstí, pozdější přístupy se zaměřují na postup *top-down* u konkrétních osob (Diener et al., 1999).

Fakt, že vědci stále neidentifikovali podněty, které silně ovlivňují osobní spokojenost se životem, byl nejdříve považován za selhání těchto výzkumů. Dnes je tato situace motivátorem mnoha studií, které se zabývají procesy ovlivňujícími SWB. Vědci se začali zabývat kontexty podloženými lidskými zkušenostmi, hodnotami a cíli při současném zvažování vlivů vnějších (Diener et al. 1999). Z odborného hlediska můžeme tento postup nazvat jako kombinaci *bottom-up* a *top-down* modelů, které jsou rozvedeny v následující části práce.

4.3.1. Model Bottom-up

První teoretické formulace se zaměřovaly především na identifikování *bottom-up* faktorů, které ovlivňují SWB. Jinými slovy, jak vnější vlivy, životní situace a demografie, včetně zdravotního stavu a materiálního zabezpečení, předurčují pocit štěstí. *Bottom-up* model je postaven na původní Wilsonově myšlence, že existují univerzální lidské potřeby. Pokud nastanou takové podmínky, aby mohly být potřeby naplněny, stává se člověk šťastným (Diener et al. 1999).

Tento přístup se postupem času ukázal jako neúplný. Mnoho raných studií, z něj vycházejících, ukázalo relativně malý vliv vnějších a objektivních proměnných. Campbell, Converse a Rodgers (1976) zjistili, že demografické faktory (věk, pohlaví, příjem, rasa, vzdělání a rodinný stav) ovlivňují subjektivní spokojenost se životem méně než z dvaceti procent. Andrews a Withey (1976) došli ve svém výzkumu pouze k osmi procentům s využitím těchto proměnných. Možné vysvětlení nabízí teorie hédonické adaptace, která tento jev považuje za psychologický proces emocionálního vyrovnávání. Pozitivní i negativní pocity, související se životními událostmi, dle zmíněné teorie postupně otupují. Pokud člověk

dosáhne žádaného stavu, postupem času si na novou skutečnost zvykne, adaptuje se a přestanou se u něj vytvářet další pozitivní emoce. Stejný průběh nastává i u skutečností nepříznivých. Většina lidí se po emocionálním výkyvu vrací na neutrální úroveň spokojenosti se životem. Výsledky výzkumů v této oblasti prokázaly, že neutrální úroveň subjektivní spokojenosti se životem je spíše mírně pozitivní. Lidé zúčastnění těchto šetření ve většině případů vykazovali obecnou spokojenost a pozitivní náladu, za předpokladu, že se nevyskytovaly žádné nepříznivé události. Další prohloubení této teorie ukázalo, že lidé se neadaptují na všechny skutečnosti rovnoměrně. Na některé události si zvykají rychle (např. uvěznění), na jiné pomalu (např. smrt blízké osoby) a na některé vůbec (např. hluk); (Diener, 2000).

V pozdějších výzkumech byl *bottom-up* model operacionalizován za pomoci konceptualizace fyzického zdraví, každodenních potíží, světových předpokladů a konstruktivního myšlení, jako vlivů předcházejících SWB. Fyzické zdraví a potíže přitom stojí na počátku příčinného řetězce (Feist et al. 1995).

Jako příklad teorií vycházející z *bottom-up* modelu lze uvést:

- *Teorie diskrepance*, která se zabývá rozdílem mezi aktuálním a ideálním stavem věcí. SWB je určen mírou nesouladu mezi aspirovaným a reálně dosaženým cílem. Výsledek se může pohybovat na stupnici od vnímání absolutního naplnění až k deprivaci. Někdy je diskrepance chápána jako forma „relativní deprivace“, která je determinována skrze porovnávání se s ostatními nebo s předešlým stavem věcí a dění (podmínkami); (Cummins, Nistico, 2002; Michalos, 1985). Z teorie diskrepance vychází *expectancy disconfirmation theory*. Tuto odnož přejala většina odborníků na studia o spokojenosti zákazníků (Parker, Mathews, 2001). Opět se jedná o měření rozdílu mezi očekávaným a obdrženým, jen na úžeji specifikovaném poli studií (Oliver, 1980).
- Další hojně využívanou teorií, vycházející z *bottom-up* modelu, je *activity theory*. V této teorii je zastáván názor, že štěstí je koproduktem lidských aktivit, spíše než důsledek jejich dokončení. Jinými slovy, lidé mají tendenci žít šťastný život, pokud jsou zapojeni do zajímavých a příjemných aktivit (Diener, 2009). Emotivní prožitky

spojené s výkonem rutinní činnosti mají podstatný vliv na životní spokojenost (Gamble, Gärling, 2012).

4.3.2. Model Top-down

Řecký filozof Démokritos tvrdil, že pro šťastný život není důležité, co máme, ale jak na to reagujeme. Z této myšlenky vychází i další teoretický model.

Top-down model na rozdíl od předchozího předpokládá, že lidé mají určité predispozice pro interpretování životních zkušeností ať v pozitivním nebo negativním slova smyslu. Tyto predispozice ovlivňují míru spokojenosti v konkrétních oblastech (doménách). Zkušenosti nejsou objektivně dobré nebo špatné, ale jsou tímto způsobem spíše interpretovány. Z *top-down* perspektivy je pro spokojenost se životem důležitější naše subjektivní vnímání skutečností než objektivní skutečnosti samotné (Feist et al. 1995; Diener, 1984). Proto je v rámci tohoto modelu zkoumán zdroj odlišného vnímání událostí a okolností – osobnost.

Výsledky studií postavených na *top-down* přístupu ukazují, že osobnostní rysy vedou člověka k pozitivním či negativním životním prožitkům, a jsou jedním z nejsilnějších a nejkonzistentnějších prediktorů SWB (Andrews, Withey, 1976; Feist et al., 1995; Headey et al., 1991; Deneve, Cooper, 1998).

Byla vyvinuta řada teorií se záměrem nejen vysvětlit, proč je osobnost člověka spojena s SWB, ale i zjistit, jak osobnost v kombinaci s životními okolnostmi SWB ovlivňuje. Z odborných pramenů je možné vyzorovat i snahu o zjištění, který rys osobnosti nejvíce koreluje s SWB. Z výzkumů vyplývá, že šťastný člověk je povahou extrovert, optimistický a bezstarostný (Diener et al., 1999; Deneve, Cooper, 1998).

Příklady dvou teorií ovlivněných *top-down* modelem:

- *Teorie temperamentu* vychází z úzkého propojení osobnostních rysů s SWB. Gray (1991) předpokládá, že existuje úzký vztah mezi extroverzí/neurotizmem a SWB a vysvětluje ho skrze tři základní systémy (systém aktivace chování, systém inhibice chování a systém *fight-flight*). Dle osobnostních rysů potom rozděluje populaci na extroverty a neurotiky a připisuje jim odpovídající sklony k chování. Extroverti bývají

více citliví na podněty odměňování a „netrestání“, což se projevuje lepším zpracováním informací o pozitivních podnětech, které vede k pozitivním zkušenostem. Naopak neurotici jsou citliví na neodměňování a trestání, které vede k negativnímu přístupu k životu.

- *Instrumental theory* předpokládá, že osobnost člověka předurčuje jeho výběr určitých situací, se kterými má v životě nejvíce zkušeností. Například extroverti vyhledávají sociální situace mnohem častěji než introverti. Tyto situace mají na člověka pozitivní vliv, čímž se v návaznosti zvyšuje i jeho SWB (McCrae, Costa, 1991).

4.3.3. Vliv kultury na spokojenost se životem

Rozmanitost světových kultur přispívá i k národním rozdílům ve vnímání spokojenosti se životem (Diener 2000; Arrindell et al., 1997; Schimmack et al., 2002). Lidé z individualistických, bohatých a demokratických kultur mají sklony být šťastnější, než lidé žijící v kolektivistických, chudých a totalitárních kulturách (Veenhoven, 1993).

Individualistické kultury kladou důraz na nezávislost individuí, zatímco kolektivistické podporují vzájemnou závislost a blízkost osob (Hofstede, 2001; Kashima et al. 1995; Markus, Kitayama, 1991).

Individualistické se zakládají na svobodě volby včetně individuálních potřeb a kolektivistické naopak upřednostňují povinnosti, potřeby ostatních a přijetí vlastního osudu (Oishi et al., 1999).

Individualistické kultury kladou větší důraz na emoce, které jsou přímou zpětnou vazbou o tom, jak individuálním potřebám a stanoveným cílům odpovídá aktuální stav věcí a dění (Frijda, 1986; Schimmack, Diener, 1997; Reizenzein, 1994). Lidem těchto kultur poskytují emoce informace o spokojenosti. Život naplněný mnoha příjemnými emocemi a několika málo nepříjemnými značí, že individuální potřeby a cíle jsou naplňovány a kvalita života je tudíž dobrá. V kolektivistických kulturách je plnění osobních cílů taktéž důležité. Rozdíl je v tom, že se od jednotlivců očekává, že své cíle podřídí zájmu ostatních, obzvláště cílům s vyšším záměrem (Chan, Radhakrishnan, 1997). Pro tyto kultury je důležitější dodržování kulturních norem, než maximalizacežitků (Suh et al., 1998). Z tohoto důvodu

mají tendenci věnovat méně pozornosti emocionálním důsledkům událostí, a proto jsou pro ně emoce méně důležité v posuzování jejich spokojenosti se životem.

Tento předpoklad potvrdil Rozin (1999). Během výzkumu se tázal indických studentů (kolektivistická kultura) a amerických studentů (individualistická kultura), zda souhlasí či nesouhlasí s tvrzením: „Při rozhodování, zda budu vykonávat nějakou činnost, není pro mne důležité, jestli budou její důsledky pro mne příjemné nebo nepříjemné“. Pouze dvanáct procent amerických studentů odpovědělo, že s tvrzením souhlasí. Indičtí studenti se s tvrzením ztotožnili ve třiceti čtyřech procentech případů. Výsledek je jasným důkazem o vlivu kultury na SWB.

Sociální vazby a náboženství jsou také spojeny s mezinárodními rozdíly při vnímání SWB. Spokojenost se životem lidí stoupá, pokud jsou součástí národa s vyšší úrovní sociálního kapitálu (Helliwell, Putnam, 2004). Věřící lidé mají větší předpoklad pro vyšší spokojenost se životem než lidé bez náboženského vyznání (Aslam, Corrado, 2012). Záleží ovšem na specifických zkoumaných náboženstvích. Zatímco křesťanské kultury jsou obvykle spojeny s životní spokojeností pozitivně (Bjørnskov et al., 2007), muslimské kultury mají sklon ji ovlivňovat negativně (Heukamp, Ariño, 2011).

Dělení na individualistická a kolektivistická společenství odpovídá teorii kultury, jak ji po roce 1954 rozvinuli sociolog Inkeles a psycholog Levinson. Studium antropologické literatury o národních kulturách nastínili čtyři základní protiklady – dimenze, které se vyskytují v každé společnosti. Jejich hypotézu později potvrdil a dále rozpracoval nizozemský vědec Hofstede a následně i jeho syn (2007). O těchto dimenzích je více pojednáno v další kapitole, kde je na základě sekundárních zdrojů zvažováno umístění romského etnika do jejich spektra.

4.3.4. Kulturní dimenze a romské etnikum

Toto téma je zařazeno do teoretické části, protože kulturní dimenze *kolektivismus vs. individualismus* je v soudobých výzkumech zaměřených na spokojenost se životem v závislosti na kulturní příslušnosti vnímána jako klíčová. I když byla popsána závislost spokojenosti se životem pouze na jedné z dimenzí, budou zde rozvinuty úvahy o připsání znaků, získaných ze sekundárních zdrojů informací, které by mohly značit spjitost i

s ostatními dimenzemi. Je totiž možné, že i v případě ostatních čtyř dimenzí by mohla existovat určitá míra závislosti.

Za průkopníka ve zkoumání kulturních dimenzí můžeme označit vědce Geerta Hofsteda původem z Nizozemí, který své poznatky postavil na základě rozsáhlého výzkumu ve firmě IBM. Tato nadnárodní korporace s pobočkami po celém světě poskytla Hofstedovi téměř srovnatelné vzorky. Lidé si byli ve všem podobní až na národnost. Výzkum odhalil, že společenské „problémy“ jsou ve všech kulturách stejné, pouze jejich řešení se liší. Tyto „problémy“ označil za tzv. dimenze. V prvních fázích svého výzkumu popsal 4 dimenze: Vzdálenost od moci, individualismus versus kolektivismus, maskulinita versus feminita a vyhýbání se nejistotě. Pátá dimenze – dlouhodobá orientace doplnila předchozí čtyři po výzkumu hodnot v Číně.

„Škatulkování“ neboli přisuzování určitých povahových rysů jednotlivým etnikům je záležitostí velmi kontroverzní. Očekávat, že Číňan položí za rodinu život, bude ji věrný po celý svůj život a bude mít nízké sebevědomí, je do jisté míry zavádějící a může být zdrojem utváření stereotypů a předsudků. Allport (2004) popisuje etnické předsudky jako antipatii, která vychází z chybné nebo strnulé generalizace a může být namířena proti skupině jako celku nebo jednotlivci z řad této skupiny. Z této definice je zřejmá negativní povaha předsudku. Jiní autoři se však shodují na existenci opačné – kladné verze předsudku. Předsudky jsou uplatňovány zejména na základě stereotypů v uvažování. Někteří odborníci mezi předsudky a stereotypy nerozlišují. Allport připisuje stereotypu funkci nástroje, který ospravedlňuje kategorické přijímání či odmítání určité skupiny. Zastává rovněž funkci nástroje, díky němuž třídíme a vybíráme a tím ulehčujeme našemu uvažování.

Pokud vezmeme v úvahu Allportovu definici předsudku, neměla by být kniha „Kultury a organizace“ jejich zdrojem. Obsah knihy je podložen dlouhodobým výzkumem, a tudíž by neměl být chybný. Avšak musíme mít na zřeteli, že data byla získána skrze dotazníkové šetření, které má své limity. Závěry knihy by zřejmě neobstály před lingvistickým antropologem Salzmanem. Ve své knize *Jazyk, kultura a společnost* uvádí, že není vhodné připisovat zjištění z jednoho vzorku celé etnické skupině. *Takovou aplikaci může anulovat každá z mnoha okolností – například prostředí (městske oproti venkovskému), délka interetnického kontaktu (několik let oproti desetiletím nebo generacím), stupeň školního vzdělání, zeměpisná poloha, socioekonomický stav atd.* (Salzmann, 1997: 32).

Zjednodušeně řečeno, Hofstedovy kulturní dimenze mohou být výborným zdrojem informací při studiu kultur. Je však nutno mít na paměti, že odpovědi jsou zprůměrovány, a tudíž by výsledná tvrzení neměla být připisována konkrétním osobám. I když bylo dokázáno, že tento model je velmi často správný, pokud je aplikován na obecnou populaci, musíme si být vědomi toho, že ne všichni jednotlivci, či skupiny (v našem případě romské etnikum) do tohoto modelu zapadají.

Individualismus vs. kolektivismus

Dimenze individualismus vs. kolektivismus je Hofstedem (2007) popsána takto: *Individualismus přísluší společnostem, v nichž jsou svazky mezi jedinci volné: předpokládá se, že každý se stará sám o sebe a svou nejbližší rodinu. Kolektivismus, jako jeho opak, přináleží ke společnostem, ve kterých jsou lidé od narození po celý život integrováni do silných a soudržných skupin, které je v průběhu jejich životů chrání výměnou za jejich věrnost.*

Bohužel nemůžeme říci, jakých hodnot by dosahovalo romské etnikum, protože výzkum je vztažen na státní celky. Lze se domnívat, že podíl zaměstnanců romského původu v pobočkách firmy IBM je naprosto zanedbatelný, možno říci i nulový. Kolektivistické sklony lze ovšem romskému etniku jednoznačně připsat po studiu několika jiných odborných zdrojů literatury, které jsou zde uvedeny.

Většina českých Romů se stále uchyluje ke strategiím tradiční společnosti, do kterých mimo jiné spadá i velká rodinná síť (Steiner 2004). Romové považují za své blízké příbuzné široký okruh příbuzenstva, pro které už Češi nemají označení (například potomci sestřenic a bratranců). Dodnes žijí se svou širší rodinou pohromadě v jedné osadě (v případě Slovenska) nebo čtvrti a pojí je vzájemné tradice a solidarita. Největším trestem pro Roma by bylo vyhnání z rodiny, čímž by přišel o veškeré sociální i lidské jistoty (Romové v České republice, 2000; Trojanová 2001, Vágnerová, 2014). Rod, romsky *fajta*, je široká příbuzenská skupina, která může zahrnovat členy jak endogamních, tak exogamních skupin. Fajta tedy zahrnuje kromě členů nukleární rodiny i široký okruh příbuzenstva. Každý Rom rozlišuje fajtu po otcovské linii – *pal a dad* – i mateřské linii – *pal a daj* (Šarközi, 1995).

Kolektivismus se projevuje i v mnoha dalších oblastech života Romů. Patří sem například neurčené osobní vlastnictví řady věcí (oděv), místa v obydlí (postel). Mnoho věcí je užíváno společně a v rámci rodiny je samozřejmostí, že má společné peníze a s těmi společně hospodaří. Kolektivistický způsob života podporuje i některé projevy sociálního chování: Romové bývají často otevření, extrovertní a jednoduše navazují kontakty s osobami, ke kterým mají důvěru. Silný důraz na skupinu oslabuje jejich motivaci k individuálnímu snažení. Příslušnost ke skupině je zdrojem pocitu větší jistoty a bezpečí. Člověk potom necítí nutnost řešit problémy sám a nést za svá rozhodnutí odpovědnost. Nízká ochota projevená při řešení osobních problémů může být jednou z možných příčin sociálního vyloučení (Farkašová, Kundrátová, 2004; Vágnerová, 2014). Pocit sounáležitosti vede i ke sdílení zkušeností, které jsou prožívány a osvojovány jako informace, které jsou závazné pro všechny. V konečném důsledku se tento jev může projevit například jako pocit kolektivního ohrožení (Trojanová, 2001). Vzhledem k malému zdůraznění individuality se u Romů nerozvíjí soutěživost, motivace k vyniknutí nebo vyšší osobní cíle. Tato vlastnost se tvrdě odráží již během školního vzdělávání (Vágnerová, 2014).

Vzdálenost od moci

Dimenzi vzdálenost od moci definuje Hofstede (2007: 45) jako *rozsah, v němž méně mocní členové institucí a organizací v dané zemi předpokládají a přijímají skutečnost, že moc je rozdělována nerovně. Země s velkou vzdáleností moci mají velkou emoční vzdálenost mezi nadřízeným a podřízeným a tím je vytvářena existenciální nerovnost mezi lidmi. Malá vzdálenost moci se projevuje pouze jako nerovnost rolí v pracovním prostředí a nepřelévá se do života mimo zaměstnání. V knize je vysvětleno, jak se tato vlastnost projevuje nejen na pracovišti, ale také na poli rodinném, ve škole, na úrovni státu, v případech korupce a při formování idejí (myšlení, cítění, chování).*

Konkrétní data vztahující se k romské menšině stejně jako v předchozím případě neexistují. Posouzení je však možné skrze další Hofstedův výzkum, který dokázal negativní korelaci mezi kolektivismem a vzdáleností moci. To znamená, že země s vysokou vzdáleností moci vykazuje tendenci k většímu kolektivismu a země s malou vzdáleností k moci k většímu individualismu. Z uvedeného vyplývá, že lidé z prostředí kolektivistických kultur, jakou je i romská, jsou závislí nejen na příslušnosti ke skupinám, ale jsou závislí také na mocných

osobách. Většina rozšířených rodin má patriarchální strukturu a hlava rodiny je pro ni autoritou.

V romské rodině je hlavou rodiny muž. Na území České republiky je výraznější postavení muže u olašských Romů. Muž požívá značné úcty od ostatních členů rodiny. Jeho úlohou vždy bylo vydělávat, a tím finančně zabezpečovat rodinu, ovšem jen do určité míry. V dřívějších dobách neměli Romové pravidelný příjem, a tak byl za obživu rodiny zodpovědný pouze ve výdělečných obdobích. Pokud nevydělával, přejímala zodpovědnost za užití rodiny žena (Šarközi, 1995).

Maskulinita vs. feminita

Jaké chování je považováno za „femininní“, a jaké za „maskulinní“ je předmětem zkoumání další z Hofstedeho dimenzí. Ještě přesněji, které společnosti jeví znaky maskulinního, a které femininního chování a co z toho vyplývá při působení na různých úrovních společnosti (zaměstnání, vzdělání, nakupování, na státní úrovni, apod.). I přes velkou rozmanitost společenských úloh ve světě v závislosti na pohlaví existuje ve většině společností (tradičních i moderních), shodná tendence při jejich distribuci. Tyto „rodové role“ předpokládají, že mužů se týkají více činnosti mimo domov (v tradiční společnosti lov a boj, v moderní společnosti přeloženo do ekonomické sféry), a tím pádem je od nich očekávána průbojnost, soutěživost či houževnatost. Naopak u žen se očekává péče o domov, děti a lidi obecně, tedy provádění jemnějších úloh. Ztotožňování se s rodovými rolemi začíná v rodině, pokračuje ve styku s vrstevníky, ve škole a svou nezanedbatelnou roli hrají i média. U maskulinně zaměřených společností lze očekávat jasné odlišení rolí muže a ženy. Muži by měli být průbojní, drsní a zaměřeni na materiální úspěch, zatímco ženy mírné, jemné a zajímající se o kvalitu života. Naopak u femininních společenství je očekáváno překrývání rodových rolí. To znamená, že muži i ženy by měli být nenároční, jemní a orientovaní na kvalitu života. Výstupem šetření u IBM byl výpočet indexu maskulinity (Hofstede, Hofstede, 2007).

Opět nemůžeme říci, jakého indexu by dosahovalo romské etnikum, aniž bychom ho podrobili výzkumu. Můžeme však analogicky odvodit, že se jedná s největší pravděpodobností o maskulinní společenství vzhledem k dominantnímu postavení muže a z toho plynoucí jasné rozdělení rolí.

Vyhýbání se nejistotě

Vztah k nejistotě je předmětem čtvrté z původních čtyř dimenzí. U nejistoty je nutné podotknout, že se jedná o subjektivní pocit, ale zároveň jde o pocit, který je získaný a naučený. Nejistota či naopak klid jsou pocity vnímané individuálně a do jisté míry mohou být sdíleny s ostatními členy téže společnosti. Stejně jako u předchozích dimenzí se jedná o kulturní přenos skrze základní instituce. Tuto kulturní dimenzi můžeme definovat jako *stupeň, v němž se příslušníci dané kultury cítí ohroženi nejistotou nebo neznámými situacemi* (Hofstede, 2007: 131). Vyhýbání se nejistotě se projevuje snahou o snížení víceznačnosti. Koreluje s potřebou vytvářet a dodržovat pravidla, která přinášejí předvídatelnost a omezují nejednoznačnost porozumění situace. Pro kultury s vysokým indexem vyhýbání se nejistotě, představuje nejistota permanentní hrozbu, se kterou se musejí lidé potýkat. Z těchto důvodů jejich příslušníci více inklinují k projevům úzkosti a častěji podléhají stresu. Oproti tomu v kulturách s nízkým indexem vyhýbání se nejistotě chápou lidé nejistotu jako běžnou součást života, a tudíž ji akceptují mnohem klidněji. Pravidla nejsou pro existenci společnosti důležitá a lidé tolik netrpí stresem (Hofstede, 2007).

Jelikož se v tomto případě může jednat o naučený pocit, mohli by mít Romové, vyrůstající ve vyloučených lokalitách, vyšší odolnost vůči stresu pramenící z permanentní nejistoty. Kočovný způsob života, kterým žili někteří Romové do šedesátých let dvacátého století, taktéž vyžadoval jistou míru odolnosti vůči nejistotě. 600 let stará kočovná minulost Romů byla přerušena s příchodem zákona o trvalém usídlení kočujících osob z roku 1958. Od té doby je v pohybu jen hrstka Romů mezi světskými. O tomto tématu nebyly nalezeny žádné materiály, které by nasvědčovaly o příklonu k té či oné straně osy. Proto je nutné zdůraznit, že předchozí slova jsou pouze úvahami a domněnkami.

Krátkodobá vs. dlouhodobá orientace

Poslední zmíněnou dimenzí je dlouhodobá versus krátkodobá orientace. Kladný pól této dimenze značí orientaci na budoucnost. To znamená, že příslušníci této kultury upřednostňují lidské hodnoty, jakými je například vytrvalost a šetrnost, tedy hodnoty, které vedou k dosažení budoucího úspěchu. Na opačném pólu stojí kultury orientované na minulost a současnost, pro které je důležitá úcta k tradicím a plnění společenských závazků. Hofstede a jeho syn (2007) ve své knize uvádějí, že krátkodobá orientace ve společnosti odpovídá snahám o rychlé dosažení výsledků a tendencím k hledání požitků a utrácení.

Pokud budeme předpokládat sociální vyloučenost Romů v České republice a s tím související chudobu, je možné aplikovat zjištění z výzkumu Lewise (1966). Zde je uvedena neschopnost lidí žijících v chudobě odkládat požitky a plánovat budoucnost. V potaz lze vzít úryvek z romské kuchařky uvedený v kapitole 3.5. (*Rom může být chudý jako kostelní myš, ale jídla musí mít dost i za cenu, že zítra nebude nic*), který značí potřebu okamžitého uspokojování potřeb (Oláhová, 2000). Oba tyto příklady ukazují na krátkodobou orientaci Romů. Dalším důkazem je stálá existence velkých rodinných sítí tradiční společnosti. Rodinná příslušnost je pro Romy zdrojem pocitu větší jistoty a bezpečí. Pokud se Romové dostanou do nepohodlné situace (např. utratí všechny peníze), spoléhají na to, že zde bude vždy někdo z rodiny, kdo jim pomůže (Farkašová, Kundrátová, 2004). Otázkou je, do jaké míry můžeme u Romů hovořit o orientaci na minulost, pokud vezmeme v úvahu například osud památníku v Letech u Písku a celý proces vzpomínání Romů na holokaust¹¹ (Muzeum romské kultury, 2018; Nečas, 1999).

4.3.5. Role diskriminace a skupinové sebeidentifikace na spokojenost se životem etnických menšin

V kapitole 3.10. *Etnické minority a spokojenost se životem* je uvedeno, že počet studií na toto téma je velmi omezen, a že většina z tohoto nízkého počtu dochází ke zjištěním o relativně nízké spokojenosti se životem mezi etnickými a rasovými menšinami. Tento fenomén je zřetelný i v zemích, kde je patrná snaha o kontrolu relevantních demografických a podobně spjatých faktorů.

Lze tedy vyvodit prozatímní závěr, že etnicita (považujme ji za jednu z domén), stejně jako nízký příjem, nízká úroveň vzdělání nebo špatný zdravotní stav snižuje hladinu spokojenosti se životem.

Velmi důležitým faktorem, který ovlivňuje spokojenost se životem etnických menšin je povaha majoritní společnosti. Ta může být inkluzivní a otevřená etnické a kulturní diverzitě nebo naopak odmítající a exkluzivní (Berry, 2001).

¹¹ Holocaust je mezi Romy označován také jako Porajmos

Teoretický model Schmitta a Branscombra (2002) nabízí empiricky podložené důkazy o vztahu mezi mírou sebeidentifikace s etnickou menšinou a projevy diskriminace. Zjednodušeně lze říci, že pokud budeme součástí nějakého minoritního společenství a budeme na venek silně projevovat svou etnickou příslušnost, můžeme očekávat i větší míru diskriminace. Očekávaným dopadem na spokojenost se životem bude její zhoršení.

Oproti tomu stojí teorie Verkuytena (2005), ve které může hrát etnická sebeidentifikace důležitou a zároveň pozitivní roli ve spokojenosti se životem, protože lidé jejím prostřednictvím získávají pocit sounáležitosti a uspokojují potřebu někam patřit. Z psychologického hlediska je etnické uvědomění významně důležitější pro etnické minority, než pro majoritní společnost.

Další teorie s tímto tématem spjatá předpokládá vliv délky pobytu imigrantů v nové zemi na spokojenost se životem. Čím delší je doba pobytu, tím vyšší je znalost kultury, zvyklostí, jazyka a počet sociálních kontaktů navázaných s členy majoritní společnosti. Všechny tyto faktory jsou předpokladem ke spokojenosti (Phinney et al., 2006).

5. Výsledky výzkumu

5.1. Kanada

Tato kapitola vychází z předpokladu, že Romové opustili Českou republiku, aby zvýšili svou životní úroveň. Cílem bylo zjistit, zda se jim to v Kanadě skutečně podařilo a pokud ano, tak v čem je pro ně současný život lepší a v čem naopak horší. Co by se případně mělo ještě změnit, aby byli spokojeni. Dalším cílem bylo zjistit, jaké prvky romské identity s Romy emigrovaly a jak se v novém domově projevují.

První výzkumné šetření v této lokalitě se uskutečnilo v dubnu roku 2016 a představovalo spíše zmapování situace Romů usazených v Torontu a Hamiltonu a získávání kontaktů pro další práci. Druhý výzkum probíhal po celé září roku 2017 v obou zmíněných městech. V rámci Toronta byl výzkum cílen na čtvrtě Lakeshore, Jane and Finch a Scarborough, protože právě zde se usadilo nejvíce českých Romů. Rozhovory byly prováděny především v domácnostech Romů, kteří emigrovali z České republiky do Kanady. Výhodou tohoto prostředí byla možnost pozorování bytových podmínek, které o životě respondentů mnoho vypovídaly. Naopak nevýhodou byla účast na rozhovoru více osob v rámci navštívených domácností, které ho tak narušovaly a činily nepřehledným. Snaha byla o provedení rozhovorů s každou osobou odděleně, ale bohužel to nebylo vždy možné. Menšinově byly rozhovory prováděny v klidném prostředí kaváren, parků, v komunitním centru a výjimečně na pracovišti. Podrobnější informace o konkrétních rozhovorech jsou uvedeny v pasportizační tabulce:

Pohlaví respondenta	Věk respondenta	Místo uskutečnění rozhovoru	Datum	Délka rozhovoru (min.)
Muž	48 let	Hamilton	12. 4. 2016	40
Muž	33 let	Hamilton	12. 4. 2016	20
Žena	62 let	Hamilton	14. 4. 2016	30
Muž	44 let	Toronto	16. 4. 2016	50
Žena	26 let	Toronto	17. 4. 2016	40
Žena	57 let	Hamilton	4. 9. 2017	50
Muž	46 let	Hamilton	5. 9. 2017	90
Muž	56 let	Hamilton	7. 9. 2017	30

Žena	16 let	Hamilton	7. 9. 2017	20
Žena	34 let	Hamilton	10. 9. 2017	60
Muž	46 let	Hamilton	11. 9. 2017	120
Žena	35 let	Hamilton	14. 9. 2017	40
Žena	19 let	Toronto	16. 9. 2017	30
Muž	72 let	Toronto	16. 9. 2017	80
Muž	53 let	Toronto	17. 9. 2017	40
Žena	28 let	Toronto	18. 9. 2017	30
Muž	42 let	Toronto	19. 9. 2017	60
Muž	12 let	Hamilton	21. 9. 2017	20
Muž	33 let	Hamilton	21. 9. 2017	60
Žena	58 let	Toronto	23. 9. 2017	100
Muž	52 let	Toronto	26. 9. 2017	50
Žena	50 let	Toronto	26. 9. 2017	60
Muž	35 let	Toronto	28. 9. 2017	40

Tabulka 2: Pasportizační tabulka rozhovorů s romskými respondenty s Kanadě.
Vlastní zpracování.

Kromě romských emigrantů byla pozornost zaměřena i na osoby s tématem emigrace Romů do Kanady spjaté. V České republice se jednalo o žurnalistu, který o tomto fenoménu referoval v českém online periodiku a sám v roce 1997 Toronto navštívil, aby mohl popsat proces, kterým Romové při emigraci procházeli. V Kanadě byla spolupráce navázána se zaměstnanci organizace CultureLink, která se specializuje na podporu nově příchozích migrantů při začleňování do kanadského prostředí. Zaměstnanci nejen, že poskytli důležité informace, ale zároveň zprostředkovali i několik rozhovorů s dalšími romskými respondenty. Rozhovor poskytl i ředitel romského komunitního centra v Torontu, advokát původem z Československa, který pomáhá Romům s administrací azylového procesu a právními úkony. Jeho výhodou je plynulá slovenština, a proto jeho služby poptává většina českých a slovenských Romů, kteří se rozhodnou podstoupit azylový proces. V minulosti byl obviňován, že si na romské migraci do Kanady postavil svůj business.

5.1.1. Uvedení do širšího kontextu migrace českých Romů do Kanady

Kanada je jednou ze zemí, kam přicházejí lidé nejčastěji žádat o azyl. Žadatelé o azyl jsou osoby, které žádají v cizí zemi o útočiště a jejich žádost nebyla dosud vyřízena (Refugee

Council, 2018). Celosvětový vývoj počtu žadatelů mezi roky 2008 a 2017 ukazuje následující tabulka (v tisících):

Rok	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Počet žadatelů o azyl	34,8	34,0	22,5	25,0	20,2	10,4	13,7	16,6	26,6	47,8

Tabulka 3: Vývoj počtu žadatelů o azyl v Kanadě.

Zdroj: USA for UNHCR, 2018; vlastní zpracování.

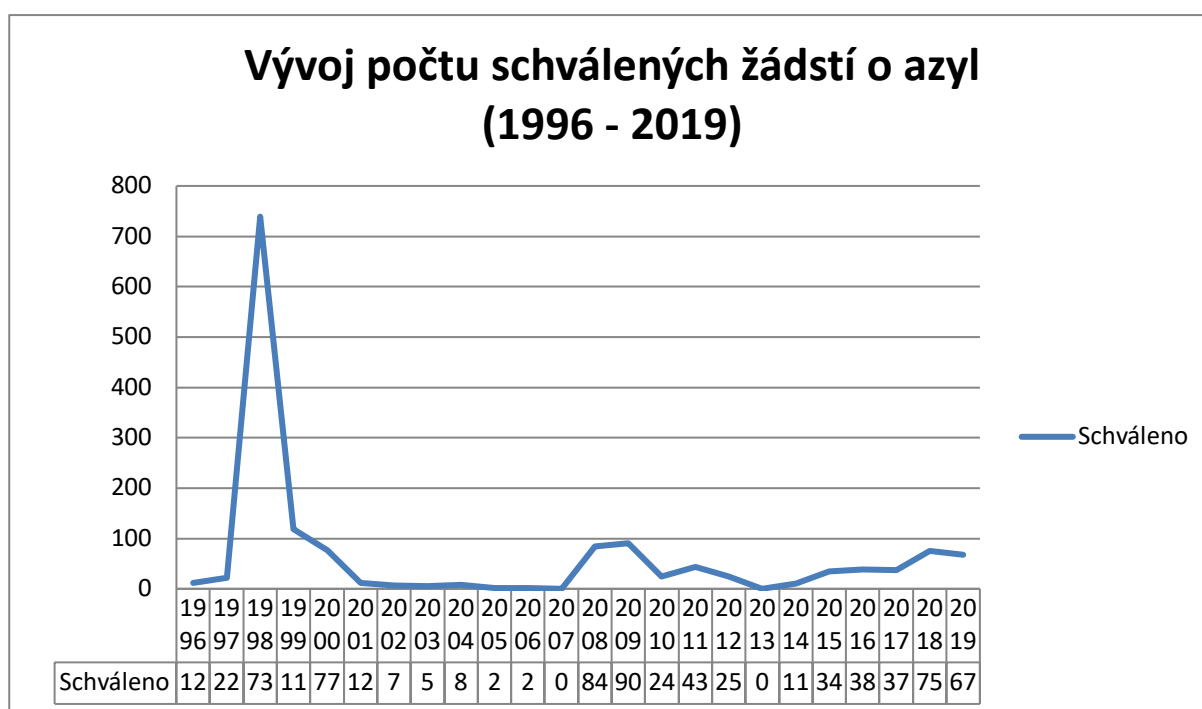
Mezi další státy, které zaznamenávají nejvíce žadatelů o azyl v posledních deseti letech, patří Spojené státy americké, Německo, Jižní Afrika, Francie, Itálie, Švédsko, Turecko a Velká Británie (USA for UNHCR, 2018). Je důležité neplést si žadatele o azyl s uprchlíky, kteří jsou ve svém objemu několikanásobně početnější a primárně směřují do jiných zemí.

Romové žijí v Kanadě více než 100 let, ale v devadesátých letech se jejich počet zvýšil natolik, že vyvolal reakci kanadské vlády (Levine Rasky, 2016). První zemí, odkud začali v této době Romové emigrovat do Kanady je Maďarsko a tento proces trvá dodnes. Nejčastější cílovou destinací je Toronto a jeho přilehlé okolí. Důvod je prostý. Lety z Evropy do Toronta jsou cenově nejdostupnější způsob, jak se dostat do Kanady a zároveň nejrychlejší (Kováts, 2002: 42-68). U Romů z České republiky výrazně podpořila tento směr migrace reportáž privátní TV Nova v pořadu zvaném Na vlastní oči. Reportáž odvysílaná 6. srpna 1997 z okolí města Toronta zahrnovala rozhovory s několika romskými žadateli o azyl původem z České republiky, kteří vyzdvihovali bezstarostný život Romů v Kanadě. Jelikož reportáž zcela vytěsnila zmínku o jakýchkoliv potížích, kterým mohou azylanti čelit, vytvořila klamný obraz reality, jemuž mnoho českých Romů uvěřilo. Na základě shlednutí nakoupili letenky do Kanady a odletěli s představou, že Kanada je očekává s otevřenou náručí (Lee, 2007; Sobotka, 2003). Odchod Romů do Kanady byl navíc podpořen i podněty ze strany České republiky. Jako příklad lze uvést kauzu z města Mariánské hory, kde místní starostka Janáčková nabízela proplacení dvou třetin ceny letenky výměnou za státní byt. Tento případ nebyl v České republice rozhodně ojedinělý (Sobotka, 2003).

Jižní část regionu Ontario nyní obývá nejvíce romských uprchlíků v posledních desetiletích. Město Hamilton (527 930 obyvatel) zhruba 40 mil jihozápadně od Toronta má třetí nejvyšší poměr cizinců (24%) v Kanadě a je primárním cílem romských uprchlíků, jejichž odhad činí 1 500 až 3 000 osob (Government of Canada, 2017; Roheim, 2010). Jejich

usazení v Hamiltonu bylo v počátcích záměrem kanadské vlády. Cílem bylo rozmístit uprchlíky do menších center. Další uprchlíky už nebylo třeba rozmísťovat, protože přijížděli automaticky za svými příbuznými a známými (Statistics Canada, 2003; Schellenberg, 2004). Další možné vysvětlení pro usídlení Romů v Hamiltonu může vést přes nízké životní náklady v tomto městě. Sami respondenti tento důvod uváděli jako jeden z významných. Například měsíční náklady na jednopokojový byt v centru Hamiltonu činí 925 CAD, zatímco v centru Toronta se tato částka v průměru pohybuje okolo 1,423 CAD. Uvedené sumy jsou z roku 2016, kdy byla provedena srovnávací studie (Workopolis, 2016).

Ve městě Hamilton žije podle sčítání obyvatel z roku 2016 celkem 950 českých imigrantů (Government of Canada, 2017). Ze sčítání ovšem bohužel není zřejmé, kolik z nich je romského původu. Neexistují žádná historicky přesná data o počtu romských imigrantů v Kanadě, protože data zachycující romskou etnicitu nebyla nikdy zaznamenávána (Lee, 2007). Jejich počet můžeme ovšem odvodit z počtu podaných žádostí o azyl na kanadském území. Z českých občanů jsou to právě Romové, kteří žádají v Kanadě o azyl a to především z důvodu rasové diskriminace. Člen majoritní společnosti nemá k žádosti o azyl obvykle důvod, a proto postupuje cestou získání trvalého pobytu a po 4 letech a splněných podmínkách podává žádost o občanství dle zákona Citizenship Act (Dyškantová, 2018).

Graf 1: Vývoj počtu žádostí českých občanů o azyl v Kanadě.

Zdroj: Refugee Protection Claims, 2019; Refugee Claims Statistics, 2019; vlastní zpracování.

Průměrná úspěšnost azylového procesu od roku 1996 do roku 2018 byla 25,27%, což znamená, že azyl se podařilo získat každému čtvrtému žadateli z České republiky. Úspěšnost má mnoho proměnných, které se v čase mění, a proto kolísá. Vyzdvihnout je třeba oprávněnost důvodů pro získání azylu, současnou azylovou politiku a práci obhájců u imigračního soudu. Počty žadatelů o azyl se dvakrát významně zvýšily v návaznosti na zrušení vízové povinnosti vůči České republice. Jak je z grafu patrné, Romové přijížděli do Kanady i v době, kdy byla vízová povinnost opětovně zavedena. Aby se vyhnuli žádosti o vízum, museli změnit obvyklou a přímou trajektorii migrace Praha – Toronto (let bez přestupu z Prahy přímo do Toronta nebo maximálně s jedním přestupem v Evropě). Kudy vedla jejich cesta, popsal respondent s touto zkušeností.

My jsme sem přijeli v roce 2011, když už byla víza tady v Kanadě. Kdy už Kanada neměla pro Čechy otevřeno. Tak jsme přijeli přes Ameriku. Naše cesta trvala nějakých třináct hodin letu. Jeli jsme přes New York, z něj do Buffala a z Buffala jsme si vzali taxi a tím jsme se dostali na

Niagáry¹². Tam je takový most¹³, přes který jsme přecházeli z Ameriky na Kanadskou stranu. Tam jsme šli do nějakého ofisu a tam na mě mluvily policajtky, že nemám vízum a já jsem jim říkal, že nerozumím a I am refugee. (Muž, 46 let, rok emigrace do Kanady 2011).

5.1.2. Usazení v Kanadě – Romové a systémy

Romská populace měla v Kanadě obecný problém se zvládnutím systémů (např. systém ochrany dětí a mládeže, soudní systém, systém sociální péče, vzdělávací systém apod.) v porovnání s ostatními imigranty. Z tohoto důvodu vznikly některé otázky ohledně účinnosti těchto systémů a především otázka, jak efektivně poskytovat služby Romům (Walsh, Este, Krieg, 2008; Walsh, Krieg, 2007a: 170; Walsh, Krieg, 2007b: 7).

Důvodem komplikovaného přizpůsobování se systémům může být špatná zkušenost v minulosti. V České republice bylo zavedeno mnoho systémů, které byly pro Romy špatně nastavené a diskriminující. V kapitole 3.5. *Sociální vyloučení a jeho vliv na podobu romské kultury* byly popsány tři státní zásahy po roce 1989, které významně podpořily exkluzi Romské populace (skončení povinnosti pracovat s příchodem demokracie, zrušení funkce sociálních kurátorů, uvedení v platnost Zákona č. 40/1993 o nabytí a pozbytí občanství České republiky)

Také nevhodná bytová politika se podepsala na zvýšení míry sociální vyloučenosti Romů v České republice. Tradiční typy bydlení, roztroušená chudá romská obydlí v centrech měst, byla z hlediska sociální vyloučenosti nejméně problematická. Politickými zásahy byli Romové odsunuti na periferie měst, kde začaly vznikat periferní slumy či „mikroghetta“, která sociální vyloučení prohlubovala a dále reprodukovala (Baršová, 2002).

V uvedených případech můžeme mluvit o tzv. kobřím efektu. Jedná se o označení situace, kdy se umělým zásahem, ve snaze situaci zlepšit, stav ještě zhorší. Pojem je odvozen z anekdoty z dob Britské Indie. Britská vláda se chtěla vypořádat s vysokým počtem kober v ulicích Dillí, a proto vypsalá odměnu za každou mrtvou kobru. Tento zásah vedl k tomu, že místní obyvatelé začali chovat kobry ve velkém. Po zjištění situace britská vláda projekt

¹² Niagarské vodopády.

¹³ Rainbow Bridge – tvoří hraniční přechod mezi USA a Kanadou.

zastavila a chovatelé hady vypustili na svobodu. Populace kober tak dokonce vzrostla (Seibert, 2003).

Není divu, že adaptace na nové systémy je náročnější a trvá déle kvůli nedůvěře Romů v jejich účinnost. V publikaci *Roma migration in Central Europe* je však prezentována myšlenka o zlepšení osobních dovedností a kvalit romských migrantů (Uherek, 2004). Tuto myšlenku Uherek (2018) dále rozpracovává. Dle jeho zjištění nejsou všechny atributy lidské osobnosti lehce přenositelné přes státní hranice. Vzniká zde tedy prostor pro změnu, adaptaci a potenciál pro přijetí nových systémů.

Na druhou stranu nepřenosnost sociálního statusu nebo vzdělání do Kanady činí asimilaci náročnější. U migrantů neromského obyvatelstva je známo, že jim nebyly uznány diplomy ani praxe získaná v zemi původu. Univerzitní učitelé, ředitelé či starostové končí v cílové destinaci obvykle jako manuální pracovníci, protože sociální a kulturní kapitál neemigroval s nimi. Tato situace má za následek nespokojenost a pomalé přizpůsobování se novým podmínkám. Imigranti se často vyskytují ve společnosti svých krajanů, protože ti respektují jejich status. Takovéto případy popsalo mnoho autorů, kteří se věnují mezinárodní převoditelnosti lidského kapitálu (Uherek, Beranská, 2015; Chiswick, Miller, 2009; Altorjai, 2013). Romové na území České republiky obvykle nemívají vysoký společenský status, ale i přes to byl tento jev během výzkumu v Kanadě zaznamenán. Například informátorům, kteří se před odjezdem do Kanady živili jako taxikáři, nebyla kanadskými úřady uznána česká taxikářská licence. Z tohoto důvodu se nyní živí jako dělníci na stavbách nebo prací ve sklenících. Z jejich pohledu je nová práce rozhodně méně prestižní, než ta původní.

Obvyklým jevem u Romů je neadekvátně vysoký transport statusových symbolů, při minimálních změnách sociálního kapitálu. Tento fakt je zřetelný na Facebooku nebo YouTube, kde sdílejí svůj kontroverzní blahobyt (Uherek, 2018). Jako příklad je vložena fotografie ze sociální sítě facebook jednoho z respondentů.

Obrázek 1: Transport statusových symbolů.

Zdroj: sociální síť Facebook.

5.1.3. Multikulturalismus jako lék na rasismus

Romové, kteří emigrovali do Kanady, uvádějí jako hlavní a často i jediný důvod k migraci rasistické chování české společnosti vůči jejich osobám.

Českou republiku jsme opustili z jednoho jediného důvodu a tím bylo, že můj syn měl problém ve škole. Takový příklad: Přišel domů ze školy a plakal, že se mu děti posmívají, jakou má barvu kůže s tím, že si ji chce umýt. Já jsem z toho byla v šoku a říkala jsem mu: Alojsku, vždyť ty máš krásnou barvu kůže, proč by sis ji měl umýt? Jenže on to nechápal a gradovalo to. Začalo nás to unavovat. Někteří lidé absolutně neměli úctu k jiné rase a mě to znepokojovalo. Hlavní důvod byl můj syn. Nechtěla jsem, aby si tady tím procházel. Českou republiku mám ráda, je to můj domov, ale Kanadu miluju. Miluju to, že nás tu přijali, jací jsme a nemusíme si tu na nic hrát. (Žena, 34 let, rok migrace do Kanady 2008).

Odborné články se v tomto názoru trochu rozcházejí. Předchozí výzkumy označily migraci Romů do Kanady jako proces motivovaný smíšenou řadou faktorů, a tudíž je považována za kombinaci utečenecké a pracovní (Vašečka, Vašečka, 2003; Kováts, 2002;

Vidra, 2013). Jejich autoři se zaměřovali na různé aspekty této migrace. Od *push* a *pull* faktorů, tedy důvodů vedoucích k migraci, přes samotný proces migrace včetně azylového procesu až po usazení v nové zemi (Vidra, 2013; Lee, 2007; Sobotka, 2003; Walsh, Este, Krieg, 2008; Castle-Kančrova, 2003).

Je sice možné, že Romové odcházeli do Kanady s vidinou zlepšení svého života nejen v ohledu snížení rasistických projevů společnosti vůči jejich osobám, ale jediný důvod, který je opravňuje k získání azylu, je prokázání závažného rasistického projevu (útok). V rámci azylového řízení jsou žadatelé tázáni na veškeré okolnosti, které s projevem rasismu souvisely. Klíčová je otázka, zda se obrátili na české orgány, aby situaci napravili. Právě nečinnost nebo nedostatečné odvrácení hrozby českými orgány je hlavním důvodem, proč Romové azyl v Kanadě získávají. Ti, kteří nemohou doložit zápis od policie nebo lékařskou zprávu, ve které by byl důkaz o rasistickém chování zaznamenán, obvykle ztrácejí šanci azyl získat. Jiné imigrační programy Romové v Kanadě obvykle nevyužívají. Na pomoci s azylovým procesem si někteří kanadští právníci dokonce postavili svůj business. Obvykle se jedná o osoby s českými či slovenskými kořeny, které se s Romy dokáží domluvit. Anglická slovní zásoba zdejších Romů v době jejich příjezdu do Kanady byla většinou omezena na slovní spojení *I am refugee*.

Absenci rasismu uváděli respondenti jako faktor, který činí jejich život v Kanadě výrazně šťastnější a kvalitnější. Důvod, proč byli v České republice Romové diskriminováni a v Kanadě nikoliv je zřetelný i laickému oku po prvních hodinách strávených na kanadské půdě. Tato práce si však žádá poněkud odbornější popis a rozbor této situace. Romové v Kanadě tvoří jen malý dílek z pestré národnostní mozaiky (Government of Canada, 2017). Díky této pestrosti nejsou nadále stigmatizováni kvůli typickým antropologickým znakům a s nimi spojenými stereotypními předsudky. Jsou, možno říci, skryti kulturní diverzitou. Multikulturalismus má zásadní podíl na jejich úspěšné inkluzi do společnosti.

Obsahový význam slova multikulturalismus je velmi široký až může v některých případech docházet k protichůdnostem v definování. Pojem může odkazovat na geografická fakta, popisující spolužití národů z různého etno-kulturního prostředí v jedné společnosti, ideologickou touhu po diversitě, souhrn politik zaměřených na koordinaci diversity nebo procesy, které různé etnické a rasové skupiny používají k dosažení svých aspirací (Dewing, Leman, 2006).

V Kanadě je multikulturalismus nejčastěji vnímán jako souhrn idejí podporujících kulturní rozmanitost národa, tedy pojetí ideologické. Na politické úrovni je považován jako řízení diverzity iniciativou federálních, provinčních i municipálních domén (Dewing, Leman, 2006:1). V roce 1971 uznala vláda multikulturalismus jako základní charakteristiku kanadské společnosti skrze jeho přijetí jako formální politiky. Tento krok byl přínosem pro mnoho národnostně-kulturních skupin, kromě francouzských a britských, kteří si z Kanady vytvořily domov. Podpořil vizi Kanady založenou na hodnotách rovnosti a vzájemném respektu, pokud jde o rasu, národní nebo etnický původ, barvu pleti a náboženství (Kymlicka, 2010).

Multikulturalismus v Kanadě jako sociologický fakt hovoří svými čísly. Výsledky sčítání obyvatel ukazují na existenci více než dvě stě různých etnických původů obyvatel. Nejvíce obyvatel se hlásí k původu kanadskému (32,3%) a následuje anglický (18,3%), skotský (13,9%), francouzský (13,5%) německý (9,6%), italský (4,6), čínský (5,1%), původní obyvatelstvo (4,4%) a indický (4%). Za hranicemi Kanady se narodilo 20,6% obyvatel (Dewing, Brosseau, 2009; Government of Canada, 2017). Proti tomu Česká republika se jeví jako národnostně homogenní stát. Na rozdíl od Kanady není v rámci sčítání obyvatel zjišťován etnický původ, ale národnost, kterou je myšlena příslušnost k národu, národnostní nebo etnické menšině. V roce 2011 se k české národnosti přihlásilo 64,3% obyvatel, ke slovenské 1,4%, k ukrajinské 0,5%, k polské 0,4% a k vietnamské 0,3%. K romské národnosti se přihlásilo 5 135 osob, což činilo méně než 1% populace. Na základě kvalifikovaných odhadů jich na území České republiky žije 250 000, což je 2,2% populace. Důvodů nízké sebedeclarace může být několik, jako např. strach ze stigmatizace, diskriminace až po nevnímání vlastní osoby jako příslušníka národnostní menšiny (Český statistický úřad, 2014).

Podobu kanadského multikulturalismu můžeme znát pod pojmem *kulturní mozaika*. Tento výraz vyjadřuje podporu a možnost menšin rozvíjet svou národní a kulturní identitu. V protikladu stojí model amerického *tavícího kotlíku*.

Srovnání České republiky s Kanadou v projevech rasismu nejlépe vystihují přímá sdělení respondentů:

Já jsem byla v šoku, když jsme přijeli, že na nás nikdo nekouká. Já jsem si až tady uvědomila, že nejsme nenormální. (Žena, 38 let, rok emigrace do Kanady 2008).

Kanada je free země. Nebojíme se tu o děti. Když jsou v parku a hrají si tam, tak víme, že je tam nikdo nenapadne – žádný nacista. Hrají si tam jak s bílými, tak černými dětmi. Je tu hodně národů. Žije se nám tu lépe z rasistických důvodů. Ekonomicky jsme se měli lépe v Česku. Tady sice pracuju za méně peněz, ale práci mám pořád. Když přijdu do práce, tak se nikdo neohlíží, jestli jsem nebo nejsem Rom. Koukají, jak je člověk šikovný, jestli umí pracovat a jestli není líný. (Muž, 56 let, rok migrace do Kanady 2009).

Tady žije spousta lidí z různých koutů světa, takže se neřeší, zda je někdo černý, žlutý nebo bílý. Musím ale říct, že skrytý rasismus tady trochu je. Nečetkala jsem se s tím osobně, ale skrze jinou komunitu. Kanadčané si však nemůžou dovolit naplno říct například: Ty Cikánko špinavá nebo běž tam, odkud jsi přišla, jak se mi v Čechách stávalo. To si zkrátka nesmí dovolit. (Žena, 34 let, rok migrace do Kanady 2008).

Zajímavé zjištění přinesl neplánovaný rozhovor s poskytovatelem ubytování typu *Airbnb*, jehož služeb bylo na dlouhou dobu v rámci výzkumu v Hamiltonu využito. Jednalo se o Kanadčana ve věku třiceti osmi let, který byl realitním makléřem v této oblasti a přivydělával si pronajímáním pokojů ve svém domě, které mu zároveň přinášelo zábavu. Během rozhovoru vyvrátil domněnku, že by rodilí Kanadčané byli naprosto spokojeni s vývojem přistěhovalectví do své země a neměli žádné výhrady vůči jiným etnikům. Výchova k multikulturalismu a život v takto etnicky pestrém prostředí zapříčinila, že si málokdo dovolí komentovat nebo dokonce hanit odlišný původ. Nikomu příliš nevadí ani případná „štedrost“ sociálního systému ve smyslu finanční podpory sociálně slabých, kterých je mezi přistěhovalci mnoho. Majoritnímu obyvatelstvu se v souhrnu dostává všeho, co potřebují, jinými slovy, životní úroveň je vysoká a nemají proto potřebu řešit, zda systém imigranty zvýhodňuje či nikoliv.

5.1.4. Vzdělávání

Jedním z nejvýznamnějších faktorů, který je zdrojem sociálního vyloučení Romů v České republice (ale i v Evropě), je absence vzdělání a naopak sociální vyloučení je příčinou nízkého vzdělání (Strobachová, 2013: 87; Kaleja, 2013; Zychová, 2017). Lidé žijící v sociálně vyloučených lokalitách mají často problém se saturací nižších potřeb a proto už nedochází k saturaci vyšších potřeb, jako je např. zmíněné vzdělávání. V praxi to vypadá tak, že žák

absentuje, protože mu schází oblečení, nemá svačinu, rodiče zaspali nebo museli jít vyřídit něco na úřad (Kaleja, 2013; Zychová, 2017).

Dalším problémem, který je na sociální vyloučenost také navázán, je segregace škol a tříd, v nichž získávají romští žáci horší vzdělání, než děti z majoritní společnosti (Nekorjak, Souralová, Vomastková, 2001). Příchod romských dětí do prvních tříd je navíc komplikován jejich mateřským jazykem. Velká část romských dětí, hovoří-li česky, používá romský přízvuk. Ve školách pro ně není dostatečný prostor na výuku jazyka majoritní společnosti, a proto už od začátku zaostávají za dětmi, které mluví česky od narození (Kaleja, 2011:51).

Romové přicházejí do Kanady z prostředí, kde pro ně škola nemá význam. Domnívají se totiž, že kvůli diskriminaci by na kvalifikovanějších pozicích českého trhu práce stejně neuspěli. V Kanadě si uvědomují, že se vzděláním mohou pracovat na vyšších pozicích. Zatím však zůstávají jen u tohoto uvědomění, protože kvalifikovanou práci nevykonával žádný z respondentů.

Po příjezdu do Kanady si na změnu školního prostředí nejlépe zvykají děti ve věku od 6 do 12 let. Starší děti přijímají změnu hůře. Ti, kteří měli komplikovaný vztah k českému vzdělávání, často navazují kontakty s kanadskými dětmi se stejným problémem.

Téměř na každé základní škole je zřízena speciální třída pro děti, které ještě neumějí dostatečně anglicky. Většinu dne tráví v této speciální třídě studiem angličtiny a potom se na dvě až tři hodiny přesouvají do třídy, kam jsou po tomto přechodném období trvale umístěny. „Trvalo zhruba rok nebo rok a půl, než si naše děti uvědomily, že školy fungují na trochu jiném principu, a než si zvykly. Nedá se to s Českou republikou srovnat, protože tady chodí do školy rády. Hrají spoustu her, mají tam kamarády a vůbec se tam těší. Je to tu na úplně jiné úrovni. Mnohem lehčí. (Žena, 35 let, rok emigrace 2008).

Do školy mají po příchodu do Kanady povinnost chodit i dospělí lidé. Kurzy angličtiny jsou povinné pro všechny imigranty a jsou podmíněny získáním finanční podpory. Často se ovšem stává, že po získání potvrzení o registraci do školy přestanou chodit. Je zřejmé, že někde je docházka kontrolována a jinde vůbec. Romové z Hamiltonu jsou pravděpodobně kontrolováni, protože do škol docházeli/docházejí. Naopak v Torontu je návštěvnost kurzů nízká.

Když si najdete práci, nemusíte už na kurzy chodit nebo můžete chodit jenom večer. Ale většinou si tu člověk nejdřív najde nějakou práci načerno, takže ji na sociálku stejně nehlásí. Takhle se to často dělá mezi Kanadany i nově příchozími – to zneužívání sociálky. (Muž, 53 let, rok emigrace 2011).

Stejně jako u dospělých je školní docházka podmíněna podporou v nezaměstnanosti i u dětí. Pro získání podpory v nezaměstnanosti vyžadují úřady potvrzení o registraci ze školy. Pokud ji rodiče dítěte nedoloží, o podporu přicházejí.

Do školy tu chodí vnučka a vnuk. Učitelky hlídají, jestli děti chodí do školy. A některé jsou přísné. Někdy i volají. Kdyby dítě nechodilo do školy, mohla by to postoupit na sociálku. To se dřív stávalo. Sebrali lidem za nízkou školní docházku jejich dětí peníze. Učitelka volala na Children's aid a pak se to celé postoupilo dál. Dneska už se to tolik neděje. Dneska už děti chodí do školy pravidelně a hlavně se tam těší. (Žena, 58 let, rok emigrace do Kanady 2007).

Jedním z důvodů, proč romské děti v prvních letech po příjezdu do Kanady zameškávaly školní docházku, byla pomoc příbuzným s překládáním na různých institucích a u lékařů. Jejich angličtina se díky školní docházce zlepšovala mnohem rychleji než rodičům, kteří obvykle docházeli na kurzy angličtiny jen sporadicky. Dnes už k tomuto jevu dochází výrazně méně.

Na školní docházku romských dětí mohou mít vliv i zdánlivě nepatrné faktory, které se mohou jevit v očích majority až nepochopitelné. V průběhu výzkumů v Čechách i v Kanadě se často objevoval problém s pořizováním svačin. Řada romských rodičů nepošle své dítě do školy, protože nemá svačinu. Kdyby dítě nemělo svačinu, znamenalo by to, že rodina nemá dost peněz a tím by klesnul její sociální status. Může se zdát nepochopitelné, že rodiče nemají peníze, aby svým dětem připravili jednoduchý sendvič. Problém je v tom, že romští rodiče svačiny dětem nepřipravují, ale kupují hotové výrobky, nejčastěji bagety a slazené limonády. Nejen, že jsou tyto produkty pro děti výživově nevhodné, ale ještě k tomu jsou v porovnání s domácími svačinami i velice nákladné. Pokud je rodiče každý den dětem do školy kupují, nemají už na konci měsíce peníze, a proto děti do školy raději nepošílají. Během výzkumu byla zaznamenána snaha českých učitelek proti těmto nákladným a nezdravým svačinám bojovat. Již od první třídy si s dětmi povídají o tom, jak má správná

svačina vypadat, ukazují si, jak ji připravit a snaží se je přimět, aby je po svých rodičích vyžadovali. Kanadské školství v tomto ohledu vychází Romům vstříc (a nejen jim), jelikož na základních školách poskytují svačiny zdarma. Informátoři si tuto službu pochvalovali, aniž by na ni byli přímo tázáni.

Tady se dětem ve škole líbí – i svačiny jim tam dávají. Mají ve škole takovou speciální místnost, kde si vyberou, co chtějí. Hodně cereálií jim nabízejí a také ovoce. (Žena, 28 let, rok emigrace 2008).

Z pohledu Romů je kanadské školní vzdělávání daleko lepší než to české. Možno říci, že neshledávají jedinou věc, která by byla na tom českém lepší. Největším přínosem je pro ně nízká náročnost základního vzdělávání s minimálními nároky na domácí přípravu. Díky tomu, že romské děti nezaostávají v učivu za ostatními studenty, jsou mnohem lépe integrováni do vzdělávacího systému. Možno říci, že kanadské školství naplňuje požadavek Romů na školství – spokojenost dětí. Situace taková nebyla od začátku. Jak bylo již zmíněno, první rok až dva si rodiče i žáci na nové školní prostředí zvykali a s tím souvisela řada problémů, které někdy končily i zásahy kanadskými úřady.

Zajímavé je, že i přes spokojenost se vzdělávacím systémem, končí romské děti obvykle základní školou nebo výučným oborem. Žádné z romských dětí oslovených respondentů nestudovalo vysokou školu, ani takové ambice nemělo. Tato situace je o to zvláštnější, že se Romové domnívají, že zde mohou na trhu práce získat se vzděláním lepší pracovní příležitosti než v České republice.

Nízká náročnost vzdělávání se jeví pro Romy jako výhoda pouze v případě, že se jim podaří v Kanadě získat azyl a do České republiky už se nevrátí. Velké komplikace zažívají děti z rodin, kterým se azylovým procesem projít nepodařilo, a byly deportovány zpět. Jedná se o poměrně vysoké číslo, když vezmeme v úvahu, že azyl se podařilo získat zhruba každému čtvrtému. Děti po návratu do Čech zažívají ve školních lavicích těžké chvíle a jejich učitelé taktéž, jelikož zameškaly mnoho učiva. Problematické vzdělávání se tak stává ještě komplikovanějším.

U jazykových kurzů pro dospělé nemůžeme mluvit o jakémkoliv dopadu na spokojenost se životem (u osob, které žijí v Kanadě již delší dobu). V době jejich konání se

Romům sice jevíly jako obtěžující a museli často řešit otázku nadměrných absencí, ale nyní už se nejedná o aktuální podnět, který by měl dopad na jejich životy.

5.1.5. Zdravotnictví

Z historického hlediska mají Romové mnohočetné zkušenosti s diskriminací v rámci zdravotního systému. Jako příklad lze uvést sterilizace žen na území dnešní České republiky. První vlnu sterilizace romských žen datujeme do období druhé světové války. Obvykle se jednalo o nacistické experimenty z koncentračních táborů (Kladivová, 1994). Druhá vlna probíhala mezi sedmdesátými a devadesátými léty dvacátého století. Tehdejší komunistické Československo zavedlo politiku, která dávala více méně volnou ruku veřejným orgánům k systematické sterilizaci romských žen a žen se zdravotním postižením bez jejich plného a informovaného souhlasu (European Roma Right Centre, 2016). Stát sice nevydal žádný konkrétně zaměřený dokument na romskou populaci, ale vyvinul nátlak na národní výbory, orgány sociální péče a lékaře, aby motivovali romské ženy ke sterilizaci (nebo potratu). Zákon č. 20/1966 Sb. o péči o zdraví lidu obsazuje v § 27 informaci, že *Sterilizace se smí provádět jen se souhlasem nebo na vlastní žádost osoby, u níž má být sterilizace provedena a to za podmínek stanovených ministerstvem zdravotnictví.* Z uvedeného vyplývá, že docházelo k obcházení a dost možná i k porušování zákona.

Existuje i řada zemí – Německo, Rakousko, Švédsko, Švýcarsko, Norsko, Peru, Bolívie, USA, Puerto Rico, Austrálie a Japonsko, které v minulosti zákony podporující nedobrovolné sterilizace oficiálně přijalo jako metodu ke zlepšení genetické konstituce své populace (European Roma Right Centre, 2016).

V případě Švédska byl zákon umožňující nucenou sterilizaci „méněcenných“ občanů zaveden v roce 1934 a kromě Romů zahrnoval osoby ve věznicích, osoby mentálně postižené a osoby usilující o ukončení těhotenství. Do konce platnosti zákona v roce 1976 bylo odhadem vykonáno 63 000 sterilizací (Andrén, 2000).

V zemích, kde proběhla sterilizace romských žen v nedávné minulosti, je důvěra Romů ve zdravotnictví nižší (Zampas, Lamáčková, 2011).

Kanadské zdravotnictví je poměrně komplikovaný systém, který je od roku 1984 financován z příjmů získaných prostřednictvím federálního, provinčního a územního zdanění (Government of Canada, 2011). Na rozdíl od České republiky neplatí lidé žádné zdravotní pojištění a tudíž neexistuje ani žádná zdravotní pojišťovna, která by za platby zdravotním zařízením zodpovídala. Shodná s Českou republikou je zásada univerzální zdravotní péče (stejná kvalita péče zahrnující stejné čekací lhůty pro všechny). Výsledkem zavedení tohoto systému byl nárůst soukromých klinik, které však neumožňují výkon odborných lékařských zákroků (výjimku tvoří zubní lékaři, plastičtí chirurgové a oční lékaři). Pacient si může například zaplatit na soukromé klinice vyšetření magnetickou rezonancí, které je mu provedeno okamžitě, ale pokud je mu odhalen nějaký nález, musí s výsledkem do státní nemocnice (Habadová, 2013: 6).

Je zřejmé, že kanadský systém zdravotnictví představoval pro nově příchozí romské imigranty nelehkou překážku v případě nutnosti získání zdravotní péče. Nejen neznalost systému, ale i jazyková a kulturní bariéra ho činila komplikovaným. Romové se vyznačovali zanedbáváním zdravotní prevence, vynecháváním vakcinací, absencí zdravotní dokumentace a naopak vysokým počtem urgentních příjmů (Walsh, Este, Krieg, 2011).

Zanedbávání zdravotní prevence úzce souvisí s nedostatkem praktických lékařů. Jejich nedostatek je zapříčiněn zhruba polovičním výdělkem (někdy až čtvrtinovým) oproti odborníkům pracujícím v nemocnicích a jejich odlivem do USA (Habadová, 2013:8). Praktičtí lékaři nemají v Kanadě povinnost nového pacienta přijmout (ani z důvodu místní příslušnosti). Romové proto navštěvují nemocnice a pohotovosti i v případě banálních onemocnění jako je například rýma. Zde nemají lékaři nárok pacienta odmítnout. Čekací doby na těchto místech jsou v důsledku uvedených okolností velmi dlouhé. Romové uvádějí pět hodin jako průměr. Od přetíženosti nemocničního personálu se odvíjí i kvalita jejich práce. Od kanadského zdravotnictví očekávají horší kvalitu než od českého.

Vysoký počet urgentních příjmů je způsoben vedle nedostatku preventivních prohlídek i v narušování zásad zdravého životního stylu. Zejména špatné stravovací návyky, nevhodná výživová skladba jídel a kouření zhoršuje jejich zdravotní stav (Tóthová, 2015; Davidová, 2010). Nadváha je velice častý problém, který byl na první pohled zřetelný u většiny dospělých respondentů.

Obrázek 2: Obezita.

Zdroj: Soukromý archiv autorky.

V řadě případů se Romové setkali s nutností vyhledání lékařské péče velice brzy. Mnoho žen přijíždělo do Kanady těhotných nebo krátce po příjezdu otěhotnělo. Dítě narozené na území Kanady se automaticky stává jejím občanem a jeho rodiče mají daleko větší šanci získat azyl. Na těhotenství a porod se váže nutnost vyhledání lékařské péče a pochopení zdravotního systému. Jedna z informátorek, která si tímto procesem prošla, se podělila o své zkušenosti:

Abych mohla vzít svou čerstvě narozenou dceru k lékaři, musela jsem nejprve získat její zdravotní kartu. Takže jsem musela jít zpátky do nemocnice. Tam mi dali její rodný list, za který jsem musela zaplatit a ten vzít zase do Public Health Office, abych dostala konečně tu kartu a mohla ji vzít k doktorovi. Bez pomoci bych to nezvládla. Naštěstí mám tetu¹⁴, která si tímhle vším už prošla, takže mi poradila. (Žena, 28 let, rok emigrace 2008).

Jazykovou neznalost Romové často řešili tím, že k vyšetření přizvali své děti, které se angličtinu naučily ve škole. V těchto případech se objevoval obvyklý problém s vysokou absencí ve školní docházce. Tento problém stále přetrvává, i když v daleko menším rozsahu. Romové se postupem času naučili anglicky dorozumět, nebo objevili služby organizace IWCA, která poskytuje imigrantům překladatelské služby zdarma. Její služby využívají v současné době především Romové, kteří v Kanadě nikdy nepracovali. Pracovní prostředí je totiž jediným místem, kde reálně získávají znalost angličtiny.

¹⁴ Označení teta v tomto případě nenese jeho pravý význam (sourozenec jednoho z rodičů). Jednalo se o jiný příbuzenský vztah.

Jan Grill (2013) popisuje příklad ze svého výzkumu, který je důkazem o počátečních problémech s adaptací na kanadské zdravotnictví. Jeho informátorka, žadatelka o azyl, se vrátila zpět do České republiky kvůli zdravotním problémům a ztratila tak možnost žádat o azyl. Pacientka byla odkázána na kanadskou zdravotní péči, ale časem se rozhodla vrátit zpět do země původu, kde předpokládala domácí rodinné prostředí a chování lékařů, na které byla zvyklá.

Při všeobecném hodnocení života v Kanadě považují lékařskou péči a systém zdravotnický za jednu největších slabín. Ve srovnání s Českou republikou ji hodnotí mnohem hůře. Z provedených rozhovorů vyplývá, že již nemají problém s pochopením zdravotního systému, ale s dlouhými čekacími lhůtami a celkovou kvalitou. Zajímavé je, že Romové zmiňují jako častý důvod k migraci diskriminační chování zdravotnického personálu v České republice. Jeden z informátorů se svěřil se svou negativní zkušeností v České republice. Po jednom z těhotenských vyšetření oznámil lékař jeho rodině, že nenarozené dítě má Downův syndrom, bude debilní a doporučil jim potrat. Informátor tento doktorův výrok považuje za čistě rasistický. Označení „debilita“ považuje za urážku a neuvažuje o ni jako o lékařské diagnóze. Návrh na potrat byl pro něj nepřijatelný i vzhledem k náboženskému vyznání. I přes tyto zkušenosti považuje úroveň kanadského zdravotnictví za méně kvalitní, než české.

5.1.6. Trh práce a systém sociálního zabezpečení

Sociální vyloučenost je v České republice velmi často doprovázena dlouhodobou nezaměstnaností. Lidé, kteří jsou dlouhodobě nezaměstnaní, jsou zcela závislí na dávkách sociální podpory a sociální péče (Moravec, 2006). Není proto divu, že je pro Romy důležitá určitá míra pochopení systému sociálního zabezpečení.

V rámci výzkumu v Kanadě byla pozornost zaměřena na to, jaké mají Romové pracovní příležitosti, jak jsou s nimi spokojeni a jak jich využívají. V případě, že nepracovali, bylo zjišťováno, jakým způsobem využívají kanadského sociálního systému a jak jsou s jeho fungováním spokojeni.

Romové volili za cílovou destinaci Toronto a jeho okolí mimo uvedených důvodů také proto, že si tu bez problémů najdou práci. Společné pro města Toronto a Hamilton je manuální práce Romů na stavbách a v továrnách. Hamilton se díky své poloze liší v tom, že řada Romů

zde pracuje v podnicích rostlinné a živočišné výroby. Obvykle balí zeleninu do tašek, než je odbavena do prodejních řetězců. Někteří Romové si založili v zemědělství podnikatelskou činnost. Dodávají firmám pracovní síly. Mají auto, kterým dováží pracovníky na pracoviště a pobírají jejich výplatu, kterou jim po odečtení položky za tuto zprostředkovatelskou činnost rozdělí. O práci v hutním průmyslu není v Hamiltonu také nouze. Toto přístavní město je přezdíváno Ocelovou metropolí Kanady, není proto výjimkou, že Romové pracují i v místních továrnách.

Obrázek 3: Industriální část Hamiltonu.

Zdroj: Soukromý archiv autorky.

V porovnání se životem v Čechách se jejich pracovní náplň příliš neliší. Větší rozdíl pociťovali jen bývalí taxikáři, kterým se v Kanadě taxikářskou licenci zatím získat nepodařilo.

Romové uvádějí, že v Kanadě pracovat musejí, protože ze sociální podpory by byli schopni pokrýt své životní náklady jen stěží.

Když jsme nepracovali, nahlásili jsme se na sociálku a dostali jsme 1700 CaD. To je všechno, co nám dali. Člověk na sociálce nemůže žít na úrovni. Museli jsme se proto obrátit na charitu¹⁵, která tu dobře funguje. (Muž, 52 let, rok emigrace 2009).

¹⁵ Pozn.: Romové se zde často na charitu obracejí a mezi jejich oblíbené činnosti patří procházení charitních center a vybírání si doplňků do domácností, které sem Kanadčané věnovali.

Výjimkou tu není práce načerno. Romové si nacházejí práci alespoň na pár dní v týdnu a úřadům ji nenahlašují. Následky, které nenahlášení může nést, si uvědomují.

Problém se sociálkou je ten, že když se hned nenahlásí, že člověk začal pracovat, je to podvod. Potom jsou za to penále a musejí se splácet všechny peníze, které za dobu pobírání dávek dostanete. Zřídkna na to ale sociálka přijde. Načerno se obvykle zaměstnává ve stavebnictví, které je dobře placené. Zaměstnavatelé z toho mají výhody, protože nemusejí za zaměstnance odvádět pojištění, ani daně. Často na nás tlačí, abychom si založili vlastní podnik - business registration. To je obdoba českého živnostenského listu. (Muž, 42 let, rok emigrace 2008).

Romům, kteří ze zdravotních důvodů nepracují, může být v Kanadě přiznána pracovní neschopnost, která je stejná jako v Čechách – částečná a plná. Po získání platí dva roky a potom musí být znovu obnovena. Další finanční úlevu jim poskytuje možnost získání státního bytu. Pokud se stanou členy ODSP (Ontario disability support program), tzn., že jsou na pracovní neschopnosti nebo na sociální podpoře, byt je jim plně uhrazen a dostávají peníze pouze na stravu.

Po příjezdu do Kanady jsme šli bydlet k sestře a potom jsme šli bydlet do podnájmu asi na 4 roky. Pak jsme dostali tady to. Tenkrát jsme si žádost o státní byt ještě nepodávali, protože jsme to nevěděli. Tento státní byt v Hamiltonu stojí na měsíc okolo 300 CaD a není složité ho získat. Dáte si žádost a do roka vám nabídnou 3. Můžete si vybrat. Pokud si nevyberete, tak pak můžete čekat déle, třeba až 2 roky. (Žena, 58 let, rok emigrace 2007).

Mnoho respondentů starších čtyřiceti let bylo pracovně neaktivních. Velmi často byl během výzkum zaznamenán stejným druh odpovědí na otázky spojené s prací. Romové odpovídali, že v Kanadě pracují, myšleno obecně. Když byli blíže dotazováni, jakou konkrétní práci vykonávají oni sami, odpověď byla: *Já pracovat nemůžu, já jsem nemocný/á.* Důvody k pobírání invalidního důchodu, které uváděli, byly mnohdy diskutabilní, co se slučitelností s prací týká a často se opakovaly. Obvykle se jednalo o psychické potíže související s předchozí rasovou diskriminací v České republice, poruchy spánku a sníženou slyšitelnost. Partner pracovně neaktivní osoby obvykle působil jako pečovatel a pobíral za tuto činnost pečovatelský příspěvek. Není zřejmě divu, že se Romové snaží pracovní

neschopnost ve vyšším věku získat, protože jak bylo již výše zmíněno, jejich práce bývá fyzicky namáhavá. Pracovní neschopnost u mladších lidí (především mužů) nebyla zaznamenána téměř vůbec. Vzhledem k opakujícím se zdravotním důvodům k získání pracovní neschopnosti lze vyvodit závěr, že Romové systém získávání invalidního důchodu a pečovatelského příspěvku pochopili a informace o jeho fungování šíří mezi sebou dál.

Rozdíl v zaměstnanosti mezi ženami a muži v Kanadě je velmi zřetelný. Většina respondentek byla nezaměstnaná a starala se o chod domácnosti a pečovala o rodinu. O svůj úhel pohledu se podělila jedna z oslovených respondentek, které v tomto směru vybočovala. Jednalo se o ženu, která se za Romku považovala, v manželství žila s mužem neromského původu a nahlížela na sebe jako na „moderní“ ženu.

Já jsem tu v Kanadě začínala jako uklízečka. Potom jsem ve vlastním studiu začala předcvičovat zumbu. Nadchla jsem pro to mnoho romských žen, ale ty postupně odpadávaly. Ony u ničeho dlouho nevydrží. Vždy se pro něco nadchnou a pak je to přejde. Měly by začít žít moderní život a být více aktivní. Jsou doma s dětmi, dávají na facebook komentáře, jak se nudí a „co mají celé dny dělat“. Měly by opustit tradiční romský styl života – žena je doma, stará se o rodinu a děti, a jít něco dělat. Musela jsem tenkrát studio zavřít, protože nájem byl obrovský a pojistka ještě vyšší. Podala jsem si žádost o předcvičování ve fitness centru. Měla jsem ohromné štěstí, že mě vybrali. Dnes mám na hodinách okolo padesáti účastnic a je to celý můj život. (Žena, 34 let, rok migrace do Kanady 2008).

„Znuděnost“ romských žen není fenoménem pouze v Kanadě, ale i v dalších lokalitách, kde byla provedena výzkumná šetření.

Kanaďané standardně nastupují do důchodu v 65 letech a pobírají starobní důchod. Možné je od 60 let věku nastoupit do předčasného důchodu, který je pokrácen, nebo mohou naopak pracovat déle, což předpokládá jeho navýšení. Výše důchodu se odvíjí od délky jeho pobírání a od odvodů do státního rozpočtu (Government of Canada, 2015). S touto institucí jsou Romové taktéž seznámeni.

Maminka nastoupila do předčasného důchodu hned po příjezdu do Kanady v roce 2008, a nyní pobírá 850 CaD, což je hodně málo. Za dva roky už jí ho zvednou a potom za deset let znova. (Žena, 58 let, rok emigrace 1997).

Pro komunikaci se všemi institucemi, které zde byly zmíněny, mohou Romové využít pomoci neziskových organizací, nejčastěji organizace IWCA (obvykle v případě žen, ale podporují i klienty mužského pohlaví). Organizace poskytují imigrantům jak informační podporu, tak i překladatelskou. Jejich služeb využívali zejména v začátcích, kdy po příjezdu do Kanady neuměli anglicky a neznali místní institucionální zabezpečení. Komunikace se vyjma zdravotní péče odehrává v Kanadě pouze elektronicky, telefonicky nebo poštou. Sami Romové poukazují na to, že není možné zajít do většiny institucí osobně. Tato skutečnost je pro ně velkou změnou a nevnímají ji příliš kladně. Mají pocit, že se nemají kam dovolat, pokud se situace obrací v jejich neprospěch.

Vadí mi tu úřady, nemocnice a doktoři. Všechno dlouho trvá. Tady se nechodí na úřady. Tady je všechno, online, po telefonu nebo poštou. Není tu tak dobře propracovaný sociální systém, jak si lidé myslí. (Muž, 52 let, rok emigrace 2009).

5.1.7. Volný čas

Volným časem je v této práci chápán denní časový úsek, kdy nejsou lidé zaměstnání výdělečnou činností, prací v domácnosti nebo školní docházkou. V tomto časovém úseku se mohou věnovat tomu, co je baví a těší. Vypozorovány byly dva zásadní trendy: nízká pestrost vykonávaných volnočasových aktivit a omezený okruh osob, se kterými Romové volný čas tráví. Oba tyto trendy byly vysledovány i v českých výzkumných lokalitách. Zajímavé je, že za příčinu této omezenosti byl považován výskyt rasismu, který, jak respondenti sami uváděli, v Kanadě není. Předkládaným vysvětlením je transport zažitých vzorců chování z České republiky do Kanady a přetrvávající jazyková bariéra. Nutným důsledkem nízké pestrosti volnočasových aktivit a okruhu osob, se kterými čas tráví, je nuda. Tento fenomén je podrobněji popsán v podkapitole 5.2.6. *Volný čas a sociálně patologické jevy* kapitoly 5. *Prunéřov*.

5.1.8. Vazby na Českou republiku

Ať už přišli Romové do Kanady před patnácti lety v první vlně migrace nebo teprve nedávno, všichni udržují vazby s příbuznými v České republice. Komunikují obvykle skrze sociální síť. Hovory uskutečňují s využitím služby Skype. Odloučenost od částí rodin, které neemigrovaly do Kanady, je pro Romy nejčastěji zmiňovaným a nejhůře prožívaným

negativem života v Kanadě. Několik prvních let po příjezdu nemohou ze země vycestovat, jinak si uzavírají cestu k získání azylu. Opustit hranice Kanady je možné teprve po získání trvalého pobytu, což může trvat až šest let. Během výzkumu byl zaznamenán ojedinělý případ, kdy se respondent rozhodl vrátit zpět do České republiky. Po nějaké době si svůj návrat rozmyslel a do Kanady se znova vrátil. Cesta k získání azylu se tím ovšem zkomplikovala. Musel žádat o tzv. PRRA (*Pre-removal risk assessment*). Jedná se po poslední možné odvolání v rámci azylového procesu. Žadatel musí prokázat, že od posledního stání (pro žadatele neúspěšného), mu v zemi původu opět hrozí nebezpečí. Každý má nárok na toto odvolání. Lidé, kteří opětovně emigrují do Kanady, mohou využít jen toto zmíněné odvolání.

Jak bylo již zmíněno, přerušování kontaktu s rodinou je pro emigranty největší obětí odchodu z České republiky. Nejhorší jsou situace, ve kterých některý z příbuzných vážně onemocní či zemře. Takovéto případy následuje složitě rozhodování, zda se vrátit nebo zůstat.

Když jsme opustili Českou republiku, tak jsme přišli o hodně. Musel jsem tam nechat celou svou rodinu. Nechal jsem tam svých sedm bratrů, svého starého otce, kterého už asi nikdy neuvidím, protože je mu 79 let. I pro něj je to těžké. Stýská se nám po rodině, ale raději budu žít tady, než abych se vrátil do Čech. (Muž, 56 let, rok migrace 2009).

Ze začátku to bylo těžké, protože rodiny jsme měli doma. Stýskalo se nám. Můj táta onemocněl, zrovna když jsme měli před soudem¹⁶. Zjistili mu rakovinu a v tu chvíli to bylo pro nás hodně těžké rozhodování. (Muž, 53 let, rok migrace 2008).

Když Romové nemohou podporovat své příbuzné v České republice osobně, často jim pomáhají alespoň finančně, tedy remitencemi.

Pojem remittance označuje část výdělku či úspor emigranta, která je posílána zpět do vlasti původu. Tento termín je významným ekonomickým projevem pracovní, popřípadě nelegální, migrace. Dosahuje někdy značných rozměrů a může emigračním zemím sloužit jako důležitý zdroj deviz, jenž se projevuje na platební bilanci (především v položkách příjmy z práce v zahraničí a jednostranné transfery). Remittance mohou být posílány v různých

¹⁶ Soudem označují Romové stání v rámci azylového procesu. Nejedná se o skutečný soud, ale jeho průběh se soudnímu řízení dosti podobá.

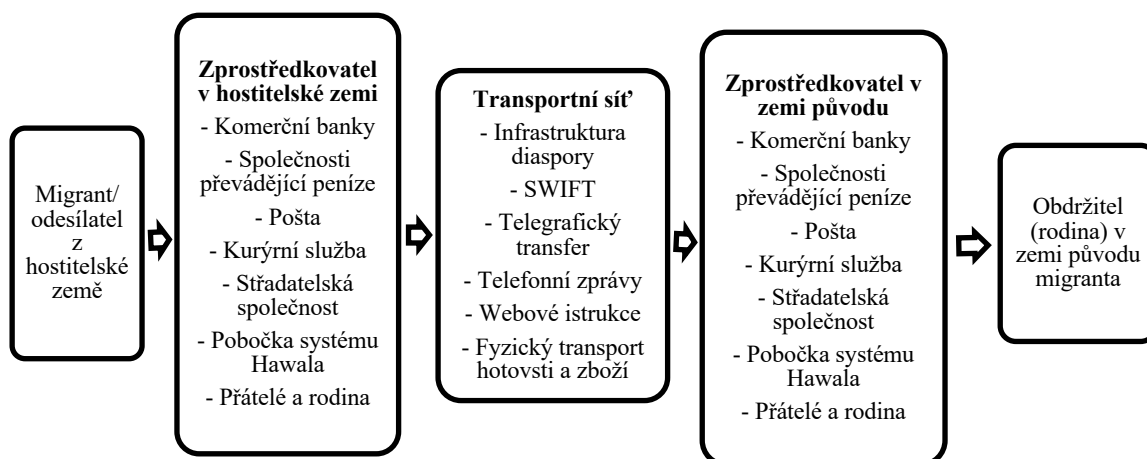
formách (viz tabulka níže). Do země původu migranta se dostávají oficiálními i neoficiálními cestami a jsou využívány k různým účelům. (Yang, 2011).

Celkové remitence	Osobní remitence	Osobní převody	Remitence v hotovosti
			Remitence v naturáliích
		Zaměstnanecké kompenzace	
		Kapitálové převody mezi domácnostmi	
	Sociální příspěvky		

Tabulka 4: Přehled typů remitencí.

Zdroj: International transactions in remittances, 2009; vlastní zpracování.

Změřit objem přeshraničních remitencí je velmi obtížný úkol. Cesty, kterými jsou posílány, jsou velmi různorodé a zahrnují celou řadu dílčích transakcí. Jak už bylo výše zmíněno, může se jednat o cesty legální i nezákonné. Určení jejich legality taktéž není zcela jednoduché. Transakce, která je v jedné zemi legální, nemusí být v souladu se zákony v zemi druhé. Nejčastěji jsou posílány malé obnosy v pravidelných a častých intervalech. Druhy kanálů, kterými finance proudí, jsou uspořádány v následujícím schématu.

Obrázek 4: Remitenční kanály.

Zdroj: International transactions in remittances, 2009; vlastní zpracování.

Ekonomická teorie migrace předpokládá, že dopad migrace na přijímající zemi záleží především na vlastnostech přistěhovalců a na charakteru domácího trhu práce. V případě, že jsou přistěhovalci méně kvalifikovaní a doplňují vysoce kvalifikované místní dělníky, pak

jejich přítomnost ve většině případů kladně ovlivňuje růst produktivity, hospodářský růst i reálné mzdy (Strielkowski, Glazar, 2012).

Pokud je hlavním motivem migrace získání nového zaměstnání, je v tomto kontextu využíván termín *pracovní migranti* (labour migrants). I tímto termínem by se dala označit řada Romů, kteří se rozhodli opustit Českou republiku a stát se kanadskými občany. Získání zaměstnání byl společně s rasismem ze strany Čechů hlavní důvod k odchodu z České republiky. Dle jejich názoru jsou tyto dva důvody úzce spjaty. Práci zde nemohli získat, jelikož byli diskriminováni nejen na trhu práce.

Romové, kteří již získali status trvalého pobytu nebo dokonce kanadské občanství, své příbuzné v České republice (a často i na Slovensku) občas navštěvují nebo je naopak na návštěvu do Kanady zvou.

Já jsem byla zpátky v České republice celkem třikrát, ale jenom kvůli sestře, která mi tenkrát umírala, pak kvůli mamince, které umřela a šla jsem jí na pohřeb a potom jsme tam jeli s rodinou na dovolenou. Chtěla jsem tam vzít syna, aby poznal, odkud jsme a abychom navštívili příbuzné. Byl v šoku, jak se k nám cizí lidé chovali - třeba restauracích. On se s rasismem nikdy nesetkal, protože vyrůstal tady. Do Čech ani na Slovensko už nikdy nechce jet. Manžel tam nebyl přes dvacet let. Původně nechtěl jet, ale překonala ho touha vidět dědu. Naposledy jsme tam byli v roce 2014. (Žena 58 let, rok emigrace 1996).

5.1.9. Bydlení

Po příjezdu do Kanady, v období podávání žádosti o azyl a prvotní orientace v novém prostředí, mohou Romové zdarma využít ubytovnu zvanou *Shelter*. Uprchlíci z první migrační vlny této možnosti využívali téměř bez výjimky. Romové, kteří emigrovali později, často přijímali nabídku od příbuzných či známých, kteří již byli v Kanadě dlouhodoběji usazeni ve vlastním bytě/domě, k přechodnému pobytu u nich doma. *Shelter* je uprchlíkům k dispozici v prvních měsících po příjezdu do Kanady a v rámci ubytování je možnost využití různých poradenských služeb. Po té, co si obyvatelé najdou vlastní bydlení, *Shelter* opouštějí. Mnoho Romů si našlo bydlení v jejich těsné blízkosti. Časté jsou pronájmy bytů soukromých vlastníků, pronájem státních bytů a menšinově si Romové byty kupují na hypotéky. Romové sice mají tendenci si nacházet ubytování vzájemně prostorově blízké, ale rozhodně netvoří

lokality, kde by ryze převládal jejich etnický původ, jako je tomu v České republice (například zde rozvedený Pruněrov – sociálně a prostorově vyloučená lokalita, kde Romové tvoří 90 procent všech obyvatel). I když jsou rodiny prostorově vzdáleny, je zjevné, že se velice často se navštěvují. Během výzkumu bylo nahlédnuto do mnoha domácností a velice často byl v době konání rozhovoru někdo další na návštěvě. Tato zpozorovaná skutečnost obecně podporuje domněnky o kolektivistické a extrovertní povaze tohoto etnika. Na základě *instrumental theory* můžeme vyvodit závěr, že extrovertní povaha Romů podněcuje vyhledávání sociálních situací, které následně člověka pozitivně ovlivňují. Zjednodušeně řečeno – častá vzájemná setkávání mají pozitivní vliv na SWB.

Bytové podmínky jsou dle respondentů nad míru uspokojivé. Každý si našel vyhovující bydlení v rámci svých finančních možností. Za nejzásadnější změnu v pozitivním slova smyslu vnímali absenci diskriminace na trhu s nemovitostmi. Nikdo Romy neodmítá jako nájemce kvůli etnickému původu. Všechny pozorované domácnosti byly čisté, uklizené a obvykle i hodně vyzdobené. Dekorování bytů evidentně přispívalo ke zvyšování sociálního statusu a pro mnohé bylo i koníčkem. Při častém vzájemném navštěvování lze interiér považovat za jeden důležitých statusových symbolů. Během výzkumu byly zpozorovány nejrůznější druhy dekorací od váz, svícňů, umělých květin, náboženských symbolů u věřících osob, přes plastické štuky až po kamenné sochy a balustrády. Vzhled dekorací se odvíjel od stáří obyvatel navštívených domácností. Častým a společným jevem byl estetický nesoulad mezi druhem výstavby a jejím vybavením. Například pozlacené štuky v cihlovém řadovém domě nebo atrapa krbu v panelákovém bytě. Na obrázku níže můžeme vidět jednu z vyzdobených domácností. Její majitel rád obchází vetešnické trhy, kde nakupuje staré předměty, které vyspravuje a dále zdobí – nejraději třpytivými polepy.

Obrázek 5: Domácnost respondenta.

Zdroj: soukromý archiv autorky.

Respondenti s nižším příjmem si pochvalovali, že zde výborně funguje charita. Vybavení domácností řeší návštěvou charitativních sběrů, do kterých jsou Kanadčané zvyklí odnášet použité zboží, o které už nemají zájem. Pro některé Romy je obcházení sběrů oblíbenou volnočasovou aktivitou. Pro jiné to byla zase pomocná ruka do začátku, když v Kanadě získali svůj první byt.

Podmínky bydlení považovali oslovení respondenti za jedno z významných pozitiv jejich života v Kanadě, a proto ho bez váhání můžeme označit za faktor, který se kladně podílí na jejich míře spokojenosti se životem. Péče o domácnost a její vzhled je aktivitou, která oslovené respondenty velice těšila, a tudíž se kvalitě a spokojenosti se životem také odrážela. Tato skutečnost je v souladu s *activity theory*, která se zakládá na spojitosti mezi SWB a naplněním života zábavnými aktivitami.

5.1.10. Stravování

Strava je základní lidskou potřebou a není potřeba zde více rozvádět fakt, že její nedostatek či špatná kvalita má negativní dopad na kvalitu života i spokojenost. V souvislosti s romským etnikem byla otázka vztahu k jídlu již rozvedena. Předěšlé výzkumy (Tóthová 2015;

Davidová 2010) pouze potvrdily pozorovanou skutečnost – nadváhu v důsledku špatných stravovacích návyků u mnohých osob. I přes to, že řada respondentů byla beze sporu obézních, nikdo na tuto skutečnost nepoukazoval. U některých osob byla až nepochopitelná slučitelnost s jimi deklarovaným typem zaměstnání manuálního typu. Jelikož se jednalo o citlivé téma, nebyl výzkum příliš úspěšný v otázce vnímání vlastní obezity a jejího odrazu na subjektivní spokojenosti se životem. Obezita se v okruzích rodin zdála jako něco běžného a normálního nad čím se nikdo nepozastavoval a nikdo se ji nepokoušel skrýt (například volnějším druhem oděvu). Z objektivního hlediska se na životě obézních respondentů odrazila negativně, protože zhoršovala jejich zdravotní stav a kondici. Z jejich pohledu se však nezdála jak něco, co by je tížilo.

Problematice stravování je v kontextu Romů v Kanadě věnována samostatná kapitola. Důvodem je, že se jedná o téma, které respondenti při otázce na negativní stránky života v Kanadě často zmiňovali. Negativem nebyl myšlen nedostatek jídla, ale odlišnost produktů ve srovnání s Českou republikou. Pečivo, zejména potom chléb, byl artikl, který zde nenacházeli v podobě, na kterou byli zvyklí. Zajímavé je, že i imigranti z první vlny tento nedostatek po více než deseti letech pobytu v Kanadě zmiňovali. Romské rodiny v Hamiltonu proto docházejí do polského obchodu, kde prodávají obdobu českého pečiva. Produkty českého původu nakupují potom v kanadském prodejním řetězci *Starsky Foods*. Během návštěv domácností za účelem rozhovoru byli Romové velice pohostinní a ve všech případech nabízeli ryze česká domácí jídla. Velice oblíbenou činností Romů z Hamiltonu je grilování na předzahrádkách řadových domů, ve kterých některé rodiny bydlí. Na akci obvykle sezvou širokou rodinu. Sami přiznávají, že koncem léta už „dělání barbecue“ nemohou ani vidět.

5.1.11. Sociálně patologické jevy

Výskyt sociálně patologických jevů byl v Kanadě zaznamenán v nejmenší míře ze všech tří výzkumných lokalit. Drogová závislost nebyla nikde přímo pozorována. Informace o jejím výskytu byly svědectvím druhých osob. Dle jejich výpovědí jsou drogově závislé osoby potomky iniciátorů migrace, které se narodily v České republice. Emigrovali se sklony k závislosti a v Kanadě v užívání návykových látek pokračovali. Důvodem, proč nejsou uživateli drog samotní iniciátoři migrace je ten, že osoba těžce závislá na drogách by byla jen stěží schopna úspěšně projít procesem migrace včetně získání azylu a trvalého pobytu. Takové osoby byly obvykle deportovány zpět do České republiky. Užívání tabákových

výrobků odpovídalo situaci v českých výzkumných lokalitách. To znamená, že bylo velmi rozšířené, bylo tolerováno u osob velmi nízkého věku a často k němu docházelo v uzavřených prostorách domácností za přítomnosti malých dětí. Problém s nadužíváním alkoholu nebyl zaznamenán. Pořízení alkoholu je v Kanadě komplikované jeho cenovou dostupností a tím, že je k dostání pouze ve specializovaných obchodech s omezenou otevírací dobou.

5.1.12. Dílčí závěry pro kapitolu Romové v Kanadě

Pro Romy, kterým se podařilo v Kanadě získat azyl – trvalý pobyt a případně i kanadské občanství, je zásadní pozitivní změnou absolutní absence rasistických projevů. Tato skutečnost má přesah do mnoha oblastí jejich současného života (Zychová, Kokaisl, v tisku).

Díky absenci rasismu se již nebojí pohybu ve volném prostranství a útoku ze strany rasově nesnášenlivých osob. Respondenti uváděli, že se zde nebojí posílat své děti samotné do parku nebo na hřiště. Tato varianta je spíše hypotetická. Zřejmě je těší existence této možnosti bez negativních následků. V realitě totiž děti samotné do parku nikdy nechodí. K vidění jsou jedině se skupinou přátel, která je obvykle také romského původu. Malé děti zase doprovázejí jejich rodiče. Pro romské rodiče jsou hřiště a parky místem častého setkávání v letních měsících.

Na pracovišti nemusí čelit projevům rasismu. Nestává se jim, že by je do zaměstnání nepřijali kvůli romskému původu. Děti ve školách také nejsou diskriminovány a šikanovány svými spolužáky. Kanadské školství Romové obecně hodnotí velmi pozitivně. V kontrastu s Českou republikou je základní vzdělávání velmi jednoduché a probíhá formou her. Navíc nejsou dětem zadávány domácí úkoly. Velmi kladně vnímanou přidanou hodnotou jsou zdarma poskytované svačiny. Oproti životu v České republice se jim ulevilo i v otázce bydlení. V Kanadě žije převážná většina Romů v nájmu a nemají problém s jeho zprostředkováním (Zychová, Kokaisl, v tisku).

Cílem tohoto výzkumu bylo zjistit i to, co zde Romy trápí a co zásadního by se ještě mělo změnit, aby byl jejich život ideální. V první řadě postrádají své příbuzné, kteří s nimi nemohli nebo nechtěli emigrovat. Situace, kdy někdo z příbuzných v Čechách těžce onemocní nebo zemře, jsou ty nejhorší. Když tento stav nastane v době, kdy ještě nemají získaný trvalý pobyt, nemohou z Kanady vycestovat, aby se s nimi „rozloučili“. Respektive mohou, ale

nemohli by se vrátit zpět. Transnacionální rodiny jsou v kontaktu přes sociální sítě a přes Skype. Oblíbenost této služby jde napříč generacemi. Komunikaci mírně komplikuje časový posun. Pokud našetří dostatek financí, tak své příbuzné zvou na návštěvu. Mezi respondenty bylo i několik Romů, kteří byli na návštěvě v České republice. Tato návštěva je obvykle utvrdila v tom, že by natrvalo zpátky nechtěli.

Negativní stránkou života v Kanadě je místní systém zdravotnictví. I přes to, že si Romové stěžovali na diskriminaci ze strany zdravotníků v České republice, tak ho zpětně velmi vychvalují. I toto byl důvod, proč se někteří Romové zvrátili zpět. Dalším negativem emigrace do Kanady je nepřenositelnost sociálního statusu a vzdělání. I přes nízkou vzdělanost a kvalifikaci je pro ně její neuznání citelné. Vykonávají práce, k nimž není zapotřebí žádného vzdělání, a to se odráží na jejich příjmu. Nižší platové ohodnocení přijímají jako fakt a jako „daň“ za to, že mohou žít bez rasových předsudků. Zvýšení svých příjmů řeší prací načerno a příliš se nesnaží o obnovení či získání nové kvalifikace (Zychová, Kokaisl, v tisku).

Posledním cílem bylo zjistit, jaké prvky romské identity se do Kanady přenesly a jak se zde projevují. Velmi zřetelným jevem jsou silné sociální vazby na ostatní romské emigranty, tedy transnacionální pole. Budování transnacionální sítě je přirozené pro všechny národy a není jen výsadou Romů. Avšak v jejich případě je tento fenomén velice intenzivní a je zmíněn i proto, že se projevoval (a stále projevuje) u romského etnika na území České republiky. Někteří Romové jsou i přes relativně dlouhou dobu pobytu na území Kanady (od roku 1996) stále v převážném kontaktu s ostatními romskými emigranty a počet vazeb na osoby jiného etnického původu je mizivý. Nevyužívají tak potenciál, který jim přináší tolik zmiňovaný multikulturalismus. Ženy jsou velmi často zaměstnány péčí o děti a domácnost a do práce nechodí. Nemají žádné volnočasové aktivity a přátelí se jen s dalšími romskými emigranty. Na sociálních sítích si potom stěžují na nudu. Je evidentní, že kdyby se více otevřeli okolnímu světu, a přijali nové přátele, otevřely by se jim možnosti atraktivnějšího trávení volného času. K tomu zatím nedochází i kvůli přetrvávající jazykové bariéře. Muži se naučí anglicky v pracovním prostředí, ženy bez samostudia nemají kde.

Druhým neopomenutelným prvkem romské identity, který se téměř beze změny přenesl přes Atlantský oceán je pořizování a vlastnictví statusových symbolů. Velmi oblíbené jsou zlaté šperky nebo jejich imitace, hodinky (též imitace luxusních značek), určité značky a typy aut, oblečení a elektronika. Těmito předměty se prezentují na sociálních sítích a sdílí tak

svůj kontroverzní blahobyt. Rozmanitost statusových symbolů není vysoká a časem ani migrací se příliš nemění, jelikož se Romové inspirují neustále v rámci své komunity. Z tohoto důvodu jsou často na první pohled rozpoznatelní od ostatních obyvatel Kanady pro ty, kteří se v jejich společnosti chvíli pohybují. Za zmínku stojí ještě česká kuchyně, která s Romy do Kanady také emigrovala (Zychová, Kokaisl, v tisku).

5.2. Prunéřov

Lokalita Prunéřov byla jako jedna z výzkumných oblastí do této práce zařazena, protože byl u ní předpokládán výskyt nebo naopak neexistence některých jevů, které mají vliv na QOL a SWB. Romové, kteří ji obývají, jsou na rozdíl od Romů v Kanadě a v Praze prostorově vyloučení. Předpokládána byla také nevyhovující finanční situace i komplikované životní podmínky. Další faktor, který v ostatních dvou lokalitách není zdaleka tak silný, je intenzivní působení zástupců majoritní společnosti na její proměnu.

Inspirace k výběru této lokality vznikla během přednášky na ČZU. Jako host zde vystoupila osoba zapojená do spolupráce Lokálního partnerství Prunéřov s Agenturou pro sociální začleňování. Vykreslená situace v Prunéřově se zdála být zajímavá a z výše uvedených důvodů ideální po zařazení do této práce. Výzkum v Prunéřově byl proveden ve dvou etapách. První započala v letních měsících roku 2015 a trvala až do jara roku 2016. V tomto časovém rozmezí bylo provedeno 10 výjezdů do zkoumané lokality, z nichž tři byly dvoudenní. Nejprve byl navázán kontakt se zaměstnancem městského úřadu v Kadani z oddělení sociální péče a zaměstnancem Centra sociálních služeb Prunéřov. Obě tyto osoby poskytly mnoho faktických informací o lokalitě Prunéřov, které byly nutné k pochopení jejího vývoje. Zároveň umožnili zprostředkování rozhovorů s místními obyvateli i zaměstnanci centra Radka. Na rozdíl od výzkumu v Kanadě byla ochota účasti na rozhovoru mnohem menší. Jedním z důvodů byl i vysoký počet předchozích výzkumů, kterých se oslovení Romové účastnili. Od předchozích výzkumů očekávali následné zlepšení jejich životní situace, které často nepřicházelo. Případná drobná finanční odměna jako motivace pro účast ve výzkumném šetření byla zprostředkovateli rozhovorů označena za nevhodnou.

Druhý výzkum se uskutečnil po pěti letech v září roku 2020, těsně před dokončením této práce. Impulzem pro druhé kolo šetření se stal dlouhý časový odstup od kola prvního. Získané informace už nemusely být zcela aktuální, protože po celou dobu existovaly intenzivní snahy o zlepšení stavu vyloučenosti této lokality ze strany města Kadaně. Tento předpoklad se ukázal do jisté míry jako oprávněný. Posunuly se opravy obytných prostor, avšak složení místních obyvatel a jejich problémy se zdaleka nevyřešily. Je zjevné, že působení místního nízkoprahového centra Start bude ještě nějakou dobu zapotřebí a že se jedná o „běh na dlouhou trať“. Podrobnější informace o rozhovorech s respondenty jsou uvedeny v pasportizační tabulce:

Pohlaví respondenta	Věk respondenta	Datum rozhovoru	Délka rozhovoru (min.)
Žena	56 let	14. 7. 2015	40
Žena	30 let	14. 7. 2015	30
Muž	61 let	20. 8. 2015	100
Žena	47 let	21. 8. 2015	50
Žena	13 let	15. 10. 2015	20
Žena	43 let	15. 10. 2015	60
Muž	42 let	16. 10. 2015	40
Muž	66 let	10. 11. 2015	70
Žena	73 let	31. 3. 2016	70
Žena	25 let	14. 4. 2016	30
Žena	63 let	15. 4. 2016	50
Muž	71 let	15. 4. 2016	40
Žena	65 let	5. 5. 2016	60
Žena	17 let	12. 5. 2016	30
Žena	63 let	24. 9. 2020	70
Muž	35 let	24. 9. 2020	30
Žena	48 let	30. 9. 2020	40
Muž	50 let	30. 9. 2020	30

Tabulka 5: Pasportizační tabulka rozhovorů s romskými respondenty v Prunéřově.
Vlastní zpracování.

5.2.1. Prunéřov – historický vývoj a základní informace

Prunéřov je místní částí města Kadaně. Větší část původní obce musela po druhé světové válce ustoupit těžbě hnědého uhlí. Před jejím zábořem byla téměř tři kilometry dlouhá a rozkládala se po obou březích Prunéřovského potoka od severního okraje Kadaně až k podhůří Krušných hor k osadě Nová Víska. Nachází se v nadmořské výšce 320 metrů (Binterová, 2006: 44).

V meziválečném období byl Prunéřov jednou z největších a nejlépe vybavených obcí v oblasti. V elektrifikované obci sídlila obecná škola, lékařská ordinace, lékárna, záložna, jedenáct hostinců a řada obchodů a místních řemeslníků. Kromě pivovaru, cukrovaru a čtyř mlýnů zde byla vystavěna i továrna na konzervy a cihelna (Binterová, 2006: 39).

Během druhé světové války byly v Prunéřově zřízeny tři zajatecké tábory. Po skončení války bylo vysídleno původní převážně německé obyvatelstvo, ale obec se podařilo částečně znovu osídlit. Počet obyvatel tak oproti předválečnému stavu klesnul jen o necelou polovinu. V roce 1962 zahájila svou činnost Likvidační komise a začala probíhat postupná demolice domů. Kvůli těžbě hnědého uhlí v prostoru Lomu Nástup Tušimice musel být přeložen potok, silnice a později i železnice (Vítek, 1977: 26). K 1. lednu 1966 obec Prunéřov formálně zanikla a její katastrální území bylo připojeno ke Kadani jako její obecní část (Český statistický úřad, 2011: 457).

Na převážné části bývalého území Prunéřova je dnes důlní činnost ukončena a plochy jsou zrekultivovány. V severozápadní části stojí areály elektráren I a II. Elektrárny Prunéřov jsou největším uhelným elektrárenským komplexem v České republice. Nacházejí se v západní části severočeské hnědouhelné pánve mezi Chomutovem a Kláštercem nad Ohří. Tvořeny jsou dvěma celky, které jsou postaveny v blokovém uspořádání. Starší Elektrárna Prunéřov I. byla otevřena mezi roky 1967 a 1968. Mladší Elektrárna Prunéřov II. byla otevřena v letech 1981 až 1982, a tím je nejmladší uhelnou elektrárnou firmy ČEZ, a. s. Palivo, energetické hnědé uhlí, se pro tyto elektrárny těží v lomech Dolů Nástup Tušimice, Severočeských dolů, a. s., odkud se dopravuje po železniční vlečce (Elektrárny Prunéřov, 2020).

Jihozápadní část obce se změnila v průmyslovou čtvrť s minimem obyvatel. Sídli tu několik firem a obydlené budovy bývalého nádraží tvoří tzv. lokalitu Prunéřov – místo výzkumu.

Lokalita Prunéřov je od elektráren vzdálena zhruba jeden kilometr vzdušnou čarou a domy, které ji utvářejí, jsou tak nejbližší položená sousedící obydlí. Industriální oblast je od lokality oddělena zalesněným územím, a tudíž není pro místní obyvatele na první pohled viditelná. Patrné jsou pouze vysoké sloupce vodních par proudících z chladicích věží.

Obrázek 6: Mapa – Vzdálenost lokality Prunéřov od Elektráren Prunéřov.
Zdroj: Google Maps (Prunéřov – Elektrárny).

Vývoj počtu obyvatel

V roce 1921 žilo dle výsledků sčítání obyvatel v Prunéřově 2 242 obyvatel. Z uvedeného počtu bylo 135 osob národnosti československé, 2 076 německé a 31 osob bylo označeno za cizince (Státní úřad statistický, 1924: 248).

	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Počet obyvatel	2 242	2 324	1 371	1 354	254	97	61	336	292
Počet domů	292	320	292	269	50	30	29	20	28

Tabulka 6: Vývoj počtu obyvatel a domů v Prunéřově mezi lety 1921 a 2011.

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 - 2001, 2006; Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2011, 2011.

5.2.2. Popis lokality

Ačkoli byl Prunéřov německými cestovateli v období romantismu popisován jako půvabná vesnice v údolí potoka, jeho podoba se do dnešních dnů razantně změnila.

Podrobnější popis situace, v jaké se lokalita Prunéřov v nedávné době nacházela, vzniknul v roce 2011. V tomto roce se Kadaň přihlásila do výběrového řízení na spolupráci s Agenturou pro sociální začleňování s tím, že má dlouhodobě problém s lokalitou Prunéřov.

Po úspěšném absolvování výběrového řízení a navázání vzájemné spolupráce založila Agentura skupinu Lokální partnerství Kadaň¹⁷. Prvním úkolem bylo zmapovat současnou situaci, tedy tvorba situačních analýz, které jsou nyní jediným písemným zdrojem informací (GAC, 2011).

Lokalita Pruněrov byla a stále je výrazně prostorově odloučena. Nachází se zhruba čtyři kilometry od města Kadaně a je zasazena do zčásti zpustlé průmyslové zóny. Nebyla zde žádná občanská vybavenost, ani dopravní dostupnost. Od devadesátých let dvacátého století sem byli cíleně odsunováni dlužníci nájemného, kteří se nedokázali vyrovnat s růstem nájmu gentrifikovaného centra města a požadavkům na platební disciplínu nově budovaného tržního hospodářství bez přívlasků (GAC, 2011). Od té doby je lokalita nejen prostorově, ale i sociálně vyloučena.

Wacquant (2016) v tomto kontextu pracuje s pojmem *blemish of place*, který vystihuje vnitřní pocit osoby žijící v sociálním/prostorovém vyloučení. Pocit prostorového studu se chová podobně jako pocit tělesného, morálního či etnického stigmatu a podobným způsobem zasahuje do identity a sociálních vztahů. Zároveň může být stejným způsobem generačně reprodukován. Oproti zmíněným stigmatům má prostorová hanba tu výhodu, že se jí člověk může zbavit. Není totiž svázána přímo s osobou, ale s fyzickým prostorem. Nejedná se však o automatickou a jednoduchou záležitost. Často se stává, že teritoriální stigma je diskriminačním faktorem na trhu s nemovitostmi. Osoby, které si nemohou z finančních důvodů vyloučenou lokalitu dovolit opustit nebo jim to kvůli diskriminaci není umožněno, si vytvářejí strategie, které jim pomáhají se s nepříjemnou situací vyrovnat. Setkat se můžeme s démonizací sousedů, zatajování adresy, vymlouvání se z pozvání návštěv apod.

V lokalitě Pruněrov se jedná ve většině případů o Romy. Ti se v poválečném období přesunuli ze Slovenska do Kadaně a jejího okolí, kde se usadili v bytech historické zástavby

¹⁷ Agentura pro sociální začleňování začala v roce 2008 pilotně působit ve 12 sociálně vyloučených lokalitách v regionu Brno, Broumov, Břeclav, Holešov, Cheb, Jesenicko, Most, Ostrava, Přerov, Roudnice nad Labem, Šluknovsko a Ústí nad Labem. Ve všech lokalitách se podařilo do činnosti Agentury zapojit obce jako klíčového partnera. Celkem se do lokálního partnerství zapojilo 109 subjektů (19 měst/obcí, 50 neziskových organizací, 14 škol, 8 poboček úřadů práce a 7 obvodních oddělení Policie ČR nebo městské policie a další). Všechny tyto subjekty se zavázaly, že se budou podílet na tvorbě inkluzivních politik. Vznikly různé formy lokálního partnerství. Někde byly do lokálního partnerství přizvány všechny relevantní subjekty, někde bylo vytvořeno jen úzké lokální partnerství s několika zásadními členy pro oblast romské inkluze, někde vzniklo vrstevnaté partnerství s určitou hierarchií (např. vznik a působení řídicích skupin, atd.); (Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2008).

po vysídleném německém obyvatelstvu. Tímto se stalo z Pruněrova jedno z nejpověstnějších romských „ghett“ na severu Čech. Místní situace svou povahou připomínala deprivované východoslovenské osady. Domy byly poničeny, zápach výkalů a moči všudypřítomný, hromady odpadků volně poházené a obyvatelstvo často pod vlivem alkoholu a drog. Rozšířené bylo především čichačství toluenu a lepidel a s ním spojený vandalismus a hluk při oslavách v době výplaty dávek (díky rozdílnému termínu jejich výplaty se slavilo několikrát do měsíce). V lokalitě Pruněrov bylo možné shledat téměř všechny znaky sociálně odloučené lokality (Křištof, 2015).

Popis situace v lokalitě pracovníky GAC před rokem 2011 zněl takto: *Ve většině bytů není žádné sociální zařízení ani přístup ke studené vodě. V domech jsou většinou společné sprchy a koupelny, kde je možné prát. V každém domě je jedna sprcha s teplou vodou. Aby tekla teplá voda, je nutné vhodit desetikorunu. `Co tady chcete zlepšovat proboha. Co se tady změní? Zbytečně se trápíte, nic se tady nezmění. Tady zakopali spoustu psů, tak tomu říkám, a tady se nic nezmění. Tady nemáte nic. Tady už ty děti ani neví, co to je kino. Tady, kdo nemá auto, tak se ani do města nedostane večer. Sem se v noci taxíky bojí jezdit. Já už jsem tu spoustu let a tady se nic nezmění, uvedla jedna ze starších obyvatelek. V prostoru zahrádek domů u nádraží se nachází také tři chatrče, které byly během výzkumu obydlené. V lokalitě je téměř nulová občanská vybavenost, pokud nepočítáme jeden velice malý a špinavý obchod se smíšeným zbožím, kde jsou však údajně prodávány plesnivé potraviny. (...) V lokalitě nejsou žádné sociální služby vyjma nízkoprahového centra Start.*

V roce 2011 žilo v Pruněrově dle odhadu obyvatel lokality zhruba tři sta až čtyři sta osob. V jarních a letních měsících byl počet obyvatel vyšší v důsledku návštěv a migrace blízkých a vzdálených příbuzných zejména romských rodin. Odbor sociálních věcí a zdravotnictví uváděl, že zde žilo sedmdesát pět dětí ve věku do patnácti let, které tvořily čtyřicet procent všech obyvatel lokality. Přibližně devadesát procent všech obyvatel byli Romové. Evidováno zde bylo několik z úředního hlediska nelegálně pobývajících domácností (užívali byt na místo přihlášené rodiny, která často emigrovala do zahraničí), kterým správci tolerovali pobyt v případě, že platili za původní nájemníky nájem a poplatky. Znovuobjevení nájemníků bývalo velice časté a konfliktní (GAC, 2011).

Dle názoru starousedlíků se kvalita života po roce 2000 razantně zhoršila vlivem příchodu nových obyvatel, kteří výrazně přispěli k všeobecné devastaci domů i přilehlého

okolí. Ihned po navázání spolupráce lokálního partnerství s Agenturou pro sociální začleňování byla vyměněna osoba lokálního konzultanta. Na místo původního (vzděláním estetika bez zkušeností v terénu) nastoupil zkušenější pracovník (kulturní antropolog s mnohaletými zkušenostmi). Podle jeho doporučení byl v roce 2012 přijat strategický plán lokálního partnerství, dle kterého začalo lokální partnerství konat.

5.2.3. Bydlení

Vznik lokality je spojen s přestavbou čtyř bývalých nádražních budov na obytné domy. Tyto domy byly dle prvotního záměru určeny jako objekty pro dlužníky za nájemné. Dlužníci nájemného sem byli odsouváni především z ulice Chomutovská, ale i z jiných částí Kadaně. Přestože byly byty určeny především pro neplatiče města bez ohledu na etnický původ, v současnosti zde bydlí především Romové. Jejich odhad činí devadesát procent místních obyvatel.

Lokalita Prunéřov se sestává z opuštěné průmyslové zóny a čtyř zmíněných obydlí ve vlastnictví města. Jejich správa ovšem spadala a stále spadá pod soukromou firmu Profireal. Dle údajů města Kadaně se v rámci obytných budov v roce 2011 nacházelo sedmdesát osm bytových jednotek třetí a čtvrté bytové kategorie se sníženým nájemným. Na základě pozorování bylo možné říci, že většina bytů by do žádné z deklarovaných kategorií nezapadala. Jednalo se spíše o nebytové prostory o velikosti maximálně dvou pokojů, jejichž počet bylo bez podrobné pasportizace bytového fondu těžké vyčíslit. Společné vnitřní prostory budov byly špinavé a zapáchající. Jejich údržbu měli na starosti obyvatelé, ale sami uváděli, že kvůli špatné komunikaci není možné pořádek udržet.

Po zahájení aktivit, směřujících k naplnění strategického plánu z roku 2012, bylo jedním z prvotních kroků ustanovení funkce domovníků, asistentů prevence kriminality a organizátorů facilitací z řad místních obyvatel v jednotlivých vchodech. Pro zlepšení bytových podmínek bylo důležité vytvoření pozice domovníka, kterou firma Profireal dříve odmítala. Slovy jejího zástupce: *Domovníctví nemá žádný přínos, devastace probíhá stále a ve stejné míře. Obyvatelé se chovají k vybavení domů destruktivně a zlepšení a opravy nepřijímají.* Sám ovšem přiznal, že *někteří místní obyvatelé vůli ke zlepšení mají.* Tato výpověď odpovídala realitě, a proto byl lokálním konzultantem navržen systém, který

podpořil úsilí osob, které měly o zlepšení stavu budov zájem. Uvědomil si, že pro fungující systém domovníctví musela být zajištěna jeho transparentnost a především individuální odpovědnost nájemníků za byty i společné prostory. Kolektivní odpovědnost musela být omezena na nezbytné minimum. Roli domovníka měla podle manuálu domovníctví zastávat osoba, která je v místním společenství uznávaná, důvěryhodná, aktivní, důsledná a zodpovědná.

Nechtěl jsem dělat domovníka, ale lidi u nás v domě mě přesvědčili. Dneska už tu práci dělám rád. Zvyknul jsem si na to a až na nějaké menší zádrhele mě to i baví. Navíc ty peníze za to se mi opravdu hodí. (Muž 39 let, v Prunéřově žije od roku 2003, oficiální příjem je DPP na funkci domovníka, jinak si přivydělává prací na černo).

Po pečlivém výběru čtyř domovníků se ukázalo, že důležitější než samotní domovníci jsou schůze všech nájemníků. Během chůzí se na velký papír sepsaly problémy, které je nutné vyřešit a následně byly nájemníky seřazeny dle priority. Vzápětí se vyjádřilo město, s čím může pomoci, a totéž udělali i samotní nájemníci. V ten moment bylo evidentní, co má kdo za úkol.

Nyní probíhají domovní schůze jednou za tři měsíce, kde jsou přítomni obyvatelé lokality, domovníci a zástupci města, kteří obyvatelům odpovídají na jejich dotazy a snaží se vyřešit jejich požadavky nebo stížnosti.

Spolupráce domovníků s nájemníky vedla k postupné rekonstrukci zařízení několika bytů a ke zlepšení celkového vzezření lokality. Společným úsilím byly vymalovány společné prostory, vyklizeny sklepy a okolí domů uklizeno. Dříve se zde nacházela jedna obydlená chatrč a několik neobydlených kůlen naplněných starými a nepotřebnými předměty, které sloužily jako skládka. Zmíněné byty byly zrekonstruovány v rámci veřejně prospěšných prací. Město zaměstnává čtyři pracovníky na řemeslné práce a tři na úklid objektů. Na tato místa dostává příspěvek od úřadu práce. V současné době je zrekonstruováno dvacet čtyři bytů a v tomto roce (2020) má být dokončeno dalších dvanáct.

Zrekonstruované byty jsou pronajímány osobám, u kterých je zřetelná snaha o zlepšení vlastní životní situace. Aplikován je tzv. princip zásluhovosti. U řady osob se jedná o ukončení užívání návykových látek, jako jsou alkohol a drogy (docházka do odvykacího

centra), splácení dluhů vůči městu, snahu najít si práci či posílání dětí do škol. K pozvednutí osobních kompetencí potřebných k dosažení výše uvedeného pomáhá místním obyvatelům sociální centrum s dluhovou poradnou. *Snažíme se lidem pomáhat tak, aby si byli schopni pomoci sami.* Slovy místních obyvatel: *Člověk musí sekat dobrotu, aby získal nárok na lepší byt tady, mimo Prunéřov nebo na nové vybavení.* V roce 2012 bylo zavedeno pravidlo, že lidem bez dluhu může být vyměněno linoleum. Ti, kteří byli bez dluhu již půl roku, mohli získat příspěvek na nová okna a některým byl vyměněn sprchový kout.

Prioritou strategického plánu lokálního partnerství byla i ambice dostat rodiny, připravené řádně bydlet ve standardních bytech, z Prunéřova pryč, obvykle zpátky do Kadaně. Ta bohužel nebyla dosud zcela naplněna. V rámci plánování zazněl i názor, že by měla lokalita Prunéřova časem zcela zaniknout – „vyvanout“, protože i přes veškeré snahy bude tato adresa navždy teritoriálně stigmatizující. Tento plán je i s výrazným zlepšením celkového stavu lokality hudbou daleké budoucnosti. Město se zatím drží záměru lokalitu nerušit, ale naopak do ní dál investovat. U některých z respondentů byla tužba po odstěhování zřetelná, avšak u jiných nikoli.

Do tohoto vylepšeného bytu jsem se přestěhovala pár měsíců zpátky. Jsem tu spokojená, protože je to tu o moc lepší než v tom bývalém. Co mi ale vadí, je rachot naproti. Je to tam samý ožrala a feťák. Ráda bych se časem odstěhovala do Kadaně i s mojí maminkou. Bydlí támhle naproti a vůbec mi nedělá dobře ji tam vidět, když já jsem tady v teple a o ona tam mrzne ve vlhkém bytě. (Žena 47 let, v Prunéřově žije od roku 2002, práce na DPP).

Tento zrekonstruovaný byt je o mnoho lepší. Je to hodně velký rozdíl oproti tomu naproti, kde jsme bydleli předtím (s přítelem a třemi dětmi). Tam jsme museli topit dřevem a předtím si ho natahat do druhého patra. Bylo to tam šílený. Nepořádek a hluk, zkrátka vůbec nic pro děti. Tady jsme spokojení a zatím tu chceme zůstat. (Žena 25 let, v Prunéřově od roku 2008, mateřská dovolená).

Ti, kteří po opuštění lokality netouží, jsou především osoby závislé na pomoci ostatních nebo osoby v důchodovém věku, kteří jsou na Prunéřov zvyklí a už se nikam stěhovat nechtějí.

Část lidí do Kadaně nikdy neodejde, protože by nebyli schopni fungovat samostatně. Potřebují, aby se o ně někdo staral. Jak finančně, tak i lidsky. (Muž 66 let, důchodce).

Já jsem tady spokojená, je tu čisto, uklizeno, my se tu nemáme za co stydět. A ti, co bydlí v Kadani, ať si nás klidně pomlouvají, že tady máme špínu a že jsme Cikáni. Oni nevidí, že my si tady bydlíme lépe, než oni v Kadani. (Žena 56 let, evidovaná na úřadu práce – bez zaměstnání).

V současné době řeší pruněrovská lokalita problém s bezdomovci, kteří byli městem ubytováni v nezrekonstruovaných bytech. Přes den se živí žebrotou v centru města a na noc se přesouvají do Pruněrova. Neúčastní se tedy denních aktivit a tím je téměř vyloučeno jejich sociální začlenění. Místní obyvatelé se jich obávají a nejvíce ti, kteří užívají společné sprchy. Strach pramení z představy o přenosu nemocí na ně a zejména na jejich děti.

Nastěhování lidí bez domova je problematické. Vrací nás zpátky v tom, čeho jsme dosáhli. Zejména ve vybudování lepších vztahů mezi obyvateli Pruněrova. Myslím, že by bylo nejlepší vyčlenit jeden ze čtyř domů jen pro ně – pro ty, kteří se nesnaží a jezdí do Pruněrova jen za přespaním. Není to optimální řešení. Stejně budou za narušitele, ale aspoň nebudou ostatní tolik negativně ovlivňovat v jejich snaze o lepší životní podmínky. (Vedoucí Odboru sociálních věcí a zdravotnictví Městského úřadu Kadaň).

Je to špatné z hlediska hygieny. Ti lidé jsou hodně špinaví, mají všelijaké nemoci. Štítíme se jich a bojíme se, abychom od nich něco nechytli. Používají stejné společné prostory i sociální zázemí jak my. Když už tu jsou, bylo by dobré je od nás nějak oddělit. (Muž 42 let, správce domu č. p. 265).

5.2.4. Doprava

Zmíněné čtyři kilometry, které dělí Pruněrov od Kadaně, mohou od roku 2011 překonat místní obyvatelé městským autobusem. Jízdní řád v současné době zahrnuje dva denní spoje během školního roku. Jedná se o ranní spoje MHD (odjezd v 5:55 a v 7:10). Spoj v 7:10 je určený výhradně pro dopravu dětí do škol a školek a staví u každého domu. Dále se mohou lidé do Kadaně dostat linkovými autobusy, které jezdí každou hodinu. Do roku 2011 jezdil spoj pouze jedenkrát denně. V této době bylo velice časté využívání taxi služby místními

obyvateli. Výdaje na tento druh dopravy byly nepřiměřeně vysoké vzhledem k jejich příjmům. Jedná se o typický jev doprovázející život v ghettech, jak bylo již popsáno v literární rešerši této práce. Nejchudší lidé jsou paradoxně nuceni platit ty nejvyšší ceny. Silný návyk na tento druh dopravy a současně jeho pohodlnost je důvodem, proč využívání taxi služby přetrvává do dnešních dnů, i když dopravní spojení se zdá být dostačující. Finanční a dluhová poradna, stejně jako ostatní organizace působící v Prunéřově se stále snaží od využívání taxi služby odrazovat.

Obytné domy v této lokalitě (bývalé nádražní budovy, jak bylo již uvedeno) se nenachází v těsné blízkosti, ale dělí je od sebe zhruba pět set metrů vzdušnou čarou. Pro obyvatele nejvzdálenějšího domu ve směru od města Kadaně je to zhruba 1 kilometr na zastávku linkového autobusu. Lidé ve špatném fyzickém stavu si potom stěžují na její nedostupnost.

Máme to tři kilometry do Kadaně. Špatné je to, že tu v blízkosti nejsou žádné autobusy. Pro nás starší lidi je to moc daleko. To máte kilometr na autobus z našeho domu. Kdyby jezdil dvakrát ráno a dvakrát odpoledne až sem k nám, moc by nám to pomohlo. Kolikrát prosím sousedy, aby mi ve městě koupili třeba pečivo, protože já se tam nedostanu. Říkám to pořád starostovi, ale zatím s nic neděje. Za taxi musím platit osmdesát korun až sto dvacet korun. (Žena 65, pracovně neaktivní bez nároku na důchod).

Lokalita Prunéřov se nachází na konci města poblíž hlavního silničního tahu směrem na Chomutov a do SRN. V blízkosti obytných budov vždy byla vysoká frekvence silniční nákladní dopravy, která tudy objíždí nízký železniční podjezd. Po velkou část roku se většina dětí, mladistvých i dospělých obyvatel pohybuje v okolí domů, posedávají před domy na donesených židlích a lavičkách, tedy v těsné blízkosti vytížené komunikace. Docházelo tím velmi často k nebezpečným situacím při přecházení vozovky a nepozornosti dětí při hrách. Stav se dle místních obyvatel výrazně zlepšil po instalaci retardéru díky snížené rychlosti vozidel. Hluk bohužel přetrvává i nadále. I když je hluk značný, nikdo si na něj příliš nestěžuje. Přebíjí ho totiž hluk samotných obyvatel a zejména těch pod vlivem návykových látek.

Autobusové spojení se v posledních letech opravdu zlepšilo, ale mně už je to celkem jedno. Jsem v důchodu a do města si zajedu, když potřebuju na nákup, něco vyřídit nebo zajít

k doktorovi. Zastávka je tady kousek a ve městě jsem za chvíli. Dřív jsem to chodila i pěšky, když mi nejel autobus, ale teď už si počkám. Nemám kam spěchat. Do hodiny mi přijede další. (Žena 73 let, důchodkyně).

Do města to není daleko, ale pěšky se vám to jít nechce. Autobusy jezdí poměrně často – každou hodinu, ale stejně je to přejíždění omezující. Když jsme bydleli na sídlišti v Kadani, bylo to rozhodně lepší. Je to jeden z důvodů, proč bychom se rádi zase přestěhovali zpátky. Děti by mohly chodit do školy pěšky a nemusely by stíhat ten ranní autobus. Máme tam i část rodiny a líbilo by se nám bydlet někde poblíž. (žena 30 let, nezaměstnaná).

Dopravní dostupnost je dle respondentů v současné době dostačující, avšak prostorová distance jistou míru omezení stále představuje. Pro matky z Prunéřova je pochopitelně daleko časově náročnější doprovodit své malé děti do škol a školek, než pro ty, které žijí přímo v Kadani. Je zřejmé, že absolvování této cesty dvakrát denně tam a zpět je občas důvodem, proč jsou děti ve škole nepřítomny. Za strategické lze považovat zřízení nízkoprahového centra Start a předškolního klubu přímo v lokalitě.

5.2.5. Vzdělávání

Důležitými body strategického plánu bylo otevření předškolního klubu a rodičovského centra v Prunéřově. Dalším zásadním bodem bylo otevření nových učebních oborů na SOŠ služeb a SOU, Kadaň.

Do nových oborů nastoupilo dohromady dvacet osm dětí z Prunéřova a Kadaně, které by jinak skončily v evidenci úřadu práce. *Prvního září letošního roku jsme zahájili tím, že jsme otevřeli nové e-obory, určené pro žáky, kteří mají problémy ve vzdělávání (mají speciální vzdělávací potřeby), jsou přítomni ale schopni vykonávat určité práce a začlenit se tak do společnosti. Přijali jsme patnáct žáků na zednické práce, devět žáků na zahradnické práce a dva žáky na zemědělské práce. Měli jsme radost, když se přihlásilo dvacet osm žáků, nakonec se jejich počet zredukoval na dvacet šest. Zatím všichni do školy chodí, občas se vyskytne drobná absence, která není trvalého rázu. Výsledky žáků jsou poměrně dobré, nemají příliš velký zájem o všeobecnou teorii, na druhé straně je baví práce, a v té jsou poměrně úspěšní. Takto situace shrnuje ředitel školy Jiří Marek (Pacinová, 2013).*

Z lokality Prunéřov dostudoval jeden chlapec. V současné chvíli na SOŠ služeb a SOU Kadaň dochází jedno děvče a dvě děti jsou od září roku 2020 na tuto školu přijaty.

Předškolní klub v Prunéřově od ledna roku 2020 nefunguje z důvodu nezájmu o tuto službu. Je možné využívat toto zařízení v Kadani, ale nikdo z místních nejeví zájem.

Z projevených snah obyvatel Prunéřova o zlepšení kvality života je vzdělávání stále problematické, a to i přes snahu a cílené působení aktérů z neziskového sektoru a města v této oblasti. Svým působením se snaží přesvědčit romské obyvatele Prunéřova a Kadaně o nutnosti vzdělání pro výkon kvalifikovanějšího a tím i lépe placeného zaměstnání. Každý rok se podaří docílit toho, aby se řada dětí po ukončení základního vzdělání přihlásila na střední školu (obvykle učiliště). Jak bylo již uvedeno, studium dokončí jen mizivé množství. Mezi obyvateli Prunéřova je znatelné uvědomění o nutnosti vzdělání pro zlepšení jejich životní úrovně. V tuto chvíli zůstává spíše u povědomí o jeho deklarované důležitosti. V realitě se úroveň vzdělání zatím nezvyšuje. Rodičům se nedaří své děti u studia udržet a sami přiznávají, že domácí příprava je pro ně velmi náročná. Největším přínosem pro vzdělávání dětí bylo zavedení školního autobusu, který každý den zajíždí do bezprostřední blízkosti každého domu prunéřovské lokality. Doprava dětí do školy tak pro ně nemůže být jednodušší a místní obyvatelé tak nemusí řešit, jak děti do školy dopravit.

5.2.6. Volný čas a sociálně patologické jevy

Volný čas je něčím, co už ze své podstaty můžeme považovat za pozitivní determinant spokojenosti se životem. Patrné je to například z definice Pávkové (2002: 13): *Je to doba, kdy si své činnosti můžeme svobodně vybrat, děláme je dobrovolně a rádi, přinášejí nám pocit uspokojení a uvolnění.*

Funkce volného času byly definovány různými autory. Liší se hloubkou jejich členění a úhly nazírání na tuto problematiku. Pro účel této práce byla zvolena jedna z podrobnějších definic německého autora Opaschowského (1996: 99), která popisuje, jaké lidské potřeby jsou zmíněnými funkcemi naplněny:

- Funkce rekreace - potřeba zastavit se, nabrat nové síly, vyspat se, odpočinout si, načerpat nové síly, uspokojit sexuální potřeby.

- Funkce kontempace – Potřeba pohody a klidu, mít čas sám pro sebe, porozumět sobě samému.
- Funkce komunikace – Potřeba udržování kontaktů, sdružování, nebýt sám, potřeba empatie a lásky.
- Funkce participace – Potřeba realizovat své cíle a spoluúčasti na společných aktivitách.
- Funkce akulturace – Potřeba participace na společenských událostech, potřeba kreativního rozvoje, prostoru pro fantazii a rozvoje osobních schopností.
- Funkce edukace – Potřeba poznání a učení se nových věcí, touha po zážitku.
- Funkce integrace – Potřeba pocitu sounáležitosti.
- Funkce kompenzace – Potřeba potěšení, rozptýlení a bezstarostného prožívání času.

Volný čas není pouze o tom, co lidé rádi dělají, ale je také určen podmínkami, respektive faktory, které na něj mají zásadní vliv. Tyto faktory můžeme obecně rozdělit na vnější a vnitřní. Mezi vnitřní faktory se řadí například pohlaví, věk, zdravotní a psychický stav, vzdělání, zaměstnání apod. Mezi vnější patří rodina (vztahy, materiální zabezpečení, zvyky), geografické faktory, média, roční období, zařízení pro volný čas, pracovní x volný den, apod. (Pávková, 1999).

Z popsaných problémů, které ve vyloučené lokalitě Pruněřov panují, je evidentní jejich nutný přesah do způsobu trávení volného času. Pro účel této práce jsou výstupy z výzkumu rozděleny na čas, který se snaží organizovat místní nízkoprahové centrum Start a na ten, který u místních obyvatel plyne přirozeně bez vnějšího přičinění.

V roce 2012 byly z iniciativy organizace Start a pod vedením místních dobrovolníků vytvořeny dva fotbalové týmy pro dvě věkové kategorie. Mladí obyvatelé lokality v nich trénují mladší děti. V červnu roku 2013 se v Kadani uspořádal fotbalový turnaj, kterého se účastnilo na čtyřicet dětí a třicet sedm dospělých diváků ze sociálně vyloučených lokalit. Díky tomuto turnaji se podařilo zformovat další dva týmy, které trénovali dobrovolníci z řad sociálně vyloučené mládeže (Kryštof, 2015). Od roku 2013 se turnaje konají pravidelně každý rok během měsíce června. Výjimkou je rok 2020 kdy se turnaj poprvé neuskutečnil z důvodu šíření nákazy Koronaviru. Tato akce je velice oblíbená. Obyvatelé se společně setkávají, ženy

připravují za spolupráce nízkoprahového centra Start občerstvení a celý turnaj je zakončený vyhlášením vítězů a opékáním buřtů. Po celou dobu akce panuje přátelská atmosféra.

Centrum Start dále pořádá různé druhy kurzů, a to především rekvalifikačních. Díky kurzu základní obsluhy osobního počítače se stalo několik osob kompetentních k výkonu práce spojené s užíváním IT technologií. Většina účastníků tyto nově získané znalosti využívá v osobním životě. Pochvalují si, že se naučili „surfovat“ na internetu a ve volném čase si vyhledávají informace a videa, která je zajímají.

Já si ve volném čase ráda projíždím internet. Každý den sleduju, co se nového událo a hledám si, co mě zajímá. Naučili mě to tady na kurzu počítačů. To se mi moc hodilo. (žena, 56 let, nezaměstnaná, pracuje 30 hodin měsíčně ve veřejných službách města Kadaně, aby měla nárok na dávky sociální podpory).

Jiné pravidelné a z vnějšku organizované volnočasové aktivity místních obyvatel nebyly během výzkumu zaznamenány. Obyvatelé středního a důchodového věku se v závislosti na počasí scházejí v okolí nádražních budov. Posedávají na lavičkách a židlích vynesných z domů nebo postávají opření o zábradlí a rozmlouvají se svými sousedy. Během dne jsou venku k vidění spíše ženy, než muži, lidé důchodového věku a malé děti. Tento jev je způsobený tím, že ženy jsou obvykle v domácnosti a mají na tuto „činnost“ čas. Muži jsou během dne v práci a scházejí se s ostatními v pozdějších odpoledních hodinách, večer a o víkendech. Z pohledu funkcí volnočasových aktivit jsou tak naplněny zejména funkce komunikace a integrace.

Obrázek 7: Trávení volného času.
Zdroj: Šebestová, 2017.

Mezi další často uváděné způsoby trávení volného času patří sledování televize, návštěva přátel a sběr lesních plodů a hub v přílehlých lesích.

Nezaměstnaní lidé, kteří nemají nárok na důchod, musejí jako podmínku pro získání dávek sociální podpory vykonávat veřejnou službu v rozsahu třiceti hodin měsíčně. Problémem je, že zdravotní stav řady obyvatel pruněrovské lokality je natolik špatný, že ji vykonávat nemohou. Obsahem veřejné práce je obvykle úklid veřejného prostranství. Mohlo by se zdát, že tato činnost je pro její vykonavatele nutným zlem, které musí vytrpět, aby dávky získali. Opak je však pravdou. Respondenti se na tuto činnost těší, a to zejména kvůli tomu, že se setkají s ostatními lidmi mimo lokalitu. Je pro ně spíše rozptýlením než povinností a proto je zmíněna v této kapitole.

Z výpisu volnočasových aktivit je patrné, že jejich škála příliš pestrá není. Nutným důsledkem je nuda. Hartl s Hartlovou (2010: 353) popisují ve svém psychologickém slovníku nudu, jako *duševní stav vyvolaný nedostatkem či jednotvárností podnětů; projevuje se omrzelostí, pocity zbytečnosti, ztraceného času, nespokojeností, pasivitou, oslabením pozornosti, pocity únavy a skleslými náladami*. Sami respondenti na tento stav málokdy sami poukazovali, nicméně z pozorování byl naprosto evidentní. S negativními dopady nudy na kvalitu života koresponduje *activity theory* popsaná v teoretických východiscích (kapitola 4.3.1. *Model Bottom-up*). Dle této teorie mají lidé tendenci žít šťastný život, pokud jsou zapojeni do zajímavých a příjemných aktivit a naopak.

Na druhou stranu je potřeba zmínit, že většina zaznamenaných volnočasových aktivit byla spojena se sociálním kontaktem. Dle *instrumental theory* (kapitola 4.3.2. *Model Top-down*) mají sociální situace (vyžadující extroverzi) na člověka pozitivní vliv a tím v návaznosti zvyšují jeho SWB.

Téměř separovanou skupinu, která se v trávení volného času dosti liší, tvoří adolescenti. Přesné trávení jejich volného času je velmi těžké zmapovat. Scházejí se ve dvojicích i větších skupinkách a mizí v zákoutích okolní přírody. Informace o tom, kam konkrétně docházejí a co tam dělají, se bohužel nepodařilo zjistit. Sami se o tuto informaci nepodělí a jejich příbuzní to sami nevědí. Je evidentní, že se scházejí i na úkor školní docházky, protože byli během výzkumu vidáni v dopoledních hodinách všedních dnů. Rodiče

adolescentů jsou tímto stavem znepokojeni. Obávají se, že jejich děti užívají návykové látky včetně alkoholu, a že jsou obecně účastny sociálně patologických jevů. Kouření cigaret je neznepokojuje a je tolerováno už ve zjevně nízkém věku.

Obavy rodičů jsou oprávněné, neboť adolescence je specifickým formativním obdobím každé osoby, pro které je získávání zkušeností s užíváním návykových látek (legálních i nelegálních) charakteristické (Kázmér, 2018). Faktory vzniku užívání návykových látek jsou v zásadě rozděleny na individuální (např. osobnost, pohlaví a věk) a faktory společenského prostředí, které jedince obklopuje (Bártík, Miovský, 2010). V literatuře se rozdělují tři základní okruhy sociálních/společenských faktorů, a to faktory: rodinného prostředí, prostředí školy a vrstevnických skupin. V Prunéřově je faktor vrstevnických skupin velmi silný. Právě tyto skupiny mají velký vliv na utváření postoje a hodnotové orientace jejich členů nejen k užívání návykových látek, ale i k celkovému životnímu stylu a společnosti jako takové. Výskyt sociálně patologických jevů v lokalitě byl skrze rozhovory potvrzen a hovoří za něj i fakt, že celé patro jedné z obydlých budov je osídleno drogově závislými osobami, mezi kterými se vyskytují i osoby romského původu. Jejich podíl však není znám.

Dalším faktorem, který má vliv na trávení volného času je prostředí samotné. Je evidentní, že se prostor, ve kterém se lokalita nachází, odráží na způsobu trávení volného času. Prostor ve své základní podstatě viděl již Eukleidés. První doložené úvahy o souvislostech mezi fyzickým prostorem a jednáním jednotlivce či celé skupiny zahrnuje dílo Durkheima a Mause (1963) *Primitivní klasifikace*. Na poli antropologie se jedná o zásadní posun od vnímání prostoru fyzického k prostoru sociálnímu.

Van Kempen a Wissink (2016) došli ve svém výzkumu k závěru, že na výběr volnočasových aktivit sociálně vyloučeného obyvatelstva má daleko větší vliv rezidenční segregace, než jejich sociální a etnická identita. Čím více je lokalita prostorově segregována, tím spíše se volnočasové aktivity vykonávají přímo doma nebo v těsném sousedství. Volný čas je potom autory označován za „prodlouženou ruku domova“. Nutným dopadem je snížená šance kontaktu s majoritní společností a tím i snížená šance na etnickou integraci.

5.2.7. Finance a trh práce

Od devadesátých let dvacátého století byli do Pruněrova cíleně odsunováni dlužníci nájemného, kteří se nedokázali vyrovnat s růstem nájmů v centru města a požadavkům na platební disciplínu nově budovaného tržního hospodářství (GAC, 2011). Rostoucí zadluženost za nájemné byla jedním z prvních problémů, kterým se nízkoprahové centrum Start začalo po roce 2011 zabývat.

V roce 2012 se čtyřicet čtyři bytů ze sedmdesáti osmi potýkalo s dluhy na nájemném a službách spojených s užíváním bytu. Mnoho obyvatel mělo problémy se splácením půjček úvěrovým společností. Jako první a nejzásadnější se začal řešit problém dluhů za nájemné, který se kvůli zavedení systému v lokalitě řetězil. Noví nájemníci měli původně na byt nárok pouze po zaplacení dluhu na nájemném po předchozích majitelích. Rodiny, které si půjčily na tento druh kauce, kvůli splátkám dluhu neměly na nájemné a tím se spustil dluhový řetězec. Jinou možnost zpravidla neměli, protože žádné jiné volné byty k dispozici nebyly. Zadluženost s sebou nesla i nemožnost získání příspěvku na bydlení. Důsledkem nových opatření se změnila pravidla o přidělování městských bytů: dluh nyní nezůstává na bytě, ale jde za dlužníkem. Toto opatření efektivně omezilo kumulaci dluhů. Pro pomoc s oddlužením byla od jara 2013 otevřena i protidluhová poradna, která pomohla mnohým obyvatelům. Oddlužení automaticky znamená nárok na lepší bydlení (Kryštof, 2015).

Větší část bydlících už pravidelně měsíčně platí. Zadlužují se tu nejčastěji rodiny s dětmi, především samoživitelky s příchodem nějaké nenadálé potíže. Naopak se zadlužením nemají téměř žádný problém muži v jednočlenných domácnostech – ti platí nájemné pravidelně. Celkově se dá říct, že dluhy už tu lidem moc nepřibývají, naopak se výrazně snížily nebo se lidé zcela oddlužili. (Vedoucí sociálního odboru města).

Jakmile je dlužník na „nule“, dostane příspěvek na bydlení. Navíc ti, kteří pravidelně platí, jsou odměňováni tím, že do bytu dostanou například nové lino. Těm, kteří nedluží nájemné v průběhu šesti měsíců, vymění město stará okna za nová, přitom nájemník splácí jen třetinu ceny v měsíčních nájmech. Do větších bytů je možné zavést sprchové kouty, pro ostatní, menší, jsou na chodbě k dispozici společné sprchy na mince.

Během výzkumu byla otázka financí často vyřčeným faktorem ovlivňující spokojenost se životem. Ve všech případech se o výrazném nedostatku finančních prostředků zmiňovaly osoby důchodového věku a zejména potom ženy. Všeobecným problémem zdejších romských žen je, že nemají nárok na starobní důchod, protože byly během svého života pracovně neaktivní a neodváděly sociální pojištění. Zvláštní na celé situaci je, že během svého aktivního života ctily tradici, že žena zůstává doma s dětmi a pečuje o domácnost. Na druhou stranu se následně rozvedly, což už za romskou tradici považovat nemůžeme. Tento rozkol způsobil, že kvůli pracovní neaktivitě nemají žádné finanční zabezpečení do důchodového věku a zároveň nemají nikoho, kdo by se o ně v tomto směru postaral. Zdejší důchodci by si rádi přivydělali nějakou zkrácenou formou úvazku, ale problém je, že se jim práci nedaří sehnat nebo už na ni fyzicky nestačí. Domnívají se, že důvodem je jejich věk. Nikdo z oslovených respondentů neuvedl, že by nevěle zaměstnavatelů o jejich přijetí souvisela s romským původem.

Já jsem vyučený zámečnick a celý život jsem pracoval. Měl jsem různá zaměstnání. Pracoval jsem v rybárně, pokládal jsem podlahy a potom i toho zámečnicka jsem dělal. Jenže s přibývajícím věkem už mě nikdo nechtěl zaměstnat. Mladí vůbec nemají úctu ke starším, a přitom by se měli od nás učit. Teď vykonávám 30 hodin měsíčně sociální službu a jsem preventistou kriminality. Umím toho hodně opravit a tím dělám rád radost druhým. Jsou to takové drobné práce, kterými pomůžu. (Muž, 61 let, nezaměstnaný, pracuje 30 hodin měsíčně ve veřejných službách města Kadaně, aby měl nárok na dávky sociální podpory).

Rozhořčenost zdejších romských žen ohledně jejich špatné finanční situace se obrací ke státu, jeho představitelům, orgánům a zaměstnancům. Žádná z nich nespátkovala příčinu ve svých životních rozhodnutích.

Jsem na podpoře, důchod neberu, takže jsem závislá na sociálních dávkách. Nemám na něj nárok. Psala jsem na ministerstva už několikrát, ale prý nemám nárok. Byli tady z ODS, Piráti a nic pro to neudělali. Natáčeli mě na kameru a to, co jsem říkala, nakonec nikde nebylo. Na co sem potom chodí? Beru 3 400,- Kč měsíčně. No vy byste s tím vystačila? (Žena, 65 let, pracovně neaktivní).

Schází mi odpracovat tři čtvrtě roku, abych měla nárok na důchod. Ale nemůžu, protože jsem onemocněla a teď už jsem i stará. Jsem po infarktu, mám cukrovku, takže si musím píchat inzulin a mám i astma. Teď už mě nikdo nezaměstná. (Žena, 63 let, pracovně neaktivní).

Částku, kterou by místní důchodci potřebovali, aby se kvalita jejich života zlepšila, v průměru odhadují na 10 000,- Kč.

Na nedostatek finančních prostředků si stěžují i osoby v produktivním věku. Problémem je opět pracovní neaktivita, na níž se podílí nízká úroveň vzdělání a zdravotní stav. To vše spolu úzce souvisí. Osoby bez vzdělání jsou odsouzeny k fyzicky náročné náplni práce. S rostoucím věkem a zhoršujícím se stavem nejsou potom schopny tuto práci nadále vykonávat, i když ještě zdaleka nedosáhly důchodového věku.

5.2.8. Zdraví a zdravotní péče

Téma špatného zdraví a nevyhovující lékařské péče bylo často zmiňováno. Hovořily o něm především ženy starší padesáti let. Právě ony uváděly značná zdravotní omezení kvůli výskytu civilizačních chorob – diabetes, astma, infarkt myokardu, artróza, vyhřezlé meziobratlové ploténky, vysoký cholesterol, hypertenze apod. Nezmiňovaná, ale viditelná byla obezita. Ta pravděpodobně souvisí s veškerými zmíněnými neduhy. Jak už bylo v této práci několikrát zmíněno, nesprávné stravovací návyky a celkově špatný životní styl jsou obvykle hlavními příčinami. Obezita se mezi Romy jeví jako přirozený tělesný stav, který není potřeba redukovat. Pravděpodobně je přehlížena a není v jejich současné životní situaci prioritou, kterou uznávají za vhodné řešit.

Velmi vyostřené reakce vzbuzovala instituce kadaňské nemocnice. Respondenti si na ni velice stěžovali. Poskytovaná lékařská péče se v ní během posledních let velmi zhoršila. Zdravotní personál prý ve velkém odešel za lepším výdělkem do zahraničí (pravděpodobně do Německa) a na jejich místo nastoupili zaměstnanci původem z Ukrajiny. Ti jsou ve své práci nedůslední a na pacientech jim nezáleží. Jako důkaz se respondenti odkazovali na reportáž České televize v hlavním vysílání ze dne 14.9.2020. Ta ukazovala případ pacientky Aleny Wittmanové, která trpěla akutním zánětem ledvin a místní lékaři ji odmítli vyšetřit kvůli obavám z nákazy covid-19. I po prokázání negativního testu ji odmítli hospitalizovat a poslali ji domů, kde málem zemřela. Adekvátní lékařské péče se jí dostalo až v mostecké nemocnici.

Podrobnější reportáž na toto téma odvysílal i pořad České televize 168 hodin. Během rozhovorů se obyvatelé Pruněrova dělili o své špatné zážitky z této nemocnice:

Když byla moje maminka v nemocnici, tak se jí stalo, že v noci spadla z postele a nemohla se zvednout. Nikdo jí nepřišel na pomoc. Naštěstí dosáhla na mobilní telefon, takže nám volala, že tam chudák leží. Museli jsme v noci do té nemocnice vyrazit a sami ji zvednout. (Žena, 48 let, práce na městem dotované pracovní pozici).

Na místní nemocnici si nestěžují jen romští obyvatelé Pruněrova, ale i obyvatelé Kadaně z řad majoritní společnosti. Ti mají oproti osobám z vyloučené lokality tu výhodu, že obvykle vlastní automobil a mohou se dopravit do jiné nemocnice (mostecké). Pruněrovští obyvatelé jsou tak odkázáni pouze na špatnou lékařskou péči místní nemocnice a obávají se tam chodit. Cesta do té mostecké nemocnice je pro ně komplikovaná. Kombinuje se fyzická a finanční náročnost.

5.2.9. Úspěchy a ocenění

O tom, že bylo Lokální partnerství úspěšné ve snaze naplňovat stanovené cíle směřované ke zlepšení životní úrovně v lokalitě Pruněrov, svědčí i udělené ocenění a významné návštěvy v lokalitě.

Za soustavnou péči, kterou město Kadaň vyloučené lokality Pruněrov věnuje (ve spolupráci s Lokálním partnerstvím), obdrželo v roce 2013 cenu Gypsy Spirit. Tato cena se uděluje za přínos v integraci Romů. Ocenění v České republice zavedl bývalý ministr pro lidská práva Michael Kocáb. Ceny byly rozdány dvakrát v letech 2009 a 2010. Dnes je uděluje Nadace Michaela Kocába společně s Otevřenou společností (Romea, 2013).

Do lokality Pruněrov zavítal v roce 2016 americký velvyslanec. Velvyslanectví USA spolupracuje s úřady i neziskovými organizacemi za účelem začlenění všech skupin obyvatel do participace na prosperitě a ekonomickém růstu České republiky.

Americký velvyslanec Andrew Schapiro a ministr pro lidská práva a rovné příležitosti Jiří Dienstbier společně navštívili 22. dubna město Kadaň. Se zástupci Agentury pro sociální začleňování se sešli s představiteli sociálně vyloučené lokality v Pruněrově, kde žijí hlavně

Romové, a zavítali také na střední technickou školu v centru Kadaně, která je dobrým příkladem inkluze studentů ze sociálně znevýhodněných rodin (Velvyslanectví USA v České republice, 2016).

Ve středu 5. dubna 2017 se přijel do lokality podívat eurokomisař Michal Morass a zaměstnanci několika ministerstev. V rámci prohlídky nahlédli do několika bytů snaživějších pruněřovských obyvatel (Šebestová, 2017).

V Pruněřově natáčely své reklamní spoty i některé politické strany. Místní obyvatelé už jsou však z těchto „prohlídek“ unavení a další odmítají. Od spolupráce na jejich natáčení očekávali další zlepšení životní situace (především zvýšení dávek a důchodů), které jim údajně slibovali. Když už se po několikáté nic nezměnilo, jsou k návštěvám tohoto druhu skeptičtí.

5.2.10. Dílčí závěry pro lokalitu Pruněřov

Pro lokalitu Pruněřov je příznačná špatná finanční situace, protože právě kvůli ní se zde lidé ocitli. Původně se jednalo o místo, kam byli z Kadaně odsunováni dlužníci za nájemné. Mnoha lidem se podařilo díky pomoci protidluhové poradny a nízkoprahového centra Start své dluhy splatit, zredukovat nebo zajistit jejich pravidelné splácení. Nedostatek peněz je jednou z příčin nepříznivé životní situace a tím i negativním faktorem ovlivňujícím QOL a SWB. Nedostatkem finančních prostředků jsou nejvíce postiženy rozvedené ženy důchodového věku, které kvůli dřívější pracovní neaktivitě nemají nárok na starobní důchod. Dále jsou to matky samoživitelky. Peníze a hmotné zabezpečení jsou hodnotou a zároveň nezbytnou potřebou každého člověka v dnešní společnosti. Podle Sokola (2007) jsou peníze „protiváhou všech věcí“. Je proto téměř vyloučené říci, že pro někoho peníze nepředstavují žádnou hodnotu. Zároveň je těžké určit, pro koho jsou peníze více důležité a pro koho méně. Zda jsou například peníze a hmotné zabezpečení více významné pro Romy než pro většinovou společnost České republiky. Takto těžký úkol však není cílem předkládané práce. Implicitně lze říci, že peníze a hmotné zabezpečení představuje pro Romy zásadní faktor ovlivňující SWB.

Otázka zdraví si stojí podobně jako otázka peněz – jen stěží můžeme říci, že by někdo o dobré zdraví nestál a chtěl být nemocný. O negativním vlivu špatného zdravotního stavu na

spokojenost se životem se zmiňovaly osoby, které se v takové situaci nacházely. Jednalo se především o starší občany, které sužovaly civilizační choroby, jako je diabetes, astma, artróza, kardiovaskulární choroby apod. Lidé bez závažnějších zdravotních problémů se o téma zdraví příliš nezmiňovali. Velký problém, který místní obyvatelé vnímají, je špatná dostupnost kvalitní zdravotní péče. Další plošně rozšířený problém byl výskyt velkého počtu obézních osob. Na tuto skutečnost však Romové nepoukazují, proto můžeme říci, že jejich SWB ovlivňuje nepřímo skrze zdravotní potíže tímto stavem způsobené.

Situace ohledně vzdělávání je obdobná jako v ostatních výzkumných lokalitách. Díky intenzivnímu a nepřetržitému působení neziskových organizací došlo k posunu v uvědomění si jeho důležitosti. Romové již začali hovořit o vzdělání jako o prostředku, který může zlepšit jejich životní situaci. Je evidentní, že intenzivní „masáž“ způsobila, že o nutnosti vzdělání hovoří. Problémem zatím zůstává skutečná míra vzdělanosti. Je otázkou, zda si význam vzdělání skutečně uvědomují nebo jsou pouze naučeni jeho důležitost vyzdvihovat. Podmínky pro pravidelnou školní docházku do základní školy se v Prunéřově zlepšily tím, že do lokality začal dojíždět školní autobus, který zastavuje přímo před obytnými budovami. Vyšší stupeň vzdělání, než je základní, je stále problematický. Počet dětí, které dokončí studium na SOŠ služeb a SOU Kadaň se zvýšil, ale stále je velmi nízký.

Způsob trávení volného času odpovídá odlehlé povaze Prunéřova. Nejběžnější způsob představuje posedávání v okolí bytných budov a konverzace se sousedy. Nabízené volnočasové aktivity pro děti nejsou zdaleka tak pestré, jako v Praze na Žižkově nebo v Kanadě a je otázkou, zda by o ně byl vůbec zájem. Dětské centrum, které zde bylo dříve zřízeno, zaniklo, protože o jeho služby nebyl zájem. Problematický se zdá způsob trávení volného času dospívajících dětí, který jde často i na úkor školní docházky. Jeho zachycení bylo velice problematické, vzhledem k neshodnosti adolescentů a nepřehlednosti přilehlého okolí.

Oproti ostatním lokalitám vynikal Prunéřov tím, že si zdejší Romové zřídka stěžovali na projevy rasismu nebo ho vnímali jako příčinu nevyhovující životní situace. Shodné ovšem bylo přesvědčení, že za negativní stránky jejich života může někdo jiný, než oni sami. Obvykle se jednalo o představitele státu a politických stran nebo nastavení systému. Další ojedinělost vedoucí k nespokojenosti se životem starších osob byla absence projevů úcty ze

strany mladších generací. Seniorské generace trápí neúcta ke stáří a nezájem o dovednosti a znalosti, které by rádi předali mladší generaci.

5.3. Praha 3 – Žižkov

Zařazení Žižkova do této práce jako jedné z výzkumných lokalit má několik opodstatnění. Byl zde přepokládán výskyt nebo naopak neexistence jevů, které se u předchozích dvou lokalit neobjevovaly vůbec nebo jen v omezené míře, a které by mohly mít dopad na SWB a QOL. Oproti lokalitě Prunéřov byla na Žižkově předpokládána vyšší životní úroveň v důsledku možnosti vyššího výdělku a vzdělání. V kontrastu s Kanadou zase projevy diskriminace ze strany majoritní společnosti. Tyto domněnky nebyly respondentům nijak vštěpovány a byl jim ponechán prostor, aby svou spokojenost se životem sami zhodnotili.

Výzkum v městské části Praha 3 – Žižkov probíhal téměř po celou dobu kompletace této práce. Nelze popřít, že důvodem byla nejsnazší dostupnost této lokality. Díky tomu bylo možné oslovit široké spektrum respondentů nejen z řad romských obyvatel Žižkova. K tématu se vyjádřili zaměstnanci i dobrovolníci místních neziskových organizací, kteří cílí svou činnost na boj proti sociálnímu vyloučení Romů. Dále byl navázán kontakt s učiteli a asistenty ze základní školy Cimburkova, kam dochází zhruba sedmdesát procent dětí romského původu, z nichž asi jedna třetina bydlí na Žižkově. Otázka vzdělávání byla komunikována i s učitelkou středního odborného učiliště na Jarově. Osloveni byli zaměstnanci organizace Člověk v tísni, jeden zaměstnanec magistrátu (romský koordinátor), člen Rady vlády pro nestátní neziskové organizace a zaměstnanec organizace FIXPOINT (zaměřuje se na pracovní resocializaci uživatelů návykových látek). Tyto osoby byly často zprostředkovateli dalších rozhovorů s romskými obyvateli Žižkova. Podrobnější informace o respondentech, kteří poskytli rozhovor shrnuje níže uvedená pasportizační tabulka:

Pohlaví respondenta	Věk respondenta	Datum rozhovoru	Délka trvání (min.)
Žena	41 let	13. 3. 2015	50
Muž	31 let	7. 4. 2015	30
Muž	48 let	16. 6. 2015	50
Žena	23 let	18. 6. 2015	30
Muž	32 let	13. 10. 2015	40
Muž	63 let	10. 11. 2015	70
Žena	46 let	11. 11. 2015	70
Žena	13 let	28. 1. 2016	30

Žena	28 let	1. 3. 2016	40
Žena	38 let	23. 3. 2016	60
Muž	45 let	23. 3. 2016	30
Muž	19 let	17. 5. 2016	30
Muž	18 let	30. 5. 2016	20
Žena	74 let	9. 6. 2016	50
Muž	75 let	9. 6. 2016	20
Muž	29 let	24. 11. 2016	30
Žena	32 let	24. 11. 2016	30
Žena	57 let	15. 2. 2017	50
Žena	46 let	22. 3. 2017	70
Muž	12 let	5. 6. 2017	20
Žena	17 let	5. 6. 2017	30
Muž	54 let	26. 9. 2017	40
Muž	20 let	14. 2. 2018	30
Žena	35 let	13. 3. 2018	40
Žena	31 let	14. 3. 2018	30

Tabulka 7: Pasportizační tabulka rozhovorů s romskými respondenty ze Žižkova.
Vlastní zpracování.

Sekundární zdroje dat v podobě statistik, odborných odhadů a výzkumů, které byly pro uvedení do problému využity, se obvykle vztahují k celému území hl. m. Prahy. Důvodem je neexistence pramenů, které by se v konkrétních otázkách vztahovaly přímo k Praze 3 a ještě konkrétněji k Žižkovu. Tento fakt by však neměl mít negativní vliv na validitu obsahu. Rozložení romských rodin v rámci Prahy nemá příliš velký dopad na způsob a kvalitu života, protože se jedná o velmi prostupné město. Rozdíly jsou utvářeny spíše mírou sociálního vyloučení/začlenění, stupněm vzdělání, druhem zaměstnání, apod.

5.3.1. Romové v Praze

K romské národnosti se podle posledního sčítání lidu v roce 2011 přihlásilo 854 osob na území hl. m. Prahy. Jejich reálný počet je ovšem těžké určit, stejně jako je tomu u celkového počtu Romů na území České republiky. V roce 2006 byl počet obyvatel žijících v šesti lokalitách na území Prahy odhadován na 9 000 až 9 500. V roce 2014 se tento počet snížil na

5 400 – 7 400, ale počet lokalit, ve kterých Romové žijí v koncentrovanějším počtu, vzrostl o jednu (Čada, 2015).

Nejvíce Romů žije na území městských částí Prahy 3, 4, 5, 7, 8 a 14. Pražští Romové žijí převážně mezi ostatní populací. Zhruba jedna třetina žije v šesti zmíněných lokalitách s větším počtem Romů. Tyto lokality nemají charakter vyloučeného ghetta, ale jedná se spíše o zhuštěný výskyt romských rodin v určitých místech. Tato místa mají plnou prostupnost do veřejného prostoru a také mají stejnou občanskou vybavenost pro všechny. Je ověřeno, že čím déle žijí Romové na území České republiky (v pražském případě i několik generací), tím vyšší je u nich míra sociální integrace.

Rozložení romských komunit v rámci Prahy se zásadně změnilo po roce 1989. V současné době již nežijí romské rodiny v centru města, tj. v městské části Praha 1 a Praha 2 a v rezidenčních lokalitách městské části Praha 6.

V posledních deseti letech v Praze Romů výrazně ubylo. Odhadem každý druhý Rom metropoli opustil. Důvodem jsou rostoucí nájmy, pokles průmyslových odvětví a zároveň omezení obchodu s chudobou.

Karlín, který byl kdysi periferií, kde žily tisíce Romů, se od povodní v roce 2002 výrazně změnil. Ze všech městských čtvrtí asi nejvíce. Chudých Romů, kteří v Karlíně podle studie ministerstva práce a sociálních věcí žilo ještě v roce 2006 přes dva tisíce, je dnes jen zlomek. Většina z nich se po povodních do svých poničených domovů už nevrátila a další odešli později. Stejným způsobem opustily romské rodiny (a stále opouštějí) i Žižkov, Libeň, Vršovice a především Smíchov, kde jich bylo před patnácti lety skoro tři a půl tisíce.

Na smíchovské Plzeňské ulici nebo na Arbesově náměstí už dnes na Roma téměř nenarazíte.
(Romská koordinátorka pražského magistrátu)

Smíchov, stejně jako Karlín nebo Žižkov dříve bývaly spíše periferními lokalitami. Dnes jsou širším centrem a jejich atraktivita stále stoupá. S tím stoupá i cena za bydlení a služby. Život v těchto čtvrtích si mohou dovolit pouze vysokopříjmové domácnosti. Romové museli odejít nejen kvůli svému sociálnímu handicapu, ale i naivitě. Majitelé bytů, ať už se jednalo o obce, družstva nebo soukromé vlastníky, se snažili romských obyvatel zbavit. Často

využívali právní neznalost a naivitu nájemníků, kteří nebyli schopni své bydlení řádně správně administrovat (placení nájmu, energií, péče o byt, platnost smluv apod.). Pražský trh s nemovitostmi tak vytlačil Romy ze svého území. Často se stávalo, že romské rodiny prodaly za směšné peníze dekrey na své obecní byty, ve kterých se postupně zvyšovaly nájem (Romea, 2008: 5).

Aby se Romů zbavili, tak jim zvýšili nájem třeba na padesát tisíc korun. Podnikatelé a obchodníci s chudobou od nich byty vykoupili za nesmyslně nízkou sumu a odstěhovali je někde na sever Čech. Tam dostali v nejlepším případě panelákový byt. (Zaměstnanec Člověka v tísní).

Největší odliv Romů z Prahy byl v době, kdy členové ODS ovládali městské části. Obvykle rozprodávali celé bytové domy italským realitním firmám. Levné byty nakoupili ve Slaném, Lounech, Chomutově, Mostě nebo Litvínově, kam Romy vystěhovali. Celá transakce byla ohromně výnosná, protože byt v hodnotě tří milionů vyměnili za byt v hodnotě padesáti tisíc. (Zaměstnanec Člověka v tísní).

Hlavní město má specifickou vlastnost. Na jedné straně je tu široká nabídka možností včetně zaměstnání. Na druhé straně je mnohem krutější ke slabým. Dokáže se jich rychle a nemilosrdně zbavit. Mnoho Romů to zažilo na vlastní kůži. (Člen Rady vlády pro nestátní neziskové organizace).

Migrace Romů z Prahy dle vládní Agentury pro sociální začleňování výrazně přispěla k vytvoření vyloučených lokalit na severu Čech.

Někteří Romové místo odchodu z Prahy zvolili raději možnost emigrace do zahraničí (Velká Británie, Belgie či Kanada). Hodně z nich se však v zahraničí neuplatnilo nebo se jim nepodařilo získat trvalý pobyt a museli odejít. Následně přispěli na zvýšení podílu sociálně vyloučených v České republice.

Romové, kteří Prahu neopustili, obvykle skončili v okrajových částech Prahy (zejména na Černém mostě) a menší „ghetta“ přežívají v Libni a na Žižkově.

Ti, kteří to ustáli a v Praze stále bydlí, jsou životaschopnější částí z bývalých tradičních komunit. Zřejmě proto mezi nimi nejsou tak závažné sociální problémy jako je tomu například na severu Čech. Romové, kteří do Prahy přicházejí, jsou obvykle vzdělaní mladí lidé, kteří jsou na život ve městě připraveni a od života toho mnoho očekávají. (Člen Rady vlády pro nestátní neziskové organizace).

Podle člena vlády pro záležitosti romské menšiny z Prahy úplně vymizeli olašští Romové. Mnozí bydleli v okolí Náměstí bratří Synků v Nuslích. Dnes tam nejsou k vidění.

Jak bylo již dříve zmíněno, za odlivem Romů z Prahy nestojí jen vysoké náklady na bydlení, ale i úbytek pracovních příležitostí. Romové byli dříve zaměstnáni ve strojním průmyslu a ve stavebnictví. Pražský strojírenský průmysl de facto vyhasl úplně a ze stavebnictví vytlačují Romy Ukrajinci.

Bydlím teď s přítelkyní a dvěma malými syny v azylovém domě v Horních Počernicích. Pracuju jako stavební dělník a za práci dojíždím každý den do Litoměřic. Z bývalého bytu jsme dostali výpověď a nový nájem se nám sehnat nedaří. Jakmile se pronajímatelé dozví, že jsme Romové, tak nezvedají telefon. Přitom pracuju a vydělávám.... Spousta našich přátel a známých z Prahy odešla a teď vůbec nevím, kde jsou. (Muž, 32 let, stavební dělník).

Romea uvedla ve svém projektu z roku 2008 tyto problémy, jako hlavní příčiny vysoké míry nezaměstnanosti u romského obyvatelstva v Praze:

- Nízká kvalifikovanost a nedostačující znalosti a dovednosti k uplatnění na trhu práce
- Diskriminace
- Velice pomalu se měnící zakořeněný vztah Romů k získání „bílé“ kvalifikace a vzdělání
- Nedostačující opatření na podporu Romů, která by směřovala k jejich začlenění do trhu práce
- Nízká míra zapojení samotných Romů do realizace zmíněných opatření
- Chybějící systém, který by taková opatření a specifické postupy propojil, pokud se ukáží jako účinná, ve funkční systém

- Rozvinutý černý trh práce, který v kombinaci s podporou sociální politiky státu představuje nejefektivnější způsob výdělků pro skupiny s nízkou kvalifikací a vzděláním.

Je nutné zdůraznit, že od zveřejnění těchto bodů uběhlo téměř 13 let a situace se pravděpodobně změnila.

Postavení Romů v Praze

Studie regionálního srovnání ukazuje, že Praha je jedním z regionů České republiky, který vykazuje větší toleranci vůči Romům a větší pochopení pro jejich práva, než je celorepublikový průměr. V Praze žije nadprůměrný podíl obyvatel, kteří deklarují, že mají k Romům dobrý nebo stejný vztah jako k jiným minoritám. Dalšími kraji, které jsou na tom obdobně, jsou například kraj Jihomoravský nebo Liberecký. Oproti průměru za celou Českou republiku žije v Praze méně těch, kteří by blízké soužití (sousedství) s Romem nesli těžce nebo by to bylo pro ně naprosto nepřijatelné (Benešová et al., 2008).

Romové v Praze výrazně častěji oproti jiným regionům využívají možnost uplatnění ve veřejném životě a v oblasti umělecké činnosti. Působí tu v orgánech státní správy i samosprávy a veřejnoprávních médiích. Další patří mezi hudební interprety apod. Hnutí romské inteligence je v Praze daleko rozvinutější než v jiných částech České republiky (Romea, 2008: 5). Tato situace je patrně způsobena tím, že uvedené pozice/činnosti jsou v Praze obecně koncentrovanější než kdekoli jinde v republice. Dalším důvodem může být finanční náročnost života v Praze, která vyžaduje adekvátní příjem – vzdělání – rekvalifikaci. To může v návaznosti vytvářet předpoklad pro výkon zmíněných funkcí.

5.3.2. Žižkov

Území Žižkova je součástí prstence zástavby, které obepíná historické centrum Prahy. Současné území Žižkova bylo v minulosti řídce osídlenou oblastí za hranicemi Prahy. Změnu přinesl Karel IV. v roce 1358, když nařídil osazení strání vinicemi v okruhu tří mílů od hranice Prahy. Majitelé pozemků byli nuceni vinice založit, a pokud tak neučinili, museli dát prostor druhým osobám. Obyvatelé „hor viničních“ se řídili viničním právem, které neslo své výhody a bylo potvrzováno i následujícími panovníky. Nechráněné vinice byly několikrát poničeny nájezdy vojsk. Jejich majitelé je raději přetvořili na pole a zahrady (Šesták, 2005).

Toto celistvé území obdrželo v červnu roku 1849 pojmenování Vinohrady a v roce 1867 dokonce Královské Vinohrady. Dle soupisu z roku 1837 se zde nacházelo šedesát šest domů a usedlostí, v nichž bydlelo sto šedesát devět obyvatel a dvě stě šestnáct kusů dobytka. V posledních sto letech se většina z původních zbourala. Zbyly jen místní názvy, které připomínají jejich památku – Hrabovka, Parukářka, Ohrada nebo Pražачka (Jíchová, 2011).

Pojem Žižkov pochází až z roku 1875, kdy se původní obec Královské Vinohrady rozdělila na dvě části – Královské Vinohrady a Žižkov. Od druhé poloviny devatenáctého století se zde začalo masivně stavět. Důvodem bylo zbourání pražských hradeb, rozvoj železniční dopravy a průmyslu, a to nejen na Žižkově, ale i v okolních čtvrtích. V šedesátých letech devatenáctého století se začaly stavět pro Žižkov typické pavlačové domy a to především v okolí tehdejší Vídeňské ulice (dnes Koněvova). Roku 1881 byl Žižkov povýšen na město. Na konci devatenáctého století zde dochází k výraznému technickému rozvoji. Byla sem zavedena koňka, postavena elektrárna a zprovozněno bylo elektrické osvětlení (Hrůza, 1989). Ve dvacátém století rozvoj pokračuje a v roce 1922 se stává součástí Velké Prahy. Nárůst domů a obyvatelstva je patrný z níže uvedené tabulky. Uvedené počty dokládají fakt, že Žižkov je charakteristický vysokým počtem osob na dům.

	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930
Počet obyvatel	4 336	21 212	41 236	59 326	72 173	71 766	93 098
Počet domů	130	377	729	974	1 209	1 271	2 201

	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Počet obyvatel	90 234	92 834	84 849	68 893	61 283	55 399	56 006
Počet domů	2 663	3 300	2 721	2 377	2 397	2 358	2 486

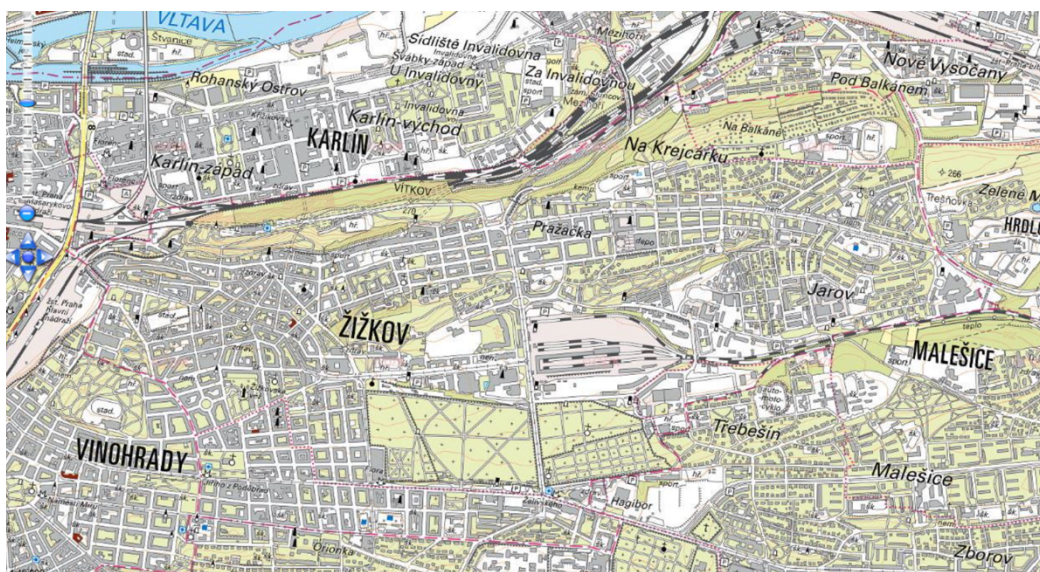
Tabulka 8: Vývoj počtu obyvatel a domů na Žižkově mezi lety 1969 a 2011.

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky – 1869–2011.

K utlumení rozvoje došlo až za první světové války. V meziválečném období se však znova rozběhl. Pro toto období je typické navyšování pater, v některých oblastech až o tři podlaží. Primárně se jednalo o malé byty pro dělníky a jejich rodiny (Hrůza, 1989).

V sedmdesátých letech dvacátého století byla vyhlášena místní stavební uzávěra. Oficiálně uváděné důvody byly špatné hygienické a dopravní podmínky. V plánu byla plošná demolice velké části starého Žižkova a výstavba panelového sídliště. Dosavadní obyvatelé měli být nejprve přestěhováni do nových sídlišť na okraji Prahy a po dokončení asanace přesunuti zpět (Městská část Praha 3, 2018). Výsledkem byla asanace Komenského náměstí a přilehlého okolí. K dalšímu uskutečnění plánů, jako byla asanace v oblasti ulic Cimburkova, Rokycanova, Štítného a Lupáčova, už nedošlo.

Současný Žižkov tvoří stěžejní část městské části Praha 3, ale částečně zasahuje i do městské části Praha 8 a Praha 10. Dnes tu na území o rozloze 5,44 kilometrů čtverečních žije okolo šedesáti tisíc obyvatel (Žižkov, 2020). V posledních letech atraktivita Žižkova roste, mnoho budov je rekonstruováno a probíhá zde i nová výstavba. Současně dochází k proměně funkcí, procesům komercializace a gentrifikace (Jíchová, 2018). Ceny bytů jsou tu jedny z nejvyšších v Praze. Cena za byt o velikosti třicet pět metrů čtverečních se pohybuje okolo pěti milionů korun. Pavlače, které byly dříve symbolem spíše nižší kvality bydlení, tak nabývají opačného významu (Němec, 2017).

Obrázek 8: Katastrální mapa Žižkova.

Zdroj: Katastrální mapa Žižkov.

Romové na Žižkově

Příchod Romů na Žižkov je spojen se státem podporovanou migrací skrze nařízení o všeobecné pracovní povinnosti a mobilizaci pracovních sil po roce 1945. Především

nekvalifikované dělníky sháněly mezi Romy různé stavební firmy a průmyslové podniky. Důvodem k migraci byl i katastrofální nedostatek obživy a naděje na reálnou možnost změny (Sadlíková, 2019).

Jak bylo již v kapitole 3.2. *Původ Romů v České republice* zmíněno, původní romské obyvatelstvo bylo během druhé světové války téměř vyhlazeno (přežilo zhruba tisíc osob) a současné romské obyvatelstvo tvoří z osmdesáti procent slovenští Romové. Nově příchozí Romové byli většinovým obyvatelstvem vnímání veskrze negativně (Spurný, 2011). Jejich odchod ze Slovenska probíhal různým způsobem a v různé době. V některých případech opustilo svá původní bydliště jen několik Romů na opakovaně krátké pobyty a v jednom z osvědčených míst se potom usazovali i se svými rodinami a příbuznými. V jiných případech se zase směrem „nahoru, na Čechy“ odebrala de facto celá místní romská komunita (Sadlíková, 2009).

Problematickým bodem migrace Romů ze Slovenska byla úroveň bydlení. V šedesátých letech se sice z větší části podařilo v rámci rozptylu minimalizovat „nežádoucí místa soustředění obyvatel cikánského původu“ ve větších městech, ale stále přetrvávala nepřiměřená velikost bytů a úroveň jejich vybavení. Postupně se však vlivem nekontrolovatelného přistěhovalectví, vysoké porodnosti a snahy romských rodin o pravidelný vzájemný kontakt opět zvyšovala neúměrná koncentrace romské populace ve starší zástavbě průmyslových měst (Pavelčíková, 2004). Žižkov je přímým důkazem této migrační strategie. Romům ze Slovenska nabízel levné bydlení a možnost nekvalifikované práce. Z míst, kde se romská populace koncentrovala, se majoritní obyvatelstvo začalo stěhovat do nových sídlišť. Ze Žižkova mířili lidé nejčastěji na sídliště Jižní město. Uvolněné byty byly dalším prostorem, kam se mohly nastěhovat další romské rodiny, pokud nebyly rovnou strženy v rámci asanace. Tímto způsobem se na Žižkově, stejně jako na Cejlu (Brno) a dalších místech začala vytvářet nevzhledná ghetta, pro která byla typická špatná občanská vybavenost, rychlé chátrání domů a přeplněnost bytů.

Obrázek 9: Romové na Žižkově, osmdesátá léta.
Zdroj: z archivu Luboše Dvořáka.

5.3.3. Bydlení

Vývoj osídlení Žižkova romským etnikem v posledních třiceti letech byl již popsán v kapitole 5.3.1. *Romové v Praze*. Stejný osud, který potkal žižkovské Romy, potkal i Romy ze Smíchova a Karlína. Zjednodušeně lze říci, že s růstem popularity těchto městských částí (rozšířením centra Prahy) v nich vzrostla i cena za bydlení. Logickým následkem byla nutnost se odstěhovat buď do jiné pražské čtvrti nebo opustit Prahu úplně. Z doby, kdy před gentrifikací Žižkova pochází vzpomínka místního obyvatele neromského původu:

Já jsem přišel na Žižkov v roce 1989. A když jsem tenkrát parkoval dodávkou, tak z jedné hospody, která byla otevřená už od šesti od rána, vylezl Cikán s malým pivem a říká: Můžeš... a začal mě navigovat, jak mám zaparkovat. Tak jsem mu poděkoval a on říká: Tady jsme na Žižkově, tady jsme na sebe hodný. Já jsem nějaký Ruda. Byl strašně přítulný a pak mi během půl roku asi šestkrát vykradl auto. A já jsem to věděl, tak jsem mu říkal: tedy Rudolfe, to už snad není možný. A on: To nebyli moji lidi, ale já ti poradím, zajed' si na Smíchov, tam si to můžeš koupit zpátky. Jak se zvyšují nájmy, tak tady nikdo není. Já tady neznám Cikána. Teď už tady nejsou. (Muž, 62 let, živnostník ze Žižkova).

Romy, kterým se podařilo udržet na Žižkově bydlení, lze velice zjednodušeně rozdělit na dvě skupiny. Té první se daří platit vysoké nájmené z toho důvodu, že mají adekvátní příjmy ze zaměstnání. Obvykle se jedná o Romy s ukončeným středoškolským a

vysokoškolským vzděláním, které je pro takové zaměstnání zapotřebí. Druhá skupina si bydlení udržela, protože se na nájemné skládá ve více osobách. Stává se tak, že v jednom bytě bydlí několik generací nebo příbuzných.

My jsme se museli ze Žižkova odstěhovat, protože rodiče neměli na odkoupení bytu. Přestěhovali jsme se tedy do Anglie a zkusili jsme život tam. Nakonec jsme se ale stejně vrátili zpátky. A protože jsme neměli kam jít, tak jsme šli bydlet k sestře mojí mámy – k mojí tetě. No a už tam bydlíme tři roky. Chceme si s přítelem najít vlastní bydlení, ale on teď nemá práci. Dělá si rekvalifikaci na řidiče kamionu. Tak potom si najdeme něco vlastního. (Žena 23 let, na mateřské dovolené).

Společné bydlení pro více generací/příbuzných je zdrojem mnoha problémů, které jsou pro Romy život komplikující. Sami uvádějí ztrátu soukromí, nepohodlnost spaní na provizorních lůžkách, časté hádky a náročné střídání v prostorách koupelny a toalety. Příklad, který souvisí s nedostatkem soukromí v bydlení, uvedla i učitelka romské žačky ze základní školy Cimburkova:

Musela jsem už několikrát řešit, že mi jedno děvče ve škole usínalo. Ona totiž v noci nemůže spát, protože její maminka si domů vodí všelijaké partnery a za její hlavou provozují pohlavní styk. Ona to samozřejmě takhle neřekne, ale hned pochopíte, o co jde. Já si vždycky maminku zavolám, ona naslibuje, že už to dělat nebude. Samozřejmě je to pro nás obě trapné, ale za chvíli je to tu zase. (Učitelka, 46 let).

Velmi častým důsledkem nedostatku prostoru a potřebného zázemí pro školáky je dopad na plnění domácích úkolů a celkové domácí přípravy spojené se vzděláváním. Situaci, kdy děti nemají své vlastní místo – pracovní stůl, kde by si mohly úkoly vypracovat, komplikuje ještě vlašný vztah rodičů ke vzdělání. Sami uznávají, že bez vzdělání se dnes jen těžko uplatní, ale zároveň nejsou schopni své děti ke studiu vést. Problém mají s důsledným vedením k domácí přípravě a s tím, že sami nejsou schopni s úkoly poradit, protože jim schází potřebné znalosti. Některé rodiny rády využívají doučovacích služeb neziskových organizací. V Praze tyto služby poskytuje například organizace Nová škola nebo organizace Člověk v tísni. Nová škola doučuje děti ve vlastních prostorách karlínského centra a zaměstnanci Člověka v tísni docházejí do jednotlivých domácností. Z doučovací činnosti v domácnostech lze potvrdit problém s nedostatečným zázemím pro studium. Když doučovatel přijde do

domácnosti, tak jediné stoly, které se v ní nacházejí, bývají jídelní a konferenční. Oba tyto stoly se nacházejí v prostorách bytu, kde tráví čas většina jeho obyvatel. V řadě případů bylo náročné ostatním obyvatelům domácnosti vysvětlit, že na učení je zapotřebí klid, a není proto ideální, aby se někdo další bavil nebo byla puštěná televize.

5.3.4. Vzdělávání

Obdobně jako v ostatních dvou lokalitách bylo téma důležitosti vzdělání respondenty vyzdvihováno, ale míra vzdělanosti tomu neodpovídala. Minimum respondentů zastávalo názor, že je vzdělání zbytečné, protože by je stejně nikdo nezaměstnal. U těchto osob mohl být jejich výrok omluvou pro to, že sami nedosáhli vyššího vzdělání, než základního. Specifikem Žižkova je přítomnost již zmíněné základní školy Cimburkova, kam dochází sedmdesát procent dětí romského původu. Tento fakt bývá zastánci inkluzivního vzdělávání často kritizován, nicméně mezi pražskými, a zejména žižkovskými Romy, je tato škola velice oblíbená. Služebně starší pedagogičtí pracovníci učí i třetí generaci svých bývalých žáků. Za jedinečným přístupem, na který jsou Romové zvyklí, sem neváhají dojíždět i současní obyvatelé Černého mostu původem ze Žižkova. Počet žáků ve třídě se pohybuje okolo deseti dětí a přítomen je během výuky i asistent/asistentka. Tempo probíraného učiva je pomalejší oproti jiným základním školám, ale o to důkladnější. Na druhém stupni je snaha pedagogů děti motivovat k dalšímu vzdělávání. Sami uznávají, že se u romských dětí v tomto věkovém období jedná o nelehký úkol. Jejich zájem směřuje především k získávání pozornosti osob opačného pohlaví.

My říkáme, že dívky na druhém stupni chodí do školy zdobit. Sledujeme tu proměnu, kdy přestávají chodit s batohem a nosí jen kabelku, do které se žádné učebnice ani sešity nevejdou. Důležitá je pro ně jen pozornost, kterou jim chlapci věnují, nikoliv probíraná látka. (Učitel, 54 let).

Komplikovaná situace ohledně vzdělávání Romů se v současné době ještě zhoršila z důvodu rozšíření nákazy covid-19. I přes zapůjčení tabletů a notebooků do domácností se řada dětí k online výuce pravidelně nepřipojuje. Lze se domnívat, že děti základních škol mohou tento deficit dohnat. V horší situaci se nacházejí studenti středního odborného učiliště na Jarově, kam romské děti ze Žižkova často míří po ukončení základního vzdělání. Zdejší učitelka českého jazyka uvedla, že od září žádného z přihlášených romských studentů

neviděla, ani o něm neslyšela. Tito studenti bohužel nebudou mít možnost učivo dohnat. Budou muset opakovat ročník, ale spíše budou ze studia zcela vyloučeni. Jedná se sice o nízký počet studentů, ale lze odhadovat, že situace bude podobná i na jiných učilištích.

5.3.5. Volný čas

Volný čas romských rodin ze Žižkova je výrazně ovlivněn tím, zda jsou anebo nejsou ohroženi sociálním vyloučením. V této kapitole bude pozornost věnována především dětem, u kterých je způsob trávení volného času klíčový pro jejich další tělesný, sociální i psychický vývoj.

Děti a mládež tráví svůj volný čas v rámci veřejného prostranství, nejčastěji venku na ulici a v přilehlých parcích. Tento fakt je zřetelný na první pohled. U rodin ohrožených sociálním vyloučením není zcela realistické a jednoduché, aby zabezpečily výchovu dětí v rámci volného času. Rodinám v tíživé situaci chybí dostatek času, ale zároveň také finanční prostředky a materiální vybavení. V neposlední řadě také odborná kvalifikace k daným činnostem. Volný čas je chápán jako nadstavba, nikoliv jako formující faktor mládeže. V kontrastu s tím je fakt, že volný čas tvoří větší část denního režimu dítěte. Situaci ohledně posedávání v parku vystihuje jedna věta z rozhovoru s mladou respondentkou.

Snažíme se tu nějak zabavit, abychom se nenudili. (Dívka, 13 let).

Snahou místních neziskových organizací je aktivace dětí z minoritních skupin a menšin a zapojení do života místního společenství. Občanské sdružení *Buči* se svými projekty snaží zapojit romské děti a mládež do sportovních aktivit a zároveň je podporuje v tom, aby si sami vyhledávali zájmy, které je baví. Využívá popularity sportu, slávy a společenského uznání sportovců. Dětem nabízí možnost účastnit se například fotbalových nebo hokejových tréninků a utkání. Dalšími organizacemi, které se na Žižkově intenzivně věnují romským dětem v jejich volném čase jsou *Nízkoprahový klub Husita*, *Nízkoprahový klub R-mosty* nebo školní kluby. Tyto organizace se snaží podpořit děti a mládež v tom, co je baví a na co mají talent. Často se věnují tanci a rozvíjí hudební talent v podobě zpěvu a hry na hudební nástroj. Existence takovýchto institucí se může zdát na první pohled jako pozitivní. Učitelka ze základní školy Cimburkova uznává, že děti v nich tráví čas velice rády, ale zároveň poukazuje na jejich negativní stránku:

Je to odkladiště dětí. Lidé z neziskovek si děti vyzvednou přímo ve škole a starají se o ně až do večera. Takže rodič odvede ráno dítě do školy a vyzvedne si ho v šest večer. Tímto způsobem se Romové nikdy nenaučí pracovat se svými dětmi ve volném čase. Snímají z nich odpovědnost a to není dobře. Česká maminka dá ráno děti do školy, jde do práce, potom je vyzvedne, dělá s nimi úkoly, volnočasové aktivity a když usnou, tak ještě pečuje o domácnost. Večer jde spát zbitá jako pes. Zatímco řada romských maminek je doma s dětmi a není schopná se o ně postarat. Dnes už nemají osm dětí, jak tomu dříve bývalo, ale maximálně tři. Neziskovky jsou na ně moc hodné a tím jim nepomáhají. Romové se musí naučit přijmout zodpovědnost. (Žena, 46 let, učitelka).

Do sportovních aktivit se v současné době zapojuje více chlapců než dívek. Věnují se sportům, které jsou na Žižkově dostupné. Těmi jsou fotbal, box nebo basketbal. O vztahu romských kluků ke sportu promluvil jejich trenér boxu:

Romští kluci mají v genech obrovský pohybový talent, ať už na tanec nebo na sport. Bohužel jim často schází vůle. Nedokážou vytrvat u jedné věci, než se výsledek dostaví. (Stanislav Tišer, bývalý reprezentant Československa v boxu a nynější trenér).

Podobnou zkušenost má s romskými cvičenkami i lektorka zumbly z kanadského Hamiltonu.

Nadchla jsem pro to mnoho romských žen, ale ty postupně odpadávaly. Ony u ničeho dlouho nevydrží. Vždy se pro něco nadchnou a pak je to přejde. (Žena, 34 let, lektorka zumbly).

Malí respondenti uváděli jako další volnočasové aktivity sledování televize, pomoc v domácnosti (zejména děvčata), poslech oblíbené hudby a hraní počítačových her. Velkým problémem mezi romskou mládeží je užívání návykových látek. Tento sociálně – patologický jev v Praze mezi Romy hodně rozšířen a proto je mu věnována samostatná kapitola.

U dospělých respondentů se množství i způsob trávení volného času velmi liší v závislosti na druhu povolání, které vykonávají. Všeobecně oblíbené jsou u mužů návštěvy vybraných žižkovských hospod. Obzvláště během fotbalových nebo hokejových utkání, která sem přicházejí sledovat. Sami uznávají, že ve skupině přátel romského původu není možné

navštívit jakoukoliv žižkovskou hospodu. Dnes už je nikdo z obsluhy nevyhodí, jako tomu bylo dříve, ale problém mohou znamenat netolerantní zákazníci k jejich etnickému původu. Jedná se především o hospody v okolí stadionu FK Viktoria Žižkov, ve kterých se konfliktní zákazníci scházejí. Muži by rádi chodili na fotbalová utkání osobně, ale bojí se o své zdraví a de facto o život.

Nevíte, jestli tam nebude tucet skinů, kterým se neubráníte. Většinou mají jenom kecy, ale kdo ví, co se jim honí hlavou. (Muž, 54 let, metař).

Velmi oblíbené jsou oslavy u příležitosti narozenin, svátků a dalších událostí. Romské ženy připravují bohaté pohoštění, pije se alkohol a často hraje i živá hudba. Sami Romové uznávají, že se jedná o hlučnou zábavu, se kterou mají problém sousedé neromského původu. Nejednou na ně zavolali policii kvůli rušení nočního klidu.

5.3.6. Sociálně-patologické jevy

Romové v České republice jsou etnickou menšinou, která je disproporčně postižena užíváním návykových látek a problémy s ním spojenými v kontextu socioekonomického znevýhodnění (Mravčík, 2020).

V nesnadném boji proti závislostem komplikuje situaci vzájemná solidarita v rámci široké rodiny¹⁸. Mohlo by se zdát, že se jedná o pozitivní fenomén, ale ne v tomto případě. Závislost na tvrdých drogách či kriminální chování není důvodem k zavržení. Rodina má tendenci se o své členy postarat za jakýchkoliv okolností, a proto závislý člověk neskončí na ulici, ale zůstává v rodině. Tolerance sociálně patologických jevů v rámci rodiny potom vede k domněnce, že jsou běžnou součástí života a dále se mezi Romy reprodukuje. Z tohoto důvodu dochází k prvnímu setkání s drogami skrze člena rodiny častěji než u majoritní společnosti (Nepustil, 2012).

Kdybych chtěl problém řešit, tak jdu za mámou. Na rodinu se můžu spolehnout, i když jsem hajzl. Cizímu bych problém neřekl. (Muž, 19 let, toxikoman).

¹⁸ Vzájemná solidarita v minulosti pomáhala Romům čelit okolní společnosti, která se k nim stavěla spíše odmítavě. Jednalo se o jediný sociální systém, který zajišťoval bezpečí členů celé komunity.

Matka to tuší. Sama s tím má problém, ale neptá se mě. Nikdy jsme o tom vyloženě nemluvili. (Muž 18 let, toxikoman).

Riziko pro vznik závislosti může představovat výchova, která je zaměřena na aktuální spokojenost dítěte a neučí ho odkládat uspokojení na pozdější dobu. V dospělosti to vede k tendenci naplňovat své aktuální potřeby bez ohledu na pozdější důsledky (Kořínek, 2010).

Dalším faktorem, který je u romské mládeže ve vztahu k užívání návykových látek rizikový, je silný tlak ze strany referenčních skupin. Ty mají největší podíl na tom, že Romové s užíváním návykových látek začnou a zároveň na tom, že nejsou schopni s užíváním přestat.

S kámošema jsme byli taková parta. Sehnali drogy a pořád do mě jeli, dej si. No, a tak jsem si dal. Dost jsem se bál, tak mi to píchli. Potom už jsem si píchal sám. Každá fetka to dělá. Píchne si a pak cítí nájezd. Najednou nemá starosti a neřeší hovadiny. Začal jsem s tím, protože jsem tenkrát neměl rozum. (Muž, 22 let, toxikoman).

Přestat nechci, ale kdybych chtěl, tak bych musel odjet pryč, protože kámoši mě pořád táhnou. (Muž, 16 let, toxikoman).

Důvodem, proč romské děti začínají tak brzy s užíváním návykových látek je omezený kontakt se svými vrstevníky. Od dětství tráví čas v okruhu svých starších sourozenců, bratranců, sestřenic a dalších příbuzných a přejímají od nich jejich zvyklosti včetně těch společensky nežádoucích. Často se potom projevují jako „malí dospělí“, kouří cigarety, užívají alkohol a v nejhorším případě se dostanou k užívání drog.

Dopad užívání návykových látek na SWB může být krátkodobě pozitivní. Tím jsou myšleny stavy, které omamné látky navozují. Dlouhodobě jsou však ze své podstaty negativní a QOL výrazně zhoršují. Romové často problémy přehlížejí nebo si neuvědomují, takže se negativní projev na SWB může dostavit později než u většinové populace. Především výzkumy bylo dokázáno, že si mnoho Romů plně neuvědomuje důsledky, které užívání drog přináší (Marvčík, 2020; Nepustil, 2012).

Skončil jsem kvůli problémům doma na ulici. Nikdo mě nemusel pobízet, drogu jsem si vzal sám. Kdo drogu nikdy neměl, tak nepochopí, že ji musíš pořád brát. Dříve jsem míval úžasný stavy, úplně jak v ráji. Tohle ti nikdo nenahradí ani nedá. Ale teď už si uvědomuju, do jaké kaše jsem se dostal. Fetování mi vzalo naprosto všechno – zdraví, šanci na normální život. Dnes už jsem závislý jinak než dřív – ne na té látce, ale na jehle – na pocitu si to píchnout. (Muž, 31 let, toxikoman).

Žižkovské neziskové organizace (a nejen ty) si uvědomují závažnost situace a proto se snaží děti a mládež odvedst od bezduchého potloukání se po ulicích pod vlivem vrstevnických skupin. Právě tato setkání jsou nejčastějším momentem, kdy jednotlivci podlehnou nátlaku skupiny a návykovou látku začnou užívat.

Zmíněná solidarita v rámci rodiny se nevztahuje pouze k toleranci užívání návykových látek. Stejným způsobem se projevuje u kriminální činnosti. Respondenti z řad dětí a mládeže během rozhovoru téměř neprojevovali pocit studu nebo lítosti nad kriminální činností jejich příbuzných. Mrzelo je, že jsou momentálně v odloučení a těšili se na jejich návrat z vězení/diagnostického ústavu, ale příliš si neuvědomovali příčinnou souvislost. V ojedinělém případě se děti dokonce mezi sebou chlubily, čí otec byl ve vězení déle.

V některých rodinách panovalo podezření na domácí násilí, které je také jedním ze sociálně patologických jevů. Pro jeho potvrzení však neexistovaly přímé důkazy.

5.3.7. Diskriminace

I přes to, že je Praha dle studie regionálního srovnání (Benešová et al., 2008) místem, kde je romské obyvatelstvo majoritní společností nejvíce tolerováno, rozhodně se nejedná o stoprocentní toleranci. Každý z oslovených respondentů měl negativní zkušenost s rasistickými projevy ze strany majoritní společnosti. V některých případech je velmi náročné určit, zda se negativní zážitky skutečně vztahovaly k rasové nesnášenlivosti ze strany většinového obyvatelstva, anebo zda se jednalo o obyčejnou křivdu, která s rasismem nemá mnoho společného. Dokonce se někdy nejednalo ani o nespravedlnost, ale o situaci, která se Romům zkrátka nezamlouvala. Jako zjevný příklad této situace je uvedena část z rozhovoru s respondentem z Hamiltonu, který je i součástí dokumentárního filmu *4 000 mil ke štěstí*.

Vypráví o zážitku, který měl před emigrací do Kanady a byl jedním z důvodů, proč se k emigraci rozhodl.

Měli jsme malého pejska a jeli jsme s ním na nákup. Manželka ho držela na předním sedadle na klíně. Policajt to uviděl a zastavil mě a snažil se mi dát pokutu – symbolickou stokorunu za to, že pes není připoutaný. Já mu povídám: jste vy normální? Jak já mám tomu malému pejskovi – yorkshire to byl - vysvětlit, že musí být připoutaný, když on nesnese ani tady to auto. Manželka ho musí držet. A on se se mnou hádal a říkal: vy se se mnou hádáte, jako bych vám dával já nevím kolik, ale já vám dávám symbolickou stokorunu. Vysvětloval jsem mu, že symbolická stokoruna pro mě je snídaně a ty prášky, které si musím kupovat. (Muž, 46 let, emigrace do Kanady 2011).

Tyto sporné zmínky o rasismu obvykle souvisí se střetem s některou z českých institucí (úřady, policie, škola, apod.). Komunikace s kanadskými úřady má v tomto směru výhodu, jelikož probíhá neosobně – po telefonu, přes internet nebo poštou. Úředníci nemohou vědět, jaké národnosti jsou jejich klienti, a proto si ani Romové nemohou stěžovat na projevy rasismu (to neznamena, že by si na úřady nestěžovali). Obviňování institucí bylo během výzkumu velmi časté ve všech třech lokalitách. Často se stávalo, že Romové neuměli instituce pojmenovat, nebo je zaměňovali, ale o jejich chybném postupu byli přesvědčeni. K žižkovskému prostředí se vztahuje tento zaznamenaný výrok:

Už přes osm let říkám, že Městská část Prahy 3 jsou rasisti. Pořád zadávají práci stejným firmám a pro Roma práce není. Teprve nedávno zaměstnali několik mladých Romů jako metaře. Já to vidím jako jednoznačnou chybu úřadů, které každého Roma hned posílají pro podporu. Romové chtějí pracovat a ne jen žádat o dávky a brát. (Muž, 63 let, trenér).

Tento výrok je evidentně založen na pravdě. Je možné, že úřad městské části Praha 3 pochybil, ale rozhodně o něm nelze říci, že se jedná o rasisty. Ve spolupráci s místními neziskovými organizacemi se snaží romskou menšinu podporovat a řešit její ohroženost sociálním vyloučením (městská část Praha 3, 2020).

Zaznamenaný jev, kdy jedinec popírá podvědomé impulzy a charakteristiky u sebe samého a připisuje je jiným, byl v psychologii popsán již Sigmundem Freudem v roce 1894.

Je označován jako (psychologická) projekce a jeho funkcí je obrana vlastního ega, respektive obrana proti úzkosti (Freud, 1988). Lidově je vystižena rčením *Podle sebe soudím tebe*.

Mnohem jednoznačnější jsou projevy rasismu vůči Romům konkrétními osobami, které nejsou vztaženy k žádné instituci. Nejčastěji si Romové stěžovali na slovní napadení a výjimečně šlo o fyzický útok. V případě fyzického násilí se většinou jednalo o zkušenost třetí osoby. Je jednoznačné, že konkrétní projevy rasismu představují negativní dopad na SWB. Ale zdá se, že dalekosáhlejší dopad na SWB i QOL mají opatření, ve kterých Romové žijí z důvodu, aby takovým projevům předešli. Romské ženy a děti se po Praze pohybují v doprovodu dalších osob, aby tak eliminovali následky případného útoku.

Nikdy bych nenechal jet svou ženu samotnou tramvají z jednoho konce Prahy na druhý. To šlo naposledy za komunistů. (Muž, 45 let, stavební dělník).

Každé ráno doprovázím své dvě dcery do školy a odpoledne je vyzvedávám. Bojím se, aby jim po cestě někdo něco neudělal. (Žena, 28 let, péče o domácnost).

Romská soudržnost má v tomto případě svůj opodstatněný význam. Skupinky Romů, které potkáváme ve veřejném prostranství, tak nejsou jen prvkem spojovaným s romskou etnicitou, ale mají i praktický přesah.

Žižkovští Romové mají vymezená místa, kam chodit mohou a kam je z důvodu bezpečnosti lepší nechodit. Tím jsou myšleny podniky, jako jsou hospody, diskotéky, bary apod., ale i místa veřejného prostranství. Se vstupem do disko klubů má romská mládež obecný problém. Mezi vyhazovači, které si tyto podniky obvykle najímají od externích agentur, bývají často příznivci neonacismu nebo lidé ze subkultur, které neskrývají nesnášenlivost vůči Romům. Vstup do takového podniku je pro mladé Romy komplikovaný a jak sami říkají – nestojí jim to za to.

Respondenti, kteří byli ve velké míře integrováni do majoritní společnosti (tím jsou myšleni Romové, kteří mají za partnera osobu neromského původu, pracují mimo romskou komunitu nebo navazují nové kontakty spíše s osobami neromského původu) hodnotí soužití s majoritní společností takto:

Mám mnoho přátel mezi bílými. Teď už snad i více, než mezi Romy. Tam jich moc nepřibývá. Bavím se s rodinou a pár přáteli z dětství, ale některé jejich přežitky je pro mě těžké překousnout. Nechápu, proč na nich pořád tolik lpí. S projevy rasismu jsem se setkávala a setkávám se dodnes. Snažím si z toho nic nedělat. Většinou se do mě naváží lidé, kteří mi, jak já říkám, nesahají ani po kotníky. (Žena, 41 let, pracuje v oboru farmacie).

Já mám štěstí na lidi. Mám okolo sebe spoustu dobrých přátel – neromů. Moje žena je taky gádžovka. Na základce jsme byly ve třídě dva romáci. Rodiče mě naschvál dali do školy, kam romské děti příliš nechodily. Báli se, abych se nechytнул nějaké špatné party a asi dobře udělali... Na učňáku nás bylo taky jen pár. S rasismem problém nemám. Víím, že lidé z naší komunity kvůli tomu často neseženou práci. V naší branži se na to příliš nekouká. (Muž, 29, zaměstnán ve stavební firmě).

S rasismem se potýkám celý život. Na základní škole jsem se cítila jako nikdo. Byla jsem demotivovaná a měla jsem nulové sebevědomí. Spolužáci na mě byli hnusní až na jednu kamarádku. Nikdy nezapomenu, jak mi jeden kluk vydrolil bílou křídou do vlasu se slovy: snad ti to pomůže, snad zběláš. Vysvobozením pro mě byl přestup na mezinárodní střední školu. Nesmírně mě to obohatilo a napravila jsem si tam své udupané sebevědomí. Skokem do reality bylo hledání práce po škole. Několikrát mě odmítli, protože jsem Romka. I když jsem pro tu práci měla veškeré předpoklady, nedali mi šanci. (Žena, 32 let, koordinátorka neziskové organizace)

V otázce rasismu poukazovali romští respondenti také na souvislost mezi mírou pigmentace kůže a počtem rasistických projevů. Barva kůže je často už tím jediným, co z některých Romů dělá Romy. Někteří Romové mají tak světlou pigmentaci kůže, že jen málokdo pozná, že se jedná o příslušníka romské menšiny. Situaci v Praze ještě zlepšuje fakt, že zde žije mnoho cizinců a lidé z majoritní společnosti se tam mohou domnívat, že se jedná o člověka, který pochází například z jižní části Evropy.

Projevy rasismu jsou už ze své podstaty negativním společenským jevem, a proto asi není potřeba zmiňovat, že se podílejí na snižování kvality života. Přímo se na kvalitě života odráží konkrétní zážitky spojené s rasovou nesnášenlivostí. Nepřímo zase strach a opatření proti případným útokům, která jsou život omezující.

5.3.8. Dílčí závěry pro žižkovskou lokalitu

Lokalita Žižkov vynikala oproti lokalitě Pruněrov a Kanadě svou pestrostí. Mezi respondenty byly osoby vysoce ohrožené sociálním vyloučením, u kterých se v různém poměru kombinovala nezaměstnanost s výskytem sociálně patologických jevů. Tyto osoby byly se svým životem výrazně nespokojeny a svou nespokojenost připisovaly zejména českým úřadům, vládě a celkově majoritní společnosti, zkrátka třetí osobě. Tento jev je nazýván projekcí a slouží k obraně vlastního ega a obraně proti úzkosti. Pro tyto osoby je záchranou a zároveň nevýhodou přetrvávající solidarita v rámci romských rodin. Téměř za všech okolností stojí za svými členy. I když s jejich chováním nesouhlasí, z rodiny je nevyloučí („nevyhodí je na ulici“). Toto chování představuje pro členy domácnosti pocit bezpečí a jistoty, a proto se pozitivně odráží na SWB. Na druhou stranu nenutí jedince, aby uchopili nepříznivou životní situaci do svých rukou a začali ji aktivně řešit. Nemají potom přílišnou šanci na zvýšení kvality života, respektive životní úrovně.

V protikladu k těmto osobám stáli respondenti, kteří svou příslušnost k romskému etniku neskryvali, ba naopak, byli na ni hrdí, ale sami přiznávali, že kromě několika romských slov se jejich romství – romipen v běžném životě příliš neprojevuje. Míra jejich integrace do většinové společnosti byla taková, že se s ostatními Romy stýkali jen v rámci rodinných setkání a oslav. Tyto osoby pociťovaly nepříznivý dopad jejich původu na spokojenost se životem v souvislosti s projevy rasismu ze strany majoritní společnosti. Míra ovlivnění se však velice lišila. Vysvětlení pro tuto odlišnost nabízí *teorie temperamentu*, dle kterých osobnost člověka předurčuje výběr situací, se kterými se v životě nejvíce setkává a má s nimi nejvíce zkušeností. Jinými slovy lze říci, že záleží na osobnosti člověka, jakým situacím se v životě bude vystavovat a jak je bude vnímat. Zda je bude pojímat optimisticky a přes nepříznivé situace se přenesou nebo se bude soustředit na negativní stránky života (například zmíněné projevy rasismu) a nechá se jimi ovlivňovat.

Davidová (2010) ve své studii uvádí, že životní styl Romů byl vždy spojen s prostředím, v němž žili. Budeme-li chápat prostředí v širším kontextu, tak se Žižkov v posledních letech jeví jako ideální lokalita pro život. Je zde výborná občanská vybavenost a pro Romy nabízí koncentrovanou síť neziskových organizací, které se zaměřují na pomoc se vzděláváním či pracovní kvalifikací. Dětem se snaží zajistit volnočasové aktivity a v souhrnu se snaží o jejich integraci do majoritní společnosti. Další přidaná hodnota Žižkova, respektive celé Prahy, tkví

v tom, že zde panuje největší tolerance vůči romskému etniku z celé české republiky. V tomto směru má Žižkov mnoho předpokladů pro to, aby zde Romové mohli žít kvalitní život. Problém je, že již mnoho Romů muselo kvůli zvyšující se ceně bydlení Žižkov opustit a další rodiny se nejspíš budou muset v brzké době také odstěhovat. Je zjevné, že životní úroveň se mezi Romy s každou další generací zvyšuje, ale ještě zdaleka není situace ideální. Zřejmě nejhorší situace, která může pro žižkovské Romy nastat, je „nucené“¹⁹ vystěhování do některé z českých vyloučených lokalit, kde jsou šance na zlepšení životní úrovně velmi omezené.

¹⁹ Romy nikdo k vystěhování do vyloučených lokalit nenutí, ale obvykle se jedná o jediné finančně dostupné bydlení, které jim navíc někdo třetí zprostředkuje.

6. Diskuse

Cílem této práce bylo zjistit, jaký vliv má romská identita na spokojenost se životem. Pro zodpovězení této otázky byla zvolena metoda kvalitativního výzkumu, jehož charakteristickým rysem je snaha výzkumníka o vytvoření integrovaného obrazu zkoumaného fenoménu. I v případě této práce byla vyvinuta snaha o co nejuvěrohodnější zachycení zkoumané problematiky. Ještě než budou předloženy konkrétní závěry je potřeba si uvědomit, že specifickým rysem výzkumů v sociálních vědách, jako je tento, představuje vše zjištěné jen jakousi tendenci či možný trend. Nejedná se o data (i když jsou někdy statisticky podpořena), na která nelze přísahat (Raichel, 2009). Povaha údajů a způsoby jejich získávání, v tomto případě rozhovory a pozorování, neumožňují naprostou jednoznačnost výsledků. Tuto skutečnost ještě umocňuje samotná interpretace výsledků. Během výzkumu bylo zaznamenáno několik momentů a nastalých situací, které mohly výstupy z výzkumu ovlivnit a je třeba je brát na zřetel.

Nejvíce zkreslující dopad na tento výzkum mohly mít špatné vyjadřovací schopnosti většiny romských respondentů. V řadě případů nebyli ani po opakovaném dotázání schopni určitě věci a skutečnosti pojmenovat. Uvedený fenomén je způsoben omezenou slovní zásobou, jejíž příčinou je romština. Tento jazyk čelí problému tzv. lexikální a stylistické nerozvinitosti, jejíž kořeny jsou v ekonomické (nezaměstnanost a nízká vzdělanost), sociální (kriminalita, sociální vyloučení) a kulturní (nízká politická reprezentace) „zaostalosti“. V sociolingvistické sféře se projevuje použitím romštiny v omezeném množství oblastí (Neustupný, 2002). I když už řada respondentů romsky neuměla, jejich slovní zásoba odpovídala romské slovní zásobě. Výrazy, které neznali nahrazovali ukazovacími zájmeny (ten, ta, to, tamten, tamta, tamto) nebo příslovcem tam. Další zkreslení mohl přinést nepoměr mezi respondenty z hlediska jejich věku. Ve všech lokalitách byly ochotny komunikovat spíše osoby starší čtyřiceti let a děti. Osoby ve věku od patnácti do třiceti let se na výzkumu chtěly podílet jen omezeně. Jejich neochota byla nejvíce patrná v lokalitě Prunéřov. V Praze byla situace nejlepší díky pomoci neziskových organizací, které rozhovory zprostředkovaly.

Pro zodpovězení hlavní výzkumné otázky byly stanoveny čtyři dílčí podotázky, na které bude odpovězeno v návaznosti na zjištěné skutečnosti jak z primárních, tak sekundárních zdrojů informací.

Jaké prvky romské etnicity jsou klíčové pro spokojenost se životem?

Pro odpověď na tuto otázku bylo nejprve zapotřebí definovat, co je to romská identita a jaké jsou její prvky/znaky. Romská identita, jakožto identita vztahující se k nějakému etniku je identitou kolektivní. Je chápána jako obraz, který si o sobě utváří určitá skupina, v tomto případě Romové, s nímž se identifikují. Je tedy otázkou identifikace ze strany zúčastněných individuí (Assman, 2001). Konstrukci romské identity byla věnována kapitola 3.3. Autoři, kteří se k tomuto tématu věnovali, jsou mezi sebou v názorových střetech. Odlišný náhled na věc způsobuje nejednotnost romského etnika, která ho činí velmi složitým. Tradiční prvky romské identity, které by se mohly zdát jako sjednocující faktor, slábnou nebo dokonce mizí. Kdyby tato práce, stejně jako veškeré dříve vzniklé studie týkající se romského etnika, vycházely z názorů „plzeňských“ antropologů Hirta a Jakoubka, neměla by pravděpodobně žádný smysl. Domnívají se totiž, že skupinám obyvatel tradičních, případně sociálně vyloučených romských lokalit, v nichž žijí obyvatelé České republiky a Slovenska označovaní jako Romové, etnická identita chybí. Tento názor nebyl přijat, ale způsobil obezřetnost, se kterou bylo do výzkumu vstupováno. Bylo bráno v potaz, že některé dříve definované prvky romské identity mohou být nyní překonanými stereotypy. Proto byla ve výzkumných lokalitách nejdříve ověřována přítomnost definovaných prvků a teprve potom jejich dopad na spokojenost se životem. Výstupem bylo vymezení následujících prvků, jejichž přítomnost nebo naopak absence má patrný (pozorovatelný) dopad na spokojenost Romů se životem:

Kolektivismus – velká rodinná síť

Nízká osobní odpovědnost

Potřeba okamžitého uspokojování potřeb – neschopnost odkládat požitky

Vztah k jídlu

Statusové symboly

Temperamentové vlastnosti

Jakým způsobem ovlivňují tyto klíčové prvky spokojenost se životem?

Kolektivismus – velká rodinná síť: Ve všech lokalitách se projevovala přetrvávající existence tradičních romských rodin, tzn. velkých rodin s vysokou sociální závislostí jejich členů na širším příbuzenstvu. K určitým změnám postupem času ovšem došlo. Současná generace v produktivním věku už nemá šest až osm dětí, jako tomu bývalo, ale zůstávají u

dvou až tří dětí. Další posunem je snížení počtu osob v domácnosti. Díky tomu už dlouhodobě nebydlí několik generací v jedné domácnosti. Jedná se o obecný trend, protože stále existují rodiny, které si z finančních důvodů nemohou dovolit žít odděleně. I přes to, že se prostorová vzdálenost mezi členy rodiny mírně prodloužila, stále přetrvává intenzivní kontakt, vysoká sociální závislost a nízký počet nově navázaných kontaktů mimo komunitu.

Kolektivismus působí na SWB kladným způsobem v tom ohledu, že jednotlivcům poskytuje pocit jistoty a bezpečí. Členové rodiny si mohou být jisti, že se o ně rodina postará „ať se děje co se děje“. Díky intenzivnímu sdílení a vysokému počtu vazeb se snadno předávají informace a strategie – migrační strategie, strategie získávání finančních prostředků, apod. Stačí, aby jedna osoba získala informaci a ta se následně velice dobře šíří lokální romskou komunitou.

Solidarita má však i svou negativní stránku ve střetu s moderní (majoritní) společností. Stejně snadno, jako se v rámci rodin předává to dobré, šíří se i to zlé. Negativní fenomény, které jsou mezi Romy tímto způsobem rozšířeny, jsou rozvedeny v rámci dalších prvků romské identity s vlivem na spokojenost se životem. Zde bude pozornost věnována dopadu solidarity na užívání návykových látek.

Omezený počet kontaktů v rámci lokálních romských komunit způsobuje, že malé děti tráví čas se svými staršími příbuznými (sourozenci, bratřenci, sestřenice, apod.), od kterých přejímají jejich chování a zvyklosti. Projevují se potom jako „malí dospělí“. Kouření cigaret je mezi Romy hojně rozšířeno, až možno říci stoprocentně, a ze zmíněných důvodů s ním děti začínají ve velice nízkém věku – chtějí napodobit své starší příbuzné. Nemají mnoho kontaktu se svými vrstevníky z řad majoritní společnosti, které o takovýchto věcech zatím ani nepřemýšlí.

Kouření patrně nemá dlouhou dobu vliv na subjektivní vnímání spokojenosti se životem, naopak ji může krátkodobě pozitivně ovlivnit. Negativně se projevuje svou finanční náročností a v dlouhodobém horizontu zdravotními potížemi. Mezi Romy je chápáno jako něco automatického/přirozeného, co k životu patří. Méně častý, avšak daleko závažnější problém je strhávání k drogové závislosti. Kolektivismus nejen, že zapřičiňuje snadné vtažení osob do drogové závislosti, ale zároveň zabraňuje jejímu ukončení – nedává motivaci přestat. Solidarita v rámci rodiny má tendenci se o své členy postarat za všech okolností. Drogově

závislý člen rodiny proto neskončí na ulici, ale zůstává uvnitř komunity. Tato tolerance následně vede k přesvědčení, že drogy jsou běžnou součástí života a závislost se dále reprodukuje.

Nízká osobní odpovědnost: S konceptem odpovědnosti je neodmyslitelně spjat i koncept svobodné vůle. Vztah těchto dvou pojmů je obvykle chápán jako akce a reakce, resp. příčina a následek (Havránek, 2013). Důsledkem přetrvávající solidarity v rámci rodiny nejsou Romové zvyklí být příliš odpovědní za své chování/činy/rozhodnutí. Tak, jako je omezována svobodná vůle jednotlivců kolektivním rozhodováním v rámci rodiny, je i snímána jejich odpovědnost za tato rozhodnutí. Romové potom necítí nutnost řešit své problémy a nést za svá rozhodnutí odpovědnost.

I když se může z pohledu majoritní společnosti jednat o špatnou vlastnost, tak její vliv na SWB je veskrze pozitivní. Při řešení romské otázky ze strany majoritní společnosti je odpovědnost za problémy (sociální vyloučení), kterým romské etnikum čelí, v různých poměrech rozdělena mezi zúčastněné aktéry – mezi konání Romů a zásahy majoritní společnosti. Z pohledu Romů to tak není. Jediným viníkem je majoritní společnost, její instituce a představitelé. Svalování viny na druhé je v psychologii označováno jako projekce a jejím účelem ochrana vlastního ega a obrana proti úzkostem. Asi není potřeba zmiňovat, že neexistence problémů, kterým příslušníci romského etika čelí, by SWB zvýšila daleko více, než přesouvání viny na jiné aktéry. Projekce problémy neřeší, ale zmírňuje jejich dopady na konkrétní osoby.

Potřeba okamžitého uspokojování potřeb – neschopnost odkládat požitky: Existují dva názorové směry, které vysvětlují způsob, jakým tento fenomén vzniknul (kde jsou jeho kořeny). Nutno podotknout, že se navzájem nevylučují. První se opírá o historický způsob života Romů z období, kdy ještě žili kočovným způsobem života, a který doprovázely obavy o přežití. Kvůli nejisté budoucnosti se snažili přítomnou chvíli maximálně užít a peníze či majetek rychle utratit. Hromadění zásob nemělo smysl ani z důvodu nedostatečného prostoru²⁰ (Pavelčíková, 2004). Vzhledem k uplynutí více než šedesáti let od usazení posledních kočovných Romů s příchodem zákona o trvalém usídlení kočujících osob z roku 1958, je přikládána větší míra pravděpodobnosti druhému názorovému směru, který vychází

²⁰ Určitou výjimku tvořili Olašští Romové, kteří „hromadili“ své bohatství ve formě zlata. Tato podoba majetku byla velice praktická kvůli častým přesunům a byla lehce směnitelná. Navíc měla funkci dekorativní.

z přesvědčení o vlivu životních podmínek (sociálního vyloučení) na podobu dnešní romské kultury. Lidé, žijící v chudobě, mají obecný problém s odkládáním požitků a plánováním budoucnosti.

Romové, kteří jsou stále „uvěznění“ neschopností odkládat své požitky a plánovat, mohou projevit SWB pouze v případě dostatku zdrojů k okamžitému uspokojení. V opačném případě je SWB velmi nízké a přebíjí i případná ostatní životní pozitiva. Z pohledu třetích osob (respondentů neromského původu) utrácejí Romové peníze za dvě hlavní komodity, které uspokojují jejich potřeby – jídlo a oděv.

Vztah k jídlu: nejlépe vystihuje Oláhová (2000) ve své *Nejen romské kuchařce: Rom může být chudý jako kostelní myš, ale jídla musí mít dost i za cenu, že zítra nebude nic*. Romské stravování odpovídá výše zmíněné potřebě okamžitého uspokojování potřeb a neschopnosti odkládat požitky. Stejně se chová i SWB. Z dlouhodobého hlediska je způsob romského stravování příčinou vyšší nemocnosti a tím je negativně ovlivněno SWB. Často jsou z nedostatku financí konzumována nezdravá jídla (nekvalitní potraviny), smažená jídla, polotovary a bílé pečivo. To vše ve velkém množství. Výsledkem je zjevná obezita, která je chápána jako cosi běžného, normálního, co není potřeba skrývat a stydět se za to. Sklony k obezitě zakládají svým dětem současní rodiče již v dětství. Učitelky z Praze bojují proti nakupování svačin ve večerkách v okolí školy (bagety a slazené nápoje) a učí děti, jak má správná svačina vypadat a zároveň je přimět, aby takové svačiny vyžadovaly po svých rodičích. Tento problém je v Kanadě vyřešen tím způsobem, že jsou svačiny dětem ve škole poskytovány zdarma.

Statusové symboly: nejsou výsadou pouze Romů, ale vyskytují se v každé společnosti. Specifikem Romů je jejich charakter, objem financí, které za ně vynakládají a důležitost, kterou jim připisují. Oproti majoritní společnosti je jejich pestrost výrazně omezena. Důvodem je opět kolektivismus, tedy zúžení kontaktů na osoby romského původu v rámci svých příbuzných a známých. Mezi těmito osobami se Romové snaží prostřednictvím statusových symbolů prosadit svůj společenský status a tomu odpovídá jejich výběr.

Zajímavé je, že ani emigrace do Kanady preference příliš nezměnila. Vysvětlení nabízí potřeba sdílet informace (fotografie) o jejich vlastnictví na sociálních sítích s osobami, které zůstaly v České republice. Typickými statusovými symboly jsou: zlaté šperky (typické pro

olašské Romy, ale objevuje se i u Rumungrů), oblečení vybraného stylu a značek, auta (vysoký status má zejména značka Mercedes) a elektronika (širokoúhlé televize a mobilní telefony). U Romů z Prunéřova bylo množství a hodnota statusových symbolů omezené oproti Žižkovu a Kanadě. Objevovaly se zejména u adolescentů v podobě oblečení a elektroniky. Jejich vlastnictví je pro Romy natolik důležité, že se neváhají kvůli jejich pořízení i zadlužit. Možnost prezentovat se statusovými symboly rozhodně SWB zvyšuje.

Temperamentové vlastnosti: přisuzováním vrozených vlastností určitému etniku se dostáváme na velmi tenký led. Někteří autoři tak již v historii učinili (dokonce sami romští autoři – například Hübschmannová) a byli kritizováni za porušení základního axiomu o negenetickém charakteru kultury. Kdybychom tuto variantu naprosto zavrhlí, nemohli bychom například tvrdit, že hudební nadání je výsadou Romů, což bezesporu je. V této práci je předpokládáno, že extroverzi, která je s romským etnikem spjata, zapříčiňuje zejména kolektivistický způsob života (Vágnerová, 2014). Extroverze je předpokladem pro SWB. Projevuje se lepším zpracováním informací o pozitivních podnětech, které vede k pozitivním zkušenostem (Diener et al., 1999; Deneve, Cooper, 1998). Dle McCrea a Costy (1991) extroverti vyhledávají sociální situace mnohem častěji než introverti. Tyto situace mají na člověka pozitivní vliv a v návaznosti zvyšují SWB. Tato tvrzení jsou součástí teoretického modelu *top-down*, jež vychází z přesvědčení, že pro spokojenost se životem je důležitější naše subjektivní vnímání skutečností než objektivní skutečnosti sami o sobě. V dnešní době se odborníci přiklánějí spíše ke kombinaci modelů *top-down* a *bottom-up*. Zjednodušeně lze říci, že se shodují na kombinaci vlivu osobnostních rysů a objektivních skutečností na SWB.

Co Romové považují za kvalitní život? (Co by se muselo změnit, aby mohli Romové označit svůj život za spokojený?)

Na tuto otázku bylo již částečně odpovězeno v rámci předchozích dílčích otázek (odpovědí). Byly vytyčeny hlavní body romské identity, jejichž přítomnost nebo naopak absence ovlivňuje spokojenost se životem. Problémem je, že jejich přítomnost (splnění) často způsobí negativní dopad v jiné oblasti. Například, bude-li neustále uspokojována momentální potřeba jídla, logickým následkem je obezita, ze které plynou zdravotní komplikace a ty se negativně odrazí na SWB. Nebo: bude-li stále udržován kolektivismus, budou sice Romové uspokojeni pocitem bezpečí, ale ochudí se o nové zkušenosti, které by mohly potenciálně SWB zvýšit.

V rámci tohoto dílčího cíle budou shrnuty ještě vlivy, které mají z pohledu Romů dopad na spokojený život, ale nejedná se přímo o prvky romské identity.

Rasismus: Někdy jen pouhá přítomnost odlišných antropologických rysů (obvykle tmavší pigmentace kůže) je důvodem k projevu rasismu ze strany členů majoritní společnosti. I když se nejedná o slovní ani fyzické násilí, tak pouhé „zírání“ je nepříjemnou situací, se kterou musí Romové žít. Již zmíněný kolektivismus, který s sebou v mnoha ohledech přináší negativní dopady na kvalitu života Romů v současné společnosti (aniž by si to sami uvědomovali), je jistým druhem reakce na rasismus. Během výzkumu bylo velmi náročné určit, do jaké míry kvalitu života snižuje. Zatímco jeden respondent nemluvil téměř od ničím jiným, druhý (v obdobné životní situaci) se o něm nezmínil vůbec. Ve sto procentech zazníval rasismus u Romů v Kanadě, jako hlavní důvod k emigraci. Pokud byl skutečně hlavním faktorem, který činil jejich život v České republice nespokojeným, není pochyb, že se jejich QOL i SWB zvýšily.

Projevy rasismu se propisují do dalších oblastí života, kde se negativně odrážejí. Mezi ty nejčastěji zasažené patří trh práce, vzdělávání, bydlení a volnočasové aktivity.

Finanční prostředky: Jen málokterý člověk s omezenými příjmy by na otázku SWB nezmínil její podmíněnost výší bohatství bez ohledu na etnickou příslušnost. Průzkum webu E15 ve spolupráci s agenturou Ipsos přinesl zjištění, že medián částky, kterou by Češi potřebovali, aby už nemuseli pracovat, je dvacet miliónů korun (E15, 2020). Jaká by byla tato částka u romského etnika bohužel není známo. V rámci výzkumu se názory na částku potřebnou k nastolení naprosté spokojenosti se životem lišily v závislosti na lokalitě a věku. Nejnížší představy měli obyvatelé důchodové věku z Prunéřova a nejvyšší potom mladí lidé z Prahy a Kanady (přesné určení není možné kvůli jiné měně, rozdílné cenové hladině a zejména kvůli kvalitativnímu charakteru výzkumu). Etnická příslušnost by jistě ovlivnila způsob nakládání s tímto hypoteticky nabytým finančním obnosem.

Zdravotní stav: Touha po dobré fyzické i psychické kondici taktéž není kulturně či etnicky podmíněna. Absenci zdraví často uváděli romští respondenti starší padesáti let jako jednu z hlavních příčin nespokojenosti se životem. Tento výrok nebyl zpochybnován, jelikož špatný zdravotní stav byl mnohdy zjevný na první pohled. Příčinou špatného zdraví byla přítomnost civilizačních chorob (obezita, diabetes, astma, artróza, vysoký cholesterol, hypertenze apod.).

O tom, že za příčinou zdravotních komplikací stojí pravděpodobně nezdravý životní styl (špatné stravovací návyky, kouření, pití alkoholu, apod.) se nikdo nezmínil. Jedná se o všeobecně známý fakt, který si Romové evidentně nepřipouštějí.

Během výzkumu v Kanadě byl podezřele často zaznamenáván výskyt psychických obtíží pramenící z dřívější diskriminace na území České republiky a snížená slyšitelnost (Zychová, Kokaisl, v tisku). Tato abnormalita se následně ukázala být „návodem“ na získání invalidního důchodu (částečného či plného), který se šířil mezi romskou komunitou. Špatnou zdravotní péčí, respektive celý systém zdravotnictví, označují Romové za jednu z největších slabín života v Kanadě.

Jak se mění spokojenost se životem Romů v závislosti na politicko-geografických podmínkách? Vysledován byl jediný politicko-geografický faktor, který se v rámci lokalit lišil a zároveň měl pozorovatelný dopad na spokojenost se životem. Zmíněným faktorem je rozdílné složení obyvatelstva – jeho národnostní/etnická pestrost. V Kanadě je možné hovořit o multikulturním prostředí. Dokazují to čísla (67,7 procent obyvatelstva se hlásí k jinému než kanadskému původu, přítomnost více než dvou set různých etnických původů). Zároveň je multikulturalismus základní charakteristikou kanadské společnosti skrze jeho přijetí jako formální politiky. Na SWB Romů, kteří emigrovali do Kanady, se tato skutečnost odráží tím, že nejsou již nadále diskriminováni, a to vede ke zvýšení kvality života v mnoha jeho oblastech. Deklarovaná očekávání se naplnila. Na trhu práci již nejsou odmítáni kvůli svému původu, avšak jejich kvalifikace se nezvýšila. Ve vzdělávání také nejsou diskriminováni, ale úroveň vzdělání také nevzrostla. Vyskytují se v otevřené společnosti, ale přesto zůstávají spíše uzavřenou komunitou. Jako by se zdálo, že Romové zatím nedokázali plně využít potenciál, které multikulturní prostředí přineslo. Bude zajímavé v čase sledovat, zda se jejich cíle zvyšují a zda se je daří naplňovat.

V Praze se při sčítání obyvatel v roce 2011 přihlásilo k české národnosti 64,8 procent obyvatel, a to z ní činí národnostně nejpestřejší město České republiky (Český statistický úřad, 2014). Zároveň bylo výzkumy prokázáno, že se jedná o město, ve kterém je majoritní společnost vůči Romům nejtolerantnější (Benešová et al., 2008). I přes to se z pohledu Romů nemůže kanadskému multikulturnímu prostředí vyrovnat, protože i odtud Romové emigrovali z rasistických důvodů. Dle respondentů jsou projevy diskriminace v Praze stále aktuální.

Lokalitu Pruněřov, Kadaň a přilehlé okolí lze označit za národnostně homogenní oblast (Český statistický úřad, 2014). I zde se Romové setkávají s projevy rasismu, ale zdá se, že jsou v některých případech upozaděny zásadnějšími problémy, které způsobuje sociální vyloučení (tyto problémy patrně také souvisí s diskriminací).

Při hodnocení vlivu romské identity na spokojenost se životem je potřeba zmínit ještě dva zásadní faktory, které se na celkové spokojenosti Romů se životem projevují: Na spokojenost se životem Romů nemají negativní dopad tradičně uznávané romské hodnoty jako takové, ale jejich částečný rozpad (možno říci jejich deformace) a přijetí jen některých hodnot majoritní společnosti, nutno říci, že především hodnot negativních. Došlo k jakémusi uvíznutí na půli cesty mezi tradiční a moderní společností, které přináší mnoho komplikací. Například: v manželství zůstává žena v domácnosti – projev tradiční romské hodnoty: žena se stará o domácnost, o rodinu, o děti. Po dvaceti letech manželství dojde k rozvodu – projev negativní hodnoty majoritní společnosti. Výsledkem je, že kvůli pracovní neaktivitě nemá žena nárok na důchod a – střet se systémem majoritní společnosti. V současné době je evidentní, že pro Romy už není cesty zpět k vyznávání výhradně romských hodnot. Cesta ke zlepšení celkové situace vede ze strany Romů k přijetí všech hodnot majoritní společnosti. Výstižný je v této souvislosti výrok Stanislava Tišera: *Tradice by se měly zachovávat asi v takové míře, jako se udržují moravské kroje a folklór.*

Poslední jev s dopadem na SWB, který bude v této práci zmíněn, a který je také nutno brát v potaz při hodnocení celkové spokojenosti se životem je hédonická adaptace. Jedná se o psychologický proces emocionálního vyrovnávání. Dle této teorie je člověk po dosažení žádaného stavu chvíli naplněn pozitivními emocemi. Po chvíli však tyto emoce otupí a vrátí se zpět na neutrální hodnotu. Stejným způsobem se adaptuje i na nepříznivé skutečnosti.

7. Závěr

Výzkumným cílem předkládané práce bylo zjistit, jaká je spokojenost se životem Romů ve vybraných lokalitách v České republice a v Kanadě, a jaký vliv má na tento fenomén romská etnicita. Pro tyto účely byly zvoleny tři výzkumné lokality – kanadská města Toronto a Hamilton, Prunéřov u Kadaně a pražská čtvrť Žižkov. U každé z lokalit byla předpokládána přítomnost nebo naopak absence některých faktorů, které mohly mít vliv na subjektivní spokojenost se životem. V některých případech byl tento předpoklad potvrzen (například absence rasistických projevů v Kanadě) a u některých nikoliv (výrazně vyšší počet pracovních příležitostí v Praze). Důraz byl kladen na to, aby sami respondenti vyhodnotili, co je pro jejich SWB a QOL důležité a co nikoliv. Na základě těchto výpovědí v kombinaci s pozorováním bylo možné získat odpověď na čtyři upřesňující podotázky a tím splnit vytyčený cíl.

Motivací pro tento výzkum byl přetrvávající stav sociálního vyloučení romských obyvatel v České republice. V minulosti bylo realizováno mnoho projektů ve snaze jejich životní situaci zlepšit, ale často s mizivým nebo krátkodobým výsledkem. V horších případech docházelo i ke zhoršení situace (například bytová politika). Každý takovýto projekt by měla předcházet podrobná studie/analýza, která mapuje stávající situaci v dané lokalitě a z ní by měla vycházet navrhovaná opatření. Problémem tvůrců těchto studií je, že ve snaze popsat přetrvávající problémy zapomínají na perspektivu samotných aktérů. Na to, co je skutečně trápí a co by jejich životní situaci skutečně zlepšilo. Nebo jsou takto spokojeni? Z pohledu autorky této práce je nadmíru důležité, aby se obyvatelé vyloučených lokalit s případnou formou pomoci ztotožňovali, aby mířila na zlepšení jejich SWB, a aby se na pomoci sami podíleli. Jedinečnost této práce tkví v úhlu pohledu na problematiku sociálního vyloučení Romů skrze SWB a QOL a především v detailech, které tento přístup ke zkoumání přinesl. Jedná se o zdánlivé drobnosti, které jsou pro Romy důležité, avšak z perspektivy většinové společnosti mohou být těžko postřehnutelné a bez známosti kontextu celé situace i těžko pochopitelné.

Krok, který by mohl na tuto práci navazovat, je navržení konkrétních opatření, která by sociálně vyloučeným Romům mohla pomoci jejich životní situaci zlepšit. Tato opatření by měla obecně směřovat k posílení osobní odpovědnosti každého člena romského etnika. Další možné pokračování této práce by mohlo přinést časové srovnání v odstupu několika let. Bylo by zajímavé zjistit, zda se u Romů, kteří emigrovali do Kanady, zvýšil počet kontaktů

s osobami mimo jejich komunitu, zda se zvýšily jejich jazykové kompetence a míra vzdělanosti nebo zda se změnil jejich vztah k České republice a příbuzným, kteří s nimi neemigrovali. Neméně zajímavá by byla i srovnání ze Žižkova a Prunéřova.

8. Seznam použitých zdrojů

- Agentura pro sociální začleňování v romských lokalitách. *Ministerstvo práce a sociálních věcí* [online]. 2008 [cit. 2018-03-30]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/web/cz/agentura-pro-socialni-zaclenovani-v-romskych-lokalitach>
- ALLPORT, Gordon Willard. *O povaze předsudků*. Přeložil Eduard GEISLER. Praha: Prostor, 2004. Obzor (Prostor). ISBN 80-7260-125-3.
- ALTORJAI, Szilvia. Over-qualification of immigrants in the UK. *Economic & Social Research Council* [online]. University of Essex: Institute for Social & Economic Research, 2013 [cit. 2020-02-15]. Dostupné z: <https://www.iser.essex.ac.uk/research/publications/working-papers/iser/2013-11.pdf>
- Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* [online]. GAC, 2006 [cit. 22. 3. 2018]. Dostupné z: http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf?langSEO=documents&parentSEO=nase_prace_vystupy&midSEO=GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf
- Analýza: Národnostní struktura obyvatel*. [online] Český statistický úřad, Praha, 2014 [cit. 22. 3. 2017]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20551765/170223-14.pdf>
- ANDRÉN, Carl-Gustaf. *Steriliseringsfrågan i Sverige 1935 - 1975 Historisk belysning - Kartläggning - Intervjuer. Regeringskansliet* [online]. 2000 [cit. 2018-11-14]. Dostupné z: <https://www.regeringen.se/49b6c6/contentassets/68b217b7f8e746a799536f3ad851c05e/steriliseringsfragan-i-sverige-1935---1975>
- ANDREWS, M. Frank a WITHEY, B. Stephen. *Social Indicators of Well-Being Americans' Perceptions of Life Quality*. Boston, MA: Springer US, 1976. ISBN 978-1-4684-2253-5.
- ARCHER, M. Scotford. *Culture and agency: the place of culture in social theory*. New York: Cambridge University Press, 1988. ISBN 0-521-3462-31.
- ARRINDELL, Willem A., Chryse HATZICHRISTOU, Jeroen WENSINK, Ellen ROSENBERG, Björn VAN TWILLERT, Joke STEDEMA a Diane MEIJER. Dimensions of national culture as predictors of cross-national differences in subjective well-being. *Personality and Individual Differences* 1997, **23**(1), 37-53 DOI: 10.1016/S0191-8869(97)00023-8. ISSN 0191-8869.
- ASLAM, A. a L. CORRADO. The geography of well-being. *Journal of Economic Geography*. 2012, **12**(3), 627-649. DOI: 10.1093/jeg/lbr041. ISSN 1468-2702.
- ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001. Obzor (Prostor). ISBN 80-7260-051-6
- BARŠA, Pavel. Konec Romů v Česku? - *Lidové noviny* - 15.1.2015, s.13-14.
- BARŠA, Pavel. *Orientálcova vzpoura: (a další texty z let 2003-2011)*. Praha: Dokořán, 2011. Bod (Dokořán). ISBN 978-80-7363-374-5.
- BARŠA, Pavel. *Politická teorie multikulturalismu*. 2. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. Politologická řada. ISBN 80-7325-020-9.
- BARŠOVÁ, Andrea. Problémy bydlení etnických menšin a trendy k rezidenční segregaci v České republice. *Romové ve městě*. Praha: Socioklub, 2002, s. 3-42. ISBN 80-86484-01-7.
- BARTH, Fredrik, ed. *Ethnic groups and boundaries: the social organization of culture difference*. Boston: Little, Brown and comp., c1969. ISBN 0-88133-979-2.

- BÁRTÍK, Pavel, MIOVSKÝ, Michal, ed. *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Praha: Sdružení SCAN, 2010. ISBN 978-80-87258-47-7.
- BAUBÖCK, Rainer. *The Integration of Immigrants*. Documents prepared for the Council of Europe. Štrasburk: CDMG (94)25 E.
- BAUMAN, Zygmunt a Benedetto. VECCHI. *Identity: conversations with Benedetto Vecchi*. Malden, MA: Polity Press, 2004. ISBN 978-0745633091.
- BENEŠOVÁ, Lucie, Štěpán BOLF, Ladislav GORAL, et al. *Zmapování a analýza sociální situace romské komunity na území hl. m. Prahy*. Praha: Socioklub, 2008.
- BERG, Bruce L. *Qualitative research methods for the social sciences*. 4th ed. Boston: Allyn and Bacon, 2001. ISBN 0-205-31847-9
- BERGSMA, John a George Libman ENGEL. Quality of life: does measurement help? *Health Policy*. 1988 **10**(3), 267-279.
- BERRY, J. W. A Psychology of Immigration. *Journal of Social Issues*. 2001, **57**(3), 615-631. DOI: 10.1111/0022-4537.00231. ISSN 0022-4537.
- BINTEROVÁ, Zdeňka. *Zaniklé obce Chomutovska a Kadaňska od A do Z*. Chomutov: Oblastní muzeum, 2006. ISBN 80-239-7630-3.
- BJØRNSKOV, Christian, Axel DREHER a Justina A. V. FISCHER. Cross-country determinants of life satisfaction: exploring different determinants across groups in society. *Social Choice and Welfare*. 2007, **30**(1), 119-173. DOI: 10.1007/s00355-007-0225-4. ISSN 0176-1714.
- BLINDER, Alan S. Wage Discrimination: Reduced Form and Structural Estimates. *The Journal of Human Resources*. 1973, **8**(4). DOI: 10.2307/144855. ISSN 0022-166X.
- BOURDIEU, Pierre. *Outline of a theory of practice*. New York: Cambridge University Press, 1977. ISBN 0-521-2916-4-X.
- BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-518-3.
- BRUBAKER, Rogers a Frederick COOPER. *Theory and Society*. **29**(1), 1-47. DOI: 10.1023/A:1007068714468. ISSN 0304-2421. Dostupné z: <http://link.springer.com/10.1023/A:1007068714468>
- BUCHIGNANI, Norman. *Anthropological approaches to the study of ethnicity*. Toronto, Ont.: Multicultural History Society of Ontario, 1982. ISBN 978-0-919045-14-9.
- CAMPBELL, Angus, Philip E. CONVERSE a Willard L. RODGERS. *The quality of American life: perceptions, evaluations, and satisfactions*. New York: Russell Sage Foundation, c1976. ISBN 978-0-87154-194-9.
- Canada Pension Plan. *Government of Canada* [online]. 2015 [cit. 2018-11-26]. Dostupné z: <https://www.canada.ca/en/services/benefits/publicpensions/cpp/cpp-benefit/eligibility.html>
- Canada's Health Care System. *Government of Canada* [online]. 2011 [cit. 2019-01-10]. Dostupné z: <https://www.canada.ca/en/health-canada/services/health-care-system/reports-publications/health-care-system/canada.html>
- CANTRIL, Hadley. *The pattern of human concerns*. 2nd print. New Brunswick: Rutgers university press, c1965.
- CASTEL, Robert. *La montée des incertitudes: travail, protections, statut de l'individu*. 1a ed. Paris: Seuil, 2009. ISBN 2-02-051043-1.
- CASTLE-KANĚROVÁ, Mit'a. Round and Round the Roundabout: Czech Roma and the Vicious Circle of Asylum-seeking. *Nationalities Papers*. 2003, **31**(1), 13-25. DOI: 10.1080/0090599032000058884. ISSN 0090-5992.
- Common Country Assessment for Bhutan 2006* [online] UNITED NATIONS BHUTAN. Thimphu: UN House, 2006 [cit. 24. 4. 2018]. Dostupné z: <http://www.asia-pacific.undp.org/content/dam/rbap/docs/programme-documents/cca/BT-CCA-2006.pdf>

- Comparing the cost of living between Canadian cities. *Workopolis* [online]. 2016 [cit. 2019-12-18]. Dostupné z: <https://careers.workopolis.com/advice/comparing-the-cost-of-living-between-canadian-cities/>
- CUMMINS, Robert A. a Helen NISTICO. *Journal of Happiness Studies*. 3(1), 37-69. DOI: 10.1023/A:1015678915305. ISSN 1389-4978.
- ČADA, Karel. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. Praha: GAC spol., 2015.
- DAVIDOVÁ, Eva. K současným změnám romského společenství a způsobu života. In: BALVÍN, Jaroslav. *Romové a majorita: (k výchově zdravých vztahů mezi lidmi)*. Ústí nad Labem: Hnutí R, 1997. ISBN 80-902149-7-5.
- DAVIDOVÁ, Eva. *Kvalita života a sociální determinanty zdraví u Romů v České a Slovenské republice*. Praha: Triton, 2010. ISBN 978-80-7387-428-5.
- DENEVE, Kristina M. a Harris COOPER. The happy personality: A meta-analysis of 137 personality traits and subjective well-being. *Psychological Bulletin*. 1998, 124(2), 197-229. DOI: 10.1037/0033-2909.124.2.197. ISSN 1939-1455.
- DEWING, Michael a Laurence BROSSEAU. *Canadian Multiculturalism: Background Paper*. Ottawa: Library of Parliament, 2009.
- DEWING, Michael a Marc LEMAN. *Canadian multiculturalism*. Ottawa: Library of Parliament, 2006.
- DIENER, Ed a EDITOR. *The science of well-being the collected works of Ed Diener*. Dordrecht: Springer, 2009. ISBN 978-90-481-2350-6
- DIENER, Ed, Eunkook M. SUH, Richard E. LUCAS a Heidi L. SMITH. Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*. 1999, 125(2), 276-302. DOI: 10.1037/0033-2909.125.2.276. ISSN 0033-2909.
- DIENER, Ed, Robert A. EMMONS, Randy J. LARSEN a Sharon GRIFFIN. The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*. 2010, 49(1), 71-75. DOI: 10.1207/s15327752jpa4901_13. ISSN 0022-3891.
- DIENER, Ed. Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*. 2000, 55(1), 34-43. DOI: 10.1037/0003-066X.55.1.34. ISSN 1935-990x.
- DIENER, Ed. Subjective well-being. *Psychological Bulletin*. 1984, 95(3), 542-575. DOI: 10.1037/0033-2909.95.3.542. ISSN 1939-1455.
- DIMITROVA, Radosveta, Athanasios CHASIOTIS, Michael BENDER a Fons VAN DE VIJVER. Collective identity and wellbeing of Roma minority adolescents in Bulgaria. *International Journal of Psychology*. 2013, 48(4), 502-513. DOI: 10.1080/00207594.2012.682064. ISSN 0020-7594.
- DISMAN, Miroslav. Terénní sběr informací. In: PERGLER, Přemysl. *Vybrané techniky sociologického výzkumu*. Praha: Svoboda, 1969.
- DURKHEIM, Emile a Marcel MAUSS. *Primitive Classification*. Chicago: University of Chicago Press, 1963.
- DUVAL, Laetitia a François-Charles WOLFF. "I even met happy gypsies": Life satisfaction of Roma youth in the Balkans. *Economics of Transition*. 2016, 24(4), 727-764. DOI: 10.1111/ecot.12105. ISSN 0967-0750.
- DYŠKANTOVÁ, Jana. Emigrace do Kanady. *Jak do Kanady* [online]. 2018 [cit. 2019-12-18]. Dostupné z: <https://jakedokanady.cz/viza-do-kanady/emigrace-do-kanady/>.
- EBERSOLD, Serge. Exclusion and Disability. *OECD* [online]. 2016 [cit. 2020-02-12]. Dostupné z: <http://www.oecd.org/education/innovation-education/1856907.pdf>
- EGER, Ludvík a Dana EGEROVÁ. *Základy metodologie výzkumu*. 2. přepracované a rozšířené vydání. V Plzni: Západočeská univerzita, 2017. ISBN 978-80-261-0735-4.
- EKLUND KARLSSON, Leena, Kristine CRONDAHL, Fredrik SUNNEMARK a Åsa ANDERSSON. The Meaning of Health, Well-Being, and Quality of Life Perceived by

- Roma People in West Sweden. *Societies*. 2013, 3(2), 243-260. DOI: 10.3390/soc3020243. ISSN 2075-4698.
- Elektrárny Pruněřov. *Skupina ČEZ* [online]. 2020 [cit. 2020-01-04]. Dostupné z: <https://www.cez.cz/cs/o-cez/vyrobni-zdroje/uhelne-elektrarny-a-teplarny/uhelne-elektrarny-a-teplarny-cez-v-cr/elektrarny-prunerov-58176>
- ELŠÍK, Viktor. Interdialect contact of Czech (and Slovak) Romani varieties. *International Journal of the Sociology of Language* [online]. 2003 [cit. 18. 6. 2018]. Dostupné z: http://ulug.ff.cuni.cz/lingvistika/elsik/Elsik_2003_Interdialect.pdf
- ELŠÍK, Viktor. Romové, etnicita a radikální konstruktivisté. *Demografie* [online]. 2005 [cit. 13. 3. 2018]. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=115Gay%20y%20Blasco,%20P.
- ERIKSEN, Thomas Hylland. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6.
- EUROPEAN ROMA RIGHTS CENTRE. *Coercive and Cruel: Sterilisation and its Consequences for Romani Women in the Czech Republic (1966-2016)*. Budapest, 2016, 81 s. ISBN 978-963-89916-4-5.
- FARKAŠOVÁ, Eva a Bronislava KUNDRÁTOVÁ. *Využitie skupinových foriem práce v procese ovplyvňovania negatívnych etnických postojov: metodická príručka pre učiteľov základných škôl v multikultúrnom prostredí*. Bratislava: VÚDPaP, 2004. ISBN 80-967423-6-1.
- FAY, Brian. *Současná filosofie sociálních věd: multikulturní přístup*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-10-5.
- FEIST, Gregory J., Todd E. BODNER, John F. JACOBS, Marilyn MILES a Vickie TAN. Integrating top-down and bottom-up structural models of subjective well-being: A longitudinal investigation. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995, 68(1), 138-150. DOI: 10.1037/0022-3514.68.1.138. ISSN 1939-1315.
- FRA. *A persisting concern: anti-Gypsyism as a barrier to Roma inclusion* [online]. 2018 [cit. 2020-02-12]. Dostupné z: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-anti-gypsyism-barrier-roma-inclusion_en.pdf
- FREUD, Sigmund, RICHARDS, Angela, ed. *Case Histories II*. London: Penguin UK, 1988.
- FRIJDA, Nico H. *The emotions*. Paris: Editions de la Maison des sciences de l'homme, 1986. ISBN 0-521-30155-6.
- GAC. Kadaň: Situační analýzy v lokalitách vybraných v roce 2011. *Agentura pro sociální začleňování* [online]. Praha, 2011 [cit. 2017-03-17]. Dostupné z: https://www.socialni-zaclenovani.cz/wp-content/uploads/KADAN-_SITUACNI_ANALYZA_GAC.pdf
- GÁL, Fedor a Josef ALAN. *Spoločnosť vo svetle sociológie*. Bratislava: Smena, 1987. Auróra.
- GAMBLE, Amelie a Tommy GÄRLING. The Relationships Between Life Satisfaction, Happiness, and Current Mood. *Journal of Happiness Studies*. 2012, 13(1), 31-45. DOI: 10.1007/s10902-011-9248-8. ISSN 1389-4978.
- GAY Y BLASCO, Paloma. Picturing 'Gypsies'. *Third Text*. 2008, 22(3), 297-303. DOI: 10.1080/09528820802204235. ISSN 0952-8822.
- GEIST, Bohumil. *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing, 1992.
- GELLNER, Ernest André. *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. ISBN 80-7325-023-3.
- GELLNER, Ernest André. *Národy a nacionalismus*. 2. vyd. Praha: J. Hříbal, 1993. Poznání (Hříbal). ISBN 80-901381-1-X.

- GIDDENS, Anthony. *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press, 1984. ISBN 0-74-56000-77.
- GIROUX, Henry A. *Theory and resistance in education: towards a pedagogy for the opposition*. Rev. and expanded ed. Westport, Conn.: Bergin & Garvey, 2001. ISBN 089789796X.
- GRAY, David E. *Doing research in the real world*. 3rd ed. London: SAGE, 2014. ISBN 978-1-4462-6019-7.
- GRAY, Jeffrey A. Neural systems of motivation, emotion and affect. In: MADDEN, John. *Neurobiology of learning, emotion, and affect*. New York: Raven Press, 1991, 273–306. ISBN 978-0881678079.
- GRILL, Jan. Roma asylum migrations from the Czech Republic to Canada and back: A case study of Roma migratory networks from Bombary. VIDRA, Zsuzsanna. *Roma migration to and from Canada: The Czech, Hungarian and Slovak case*. Budapešť: Central European University, 2013, s. 89-128. ISBN 978-963-88538-7-5.
- HABADOVÁ, Ludmila. Zdravotní péče v Kanadě – podlomený systém? *CI Time*. 2013, **3**(2), 6-9.
- HÁJSKÁ, Markéta. PODUŠKA, Ondřej. Práce načerno jako forma adaptace na sociální vyloučení. In HIRT, Tomáš. JAKOUBEK, Marek. (eds.) *Romové v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, s. 414. ISBN 80-86898-76-8.
- HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-303-x.
- HARVÁNEK, Jaromír. *Právní teorie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013. ISBN 978-80-7380-458-9.
- HEADEY, Bruce, Ruut VEENHOVEN a Alex WEARING. Top-down versus bottom-up theories of subjective well-being. *Social Indicators Research*. 1991, **24**(1), 81-100. DOI: 10.1007/BF00292652. ISSN 0303-8300.
- HELLIWELL, John. F. a Robert. D. PUTNAM. The social context of well-being. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*. 2004, **359**(1449), 1435-1446. DOI: 10.1098/rstb.2004.1522. ISSN 0962-8436.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Čtvrté, přepracované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0982-9.
- HEŘMANOVÁ, Eva. Kvalita života a její modely v současném sociálním výzkumu. *Sociológia*. 2012, **44**(4), 407-425.
- HEUKAMP, Franz H. a Miguel A. ARIÑO. Does Country Matter for Subjective Well-Being? *Social Indicators Research*. 2011, **100**(1), 155-170. DOI: 10.1007/s11205-010-9610-y. ISSN 0303-8300.
- HIRT, Tomáš. Přehled základních tezí modernistického pojetí nacionalismu. *AntropoWebzin*. Plzeň, 2007, **2007**(2-3), 27-34. ISSN 1801-8807. Dostupné z: http://www.antropoweb.cz/webzin/achive_old/webzin_2-3_2007/AntropoWEBZIN%202-3_2007.pdf
- Historický lexikon obcí České republiky – 1869–2005. I. díl: Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005. *Český statistický úřad* [online]. 2006 [cit. 2020-01-04]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20538302/13n106cd1.pdf/cf538eaa-7f70-49f6-8e76-dc88932650ef?version=1.0>
- Historický lexikon obcí České republiky – 1869–2011. Abecední přehled obcí a částí obcí. *Český statistický úřad* [online]. 2011 [cit. 2020-01-04]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20537734/13008415abc.pdf>
- Historický lexikon obcí České republiky – 1869–2011. Hlavní město Praha. *Český statistický úřad* [online]. 2011 [cit. 2019-01-20]. Dostupné z:

- <https://www.czso.cz/documents/10180/20537734/130084150100.pdf/2df95051-142b-43e1-aa83-30662a31d3b6?version=1.2>
- HLAVÁČEK, Karel. *Romové v České republice* [online]. Parlamentní institut, 2014 [cit. 22. 3. 2018]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=91753>
- HNILICOVÁ, Helena. Kvalita života a její význam pro medicínu a zdravotnictví. In: PAYNE, Jan. a kol. *Kvalita života a zdraví*, Praha: Triton, 2005, 629 s. ISBN 80-725-4657-0.
- HOFSTEDE, Geert a Gert Jan HOFSTEDE. *Kultury a organizace: software lidské mysli: spolupráce mezi kulturami a její důležitost pro přežití*. Praha: Linde, 2007. ISBN 978-80-86131-70-2.
- HOFSTEDE, Geert. *Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. 2nd ed. Thousand Oaks: Sage, c2001. ISBN 978-0-8039-7324-4.
- HORVÁTHOVÁ, Jana. Kapitoly z dějin Romů. *Člověk v tísni* [online]. 2002 [cit. 14. 9. 2019]. Dostupné z: <https://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/pgps/ikvz/podkapitoly/d01kapitoly.pdf>
- HORVÁTHOVÁ, Jana. Olaši a Rumungri. *Romano Hangos*. Brno: Společenství Romů na Moravě, 2001(3), 7.
- HOWARD, Judith A. Social Psychology of Identities. *Annual Review of Sociology*. 2000, 26(1), 367-393. DOI: 10.1146/annurev.soc.26.1.367. ISSN 0360-0572.
- HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-010-0.
- HRŮZA, Jiří. *Město: Praha*. Praha: Odeon, 1989.
- CHAN, Phanikiran Radhakrishnan Darius K.-. Cultural Differences in the Relation between Self-discrepancy and Life Satisfaction. *International Journal of Psychology*. 1997, 32(6), 387-398. DOI: 10.1080/002075997400638. ISSN 0020-7594.
- CHISWICK, Barry R. a Paul W. MILLER. The international transferability of immigrants' human capital. *Economics of Education Review*. 2009, 28(2), 162-169. DOI: 10.1016/j.econedurev.2008.07.002. ISSN 0272-7757.
- Immigration and Ethnocultural Diversity Highlight Tables. *Government of Canada* [online]. 2017 [cit. 2020-12-02]. Dostupné z: <https://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2016/dp-pd/hltfst/imm/Table.cfm?Lang=E&T=23&Geo=3525>
- International transactions in remittances: guide for compilers and users. Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2009. ISBN 978-1-58906-825-4.
- JAKOUBEK, Marek a Lenka JAKOUBKOVÁ BUDILOVÁ, ed. *Romové a cikáni - neznámí i známí: interdisciplinární pohled*. Voznice: Leda, 2008. ISBN 978-80-7335-119-9.
- JAKOUBEK, Marek a Ondřej PODUŠKA. *Romské osady v kulturologické perspektivě*. Brno: Doplněk, 2003. ISBN 80-7239-140-2.
- JÍCHOVÁ, Jana. Žižkov - nejen dělnická čtvrť. *Atlas obyvatelstva* [online]. 2011 [cit. 2019-01-20]. Dostupné z: https://www.atlasobyvatelstva.cz/sites/default/files/4_zizkov_cz.pdf
- Kadaň získala za své integrační programy ocenění Gypsy Spirit. *Romea* [online]. Agentura pro sociální začleňování, 2013 [cit. 2021-01-11]. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/kadan-ziskala-za-sve-integracni-programy-oceneni-gypsy-spirit>
- KALEJA, Martin. *Determinanty hodnotových konstruktů ve vzdělávání romských žáků základních škol*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2013. ISBN 978-80-7464-233-3.

- KALEJA, Martin. *Romové a škola versus rodiče a žáci*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2011. ISBN 978-80-7368-943-8.
- KALIBOVÁ, Klára. Romové z pohledu statistiky a demografie. In *Romové v České republice (1945-1998)*. Vyd. 1. Praha: Socioklub, 1999. 558 s. Sešity pro sociální politiku. ISBN 80-902260-7-8.
- KASHIMA, Yoshihisa, Susumu YAMAGUCHI, Uichol KIM, Sang-Chin CHOI, Michele J. GELFAND a Masaki YUKI. Culture, gender, and self: A perspective from individualism-collectivism research. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995, **69**(5), 925-937. DOI: 10.1037/0022-3514.69.5.925. ISSN 1939-1315.
- KAŠPAROVÁ, Irena. *Politika romství - romská politika*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2014. Sociologické aktuality. ISBN 978-80-7419-157-2.
- Katastrální mapa Žižkov. In: Český úřad zeměměřičský a katastrální [online]. [cit. 2021-01-20]. Dostupné z: <http://sgi.nahlizenidokn.cuzk.cz/marushka/default.aspx?themeid=3&&MarQueryId=6D2BCEB5&MarQParamCount=1&MarWindowName=Marushka&MarQParam0=727415>
- KATRŇÁK, Tomáš. *Odsouzení k manuální práci. Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004. ISBN 80-86429-29-6.
- KÁŽMÉR, Ladislav. *Sociální faktory užívání návykových látek u českých adolescentů* [online]. 2018 [cit. 2020-01-05]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/profile/Ladislav_Kazmer/publication/326579565_Social_factors_of_adolescent_substance_use_-_effects_of_peers_parental_bonding_and_parental_monitoring/links/5b572aef0f7e9b240f023448/Social-factors-of-adolescent-substance-use-effects-of-peers-parental-bonding-and-parental-monitoring.pdf
- KEBZA, Vladimír. *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1307-5.
- KENTOŠ, Michal. Možnosti skúmania kvality života nezaměstnaných. In TOKÁRKOVÁ, Anna, Josef KREDÁTUS a Vladimír FRK. *Kvalita života a rovnost příležitostí*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešově, 2005, 122 - 128. ISBN 80-8068-425-1.
- KERTESI, Gábor a Gábor KÉZDI. On the test score gap between Roma and non-Roma students in Hungary and its potential causes. *Economics of Transition*. 2016, **24**(1), 135-162. DOI: 10.1111/ecot.12076. ISSN 09670750.
- KLADIVOVÁ, Vlasta. *Konečná stanice: Auschwitz-Birkenau*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1994. ISBN 80-7067-393-1.
- KOKAISL, Petr a Pavla KOKAISLOVÁ. Belgian Germans or East - Belgians?. *Journal of Social Research & Policy*. 2015, **6**(1). ISSN 2067-2640.
- Kolik peněz potřebují Češi, aby už nemuseli pracovat? Nejčastěji 20 milionů korun. *E15* [online]. 2020 [cit. 2021-01-24]. Dostupné z: <https://www.e15.cz/domaci/kolik-penez-potrebuji-cesi-aby-uz-nemuseli-pracovat-nejcasteji-20-milionu-korun-1368498>
- KOŘÍNEK, Richard. *Narativní analýza životního příběhu uživatelů drog z prostředí romských komunit* [online]. 2010 [cit. 2019-01-19]. Dostupné z: <http://docplayer.cz/33566817-Narativni-analyza-zivotniho-pribehu-uzivatelu-drog-z-prostredi-romskych-komunit-richard-korinek.html>
- KOSTLÁN, František. *Sečítání lidu: K romské národnosti se přihlásilo o dva tisíce lidí více než před deseti lety*, [online] Romea, 15.12.2011, [cit. 19. 2. 2015] Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/scitani-lidu-k-romske-narodnosti-se-prihlasilo-o-dva-tisice-lidi-vice-nez-pred-deseti-lety>

- KOVÁŘ, Jakub. Rusíni v Srbsku. In KOKAISL, Petr. *Pestrá Evropa: Turci v Bulharsku, Turci v Rumunsku, Srbové, Bosňáci a Albánci v Černé Hoře, Walserové, Německojazyčné skupiny v Itálii, Ladinové v Itálii, Rusíni v Srbsku, Huculové na Ukrajině a v Rumunsku, Rusové (staroobřadníci) v Estonsku, Sámové (Laponci) ve Finsku*. Praha: Nostalgie, 2016. ISBN 978-80-906207-5-9.
- KOVÁTS, András. *Roma migration*. Budapest: Hungarian Academy of Sciences Institute of Minority Research--Centre for Migration and Refugee Studies, 2002. ISBN 963-00-9827-x.
- KRÁČMAROVÁ, Drahoslava. *Ethnonyma Rom a Cikán v českém jazykovém prostředí: Ethnonyms "Rom" and "Cikán" in Czech language culture*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2014. ISBN 978-80-7290-800-4.
- KRIŠTOF, Roman. *Evaluační zpráva lokality Kodaň* [online]. 2015 [cit. 2017-03-17]. Dostupné z: https://www.socialni-zaclenovani.cz/wp-content/uploads/Evaluacni_zprava_lokality_Kadan_2015.pdf
- KYMLICKA, Will. *The Current State of Multiculturalism in Canada and Research Themes on Canadian Multiculturalism, 2008-2010*. Citizenship and Immigration Canada, 2010. ISBN 978-11-001464-85.
- LEE, Ronald. Post-communism Romani migration to Canada. *Cambridge Review of International Affairs*. 2007, **13**(2), 51-70. DOI: 10.1080/09557570008400298. ISSN 0955-7571.
- LENOIR, René. *Les exclus: un Français sur dix*. 4e éd. augm. et mise à jour. Paris: Seuil, 1989. ISBN 2-02-010769-4.
- LEVINE-RASKY, Cynthia. *Writing the Roma: histories, policies, and communities in Canada*. Winnipeg: Fernwood Publishing, [2016]. ISBN 978-1552668825.
- LEWIS, Oscar. The Culture of Powery. *Scientific American*, 1966, **215**(4), 19 – 25.
- LIPPMANN, Walter. *Veřejné mínění*. Přeložil Ladislav KÖPPL. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0939-3.
- Longitudinal Survey of Immigrants to Canada: Process, progress and prospects. *Statistics Canada* [online]. 2003 [cit. 2018-04-09]. Dostupné z: <http://publications.gc.ca/Collection/Statcan/89-611-X/89-611-XIE2003001.pdf>
- LYNN, Richard. *Eugenics: a reassessment*. Westport, Conn.: Praeger, 2001. ISBN 978-0-275-95822-0.
- MAREŠ, Jiří. *Kvalita života u dětí a dospívajících*. Brno: MSD, 2006. ISBN 80-86633-65-9.
- MARKUS, Hazel R. a Shinobu KITAYAMA. Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*. 1991, **98**(2), 224-253. DOI: 10.1037/0033-295X.98.2.224. ISSN 1939-1471.
- MATSUMOTO, David. R. *APA handbook of intercultural communication*. 1st ed. New York: Walter de Gruyter, c2010. ISBN 1-4338-0779-3.
- MCCRAE, Robert R. a Paul T. COSTA. Adding Liebe und Arbeit: The Full Five-Factor Model and Well-Being. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 1991, **17**(2), 227-232. DOI: 10.1177/014616729101700217. ISSN 0146-1672.
- MICHALOS, Alex C. a Bruno. D. Zumbo. Ethnicity, Modern Prejudice and the Quality of Life. *Social Indicators Research*. **53**(2), 189-222. DOI: 10.1023/A:1026596132069. ISSN 0303-8300.
- MICHALOS, Alex C. Multiple discrepancies theory (MDT). *Social Indicators Research*. 1985, **16**(4), 347-413. DOI: 10.1007/BF00333288. ISSN 0303-8300.
- MORAVEC, Štěpán. Nástin problému sociálního vyloučení romských populací. In HIRT, Tomáš. JAKOUBEK, Marek. (eds.) *Romové v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, s. 11-69. ISBN 80-86898-76-8.

- MOREE, Dana. *Základy interkulturního soužití*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0915-7.
- MRAVČÍK, Viktor, Pavla CHOMINOVÁ, Kateřina GROHMANNOVÁ, et al., MRAVČÍK, Viktor, ed. *Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v České republice v roce 2019* [online]. Praha: Úřad vlády České republiky, 2020 [cit. 2021-01-19]. Dostupné z: https://www.drogy-info.cz/data/obj_files/33369/1076/VZdrogy2019_v02.pdf
- MÜHLPACHR, Pavel. Měření kvality života jako metodologická kategorie. In: TOKÁRKOVÁ, Anna, Josef KREDÁTUS a Vladimír FRK. *Kvalita života a rovnost příležitostí*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2005, ISBN 80-8068-425-1.
- Nacistická genocida Romů za druhé světové války. Památník Lety u Písku* [online]. Muzeum romské kultury. 2018 [cit. 20. 4. 2018]. Dostupné z: <http://letypamatnik.cz/historie/>
- NAVRÁTIL, Pavel. *Romové v české společnosti: jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-717-8741-8.
- NEČAS, Ctibor. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor, 1999. ISBN 80-7260-022-2.
- NEKORJAK, Michal, Adéla SOURALOVÁ a Klára VOMASTKOVÁ. Uváznutí v marginalitě: Vzdělávací trh, „romské školy“ a reprodukce sociálně prostorových nerovností. *Sociologický Časopis*. 2011, 47(4), 657-680.
- NĚMEC, Michal. *Analýza bydlení a realitního trhu na území hl. m. Prahy z pohledu jeho dostupnosti a potřeby* [online]. Institut plánování a rozvoje hlavního města Prahy, 2017 [cit. 2019-01-20]. Dostupné z: https://www.iprpraha.cz/uploads/assets/dokumenty/ssp/analyzy/bydleni_realitni_trh/analiza_bydleni_a_realitního_trhu_po_zohledneni_pripominek.pdf
- NEPUSTIL, Pavel. *Užívání drog ve skupinách s obtížným přístupem k drogovým službám: situace v ČR: analýza informačních zdrojů*. Praha: Úřad vlády České republiky, c2012. Monografie (Úřad vlády České republiky). ISBN 978-80-7440-072-8.
- NEUSTUPNÝ, Jiří V. Sociolingvistika a jazykový management. *Czech Sociological Review*. 2002, 38(4), 429-442. DOI:10.13060/00380288.2002.38.4.03.
- Neziskový sektor. *Městská část Praha 3* [online]. Praha, 2020 [cit. 2020-01-20]. Dostupné z: <https://www.praha3.cz/radnicni-noviny/neziskovy-sektor>
- OAXACA, Ronald. Male-Female Wage Differentials in Urban Labor Markets. *International Economic Review*. 1973, 14(3). DOI: 10.2307/2525981. ISSN 0020-6598.
- OECD guidelines on measuring subjective well-being*. Online-Ausg. Paris: OECD, 2013. ISBN 978-926-4191-655.
- OISHI, Shigehiro, Ed DIENER, Richard E. LUCAS a Eunkook M. SUH. Cross-Cultural Variations in Predictors of Life Satisfaction: Perspectives from Needs and Values. DIENER, Ed, ed. *Culture and Well-Being*. Dordrecht: Springer Netherlands, 2009, 2009, s. 109-127. Social Indicators Research Series. DOI: 10.1007/978-90-481-2352-0_6. ISBN 978-90-481-2351-3.
- OLÁHOVÁ, Lubomíra. *Nejen romská kuchařka*. Praha: Fortuna, 2000. ISBN 80-716-8741-3.
- OLIVER, Richard L. A Cognitive Model of the Antecedents and Consequences of Satisfaction Decisions. *Journal of Marketing Research*. 1980, 17(4). DOI: 10.2307/3150499. ISSN 00222437.
- OPASCHOWSKI, Horst. *Pädagogik der freien Lebenszeit*. 3. vyd. Opladen: Leske+Budrich, 1996.
- PACINOVÁ, Zuzana. *Pomoc pro ty, kdo o ni stojí. Ministerstvo vnitra České republiky* [online]. 2013 [cit. 2018-05-25]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/sluzba/docDetail.aspx?docid=21804159&doctype=ART>
- PAPPA, Evelina, Simela CHATZIKONSTANTINIDOU, George CHALKIOPOULOS, Angelos PAPADOPOULOS a Dimitris NIAKAS. Health-Related Quality of Life of the Roma in Greece: The Role of Socio-Economic Characteristics and Housing

- Conditions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2015, **12**(6), 6669-6681. DOI: 10.3390/ijerph120606669. ISSN 1660-4601.
- PARKER, Cathy a Brian P. MATHEWS. Customer satisfaction: contrasting academic and consumers' interpretations. *Marketing Intelligence & Planning*. 2001, **19**(1), 38-44. DOI: 10.1108/02634500110363790. ISSN 0263-4503.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Romové v českých zemích v letech 1945-1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2004. Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, č. 12. ISBN 80-86621-07-3.
- PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogika volného času: teorie, praxe a perspektivy mimoškolní výchovy a zařízení volného času*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-295-5.
- PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogika volného času*. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-711-6.
- PHINNEY, Jean S. BERRY, John W. VEDDER, Paul a LIEBKIND, Karmela. The Acculturation Experience: Attitudes, Identities and Behaviors of Immigrant Youth. In BERRY, John W. *Immigrant youth in cultural transition: acculturation, identity, and adaptation across national contexts*. Mahwah, N.J.: Erlbaum, 2006. ISBN 0-8058-5156-9.
- PORÁK, Jaroslav. *Ze starých letopisů českých*. Přeložil Jaroslav KAŠPAR. Praha: Svoboda, 1980. Členská knihnice (Svoboda).
- Prvé výsledky ATLASU rómskych komunit na Slovensku 2013. In: *Atlas rómskych komunit* [online]. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2017 [cit. 30. 10. 2017]. Dostupné z: https://www.minv.sk/?atlas_2013
- Refugee Claims Statistics. Immigration and Refugee Board of Canada [online]. 2019 [cit. 2019-02-28]. Dostupné z: <https://irb-cisr.gc.ca/en/statistics/protection/Pages/index.aspx>
- Refugee Protection Claims (New System) by Country of Alleged Persecution. Immigration and Refugee Board of Canada [online]. 2019 [cit. 2021-01-22]. Dostupné z: <https://irb-cisr.gc.ca/en/statistics/protection/pages/index.aspx>
- REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada, 2009. Sociologie. ISBN 978-80-247-3006-6.
- REISENZEIN, Rainer a Christine SPIELHOFER. Subjectively salient dimensions of emotional appraisal. *Motivation and Emotion*. 1994, **18**(1), 31-77. DOI: 10.1007/BF02252474. ISSN 0146-7239.
- RINGOLD, Dena, Mitchell A. ORENSTEIN a Erika WILKENS. *Roma in an expanding Europe: breaking the poverty cycle*. Washington, D.C.: World Bank, c2005. ISBN 0-8213-5457-4.
- RITZER, George. *Sociological Theory*. New York: McGraw-Hill, 1992. ISBN: 97-815-0633-7715.
- ROHEIM, Gloria. Why Canada should care about the Hungarian Roma. *The Canada's World Blog* [online]. 2010 [cit. 2020-11-14]. Dostupné z: <https://canadasworld.wordpress.com/2010/02/10/why-canada-should-care-about-the-hungarian-roma/>
- ROMEIA. *Podpora Romů v Praze: Projekt zaměřený na vzdělávání a zaměstnání*. Praha: ROMEIA, o. s., 2008.
- Romská rodina. *Romové v České republice* [online]. 2000 [cit. 27. 3. 2018]. Dostupné z: <http://romove.radio.cz/cz/clanek/18387>
- ROZIN, Paul. Preadaptation and the puzzles and properties of pleasure. In: KAHNEMAN, Daniel, Ed DIENER a Norbert SCHWARZ, ed. *Well-being: the foundations of hedonic psychology*. New York.: Russell Sage Foundation, c1999. ISBN 0-87154-423-7.

- RUMMENS, Johanna A. Conceptualising Identity and Diversity: Overlaps, Intersections, and Processes. *Canadian Ethnic Studies*. 2003, **35**(3), 10-25. ISSN 0008-3496.
- ŘEZNÍK, Miloš. *Formování moderního národa: (evropské "dlouhé" 19. století)*. V Praze: Triton, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-7254-406-3.
- ŘÍČAN, Pavel. Nová identita českých Romů – naděje nebo hrozba? In SMĚKAL, Vladimír, ed. *Podpora optimálního rozvoje osobnosti dětí z prostředí minorit: sociální, pedagogické a psychologické aspekty utváření osobnosti romských dětí a dětí z prostředí jiných minorit*. Brno, 2003. ISBN 80-85947-8.
- SADLÍKOVÁ, Helena. Romové v Praze. *Praha sdílená a rozdělená* [online]. 2019 [cit. 2019-01-20]. Dostupné z: <https://praha.mkc.cz/?p=896#fn-5>
- SALZMANN, Zdeněk. *Jazyk, kultura a společnost: úvod do lingvistické antropologie*. 1. Vyd. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd České republiky, 1997. 211s. Český lid. Supplementum; roč. 83, 1996. ISBN 80-85010-01-1.
- SEIBERT, Horst. *Der Kobra-Effekt: Wie man Irrwege der Wirtschaftspolitik vermeidet*. Munich, 2003. ISBN 34-9223-69-01.
- SENIK, Claudia. Income distribution and well-being: what can we learn from subjective data?. *Journal of Economic Surveys*. 2005, **19**(1), 43-63. DOI: 10.1111/j.0950-0804.2005.00238.x. ISSN 0950-0804.
- SHIELDS, John. No safe haven: Markets, welfare and migrants. In: KRETSENDEMAS, Philip. *Immigrants, welfare reform, and the poverty of policy*. Westport, Conn.: Praeger, 2004, s. 35-60. ISBN 0275978737.
- SCHELLENGER, Grant. Immigrants in Canada's Census Metropolitan Area: Trends and Conditions in Census Metropolitan Areas. *Statistics Canada* [online]. [cit. 2018-09-05]. Dostupné z: <http://citeserx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.547.7639&rep=rep1&type=pdf>
- SCHIMMACK, Ulrich a Ed DIENER. Affect intensity: Separating intensity and frequency in repeatedly measured affect. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1997, **73**(6), 1313-1329. DOI: 10.1037/0022-3514.73.6.1313. ISSN 0022-3514.
- SCHIMMACK, Ulrich, Phanikiran RADHAKRISHNAN, Shigehiro OISHI, Vivian DZOKOTO a Stephan AHADI. Culture, personality, and subjective well-being: Integrating process models of life satisfaction. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2002, **82**(4), 582-593. DOI: 10.1037/0022-3514.82.4.582. ISSN 1939-1315.
- SCHMITT, Michael T. a Nyla R. BRANSCOMBE. The Meaning and Consequences of Perceived Discrimination in Disadvantaged and Privileged Social Groups. *European Review of Social Psychology*. 2002, **12**(1), 167-199. DOI: 10.1080/14792772143000058. ISSN 1046-3283.
- SIDIROPULU JANKŮ, Kateřina, ed. *Khatar San: jak slovenští Romové přišli do českých zemí za prací a co se dělo potom*. Brno: Katedra sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, 2015. ISBN 978-80-210-7819-2.
- SILAROVA, Barbora, Jitse P. VAN DIJK, Iveta NAGYOVA, Jaroslav ROSENBERGER a Sijmen A. REIJNEVELD. Differences in health-related quality of life between Roma and non-Roma coronary heart disease patients: the role of hostility. *International Journal of Public Health*. 2014, **59**(2), 271-277. DOI: 10.1007/s00038-013-0490-1. ISSN 1661-8556
- SMITH, Anthony. *Myths and memories of the nation*. [Repr.]. Oxford [u.a.]: Oxford Univ. Press, 2007. ISBN 978-0-19-829684-3.

- SMITH, Anthony. The genealogy of nationos: An ethno-symbolic approach. *When is the nation: Towards an understanding of theories of nationalism*. London: Routledge, 2005, 94 - 112. ISBN 0-415-36121-4.
- SOBOTKA, Eva. Romani Migration in the 1990s: Perspectives on Dynamic, Interpretation and Policy. *Romani Studies*. 2003, **13**(2), 79-121. DOI: 10.3828/rs.2003.4. ISSN 1528-0748.
- SOKOL, Jan. *Moc, peníze a právo: esej o společnosti a jejích institucích*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007. ISBN 978-80-7380-066-6.
- SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Praha: Antikomplex, 2011. ISBN 978-80-904421-3-9.
- Statistický lexikon obcí v Republice Československé: Svazek I. Čechy*. 2. Praha: Státní úřad statistický, 1924.
- STEINER, Jakub. Eknomie sociálního vyloučení. In JAKOUBEK, Marek a Tomáš HIRT, ed. *Romové: kulturologické etudy: (etnopolitika, příbuzenství a sociální organizace)*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004. ISBN 80-86473-83-X.
- STRIELKOWSKI, Wadim. GLAZAR, Ondřej. Analýza: Migranti a peněžní toky v české ekonomice [online]. Demografické informační centrum, 2012. ISSN 1801-2914 [cit. 2015-06-14]. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku=&artclID=809
- STROBACHOVÁ, Barbara. MCA: Fenomenologický pohled na vzdělávání sociálně znevýhodněných žáků. GULOVÁ, Lenka a Radim ŠÍP. *Výzkumné metody v pedagogické praxi*. Praha: Grada, 2013, 86 – 103. ISBN 978-80-247-4368-4.
- SUH, Eunkook, Ed DIENER, Shigehiro OISHI a Harry C. TRIANDIS. The shifting basis of life satisfaction judgments across cultures: Emotions versus norms. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1998, **74**(2), 482-493. DOI: 10.1037/0022-3514.74.2.482. ISSN 0022-3514.
- SZALÓ, Csaba a Eleonóra HAMAR. The Formation of Ethnic Minority Identities and Their Social Inclusion. In SIROVÁTKA, Tomáš. *The challenge of social inclusion: minorities and marginalised groups in Czech society*. Brno, 2006, s. 245-265. ISBN 80-87029-06-2.
- SZALÓ, Csaba a Igor NOSÁL, ed. *Mozaika v re-konstrukci: formování sociálních identit v současné střední Evropě*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav, 2003. ISBN 80-210-3306-1.
- ŠARKÓZI, Matěj. Miri famil'ija / Moje rodina. *Romano Džaniben*. 1995, **2**(1), 79 - 88.
- ŠATAVA, Leoš. *Etnicita a jazyk: teorie, praxe, trendy : čítanka textů*. Brno: Tribun EU, 2013. Librix.sk. ISBN 978-80-263-0517-0.
- ŠATAVA, Leoš. *Jazyk a identita etnických menšin: možnosti zachování a revitalizace*. Praha: Cargo Publishers, 2001. Mikros. ISBN 80-902952-1-5.
- ŠEBESTOVÁ, Miroslava. Nevídané: Z ghetta v Prunéřově se dostala rodina zpět do města. *Žatecký a Lounský deník*. Ústí nad Labem: VLTAVA LABE MEDIA, 2017.
- ŠESTÁK, Zdeněk. *Jak žil Žižkov před sto lety*. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1305-9.
- ŠOTOLA, Jaroslav a Mario RODRÍGUEZ POLO. *Etnografie sociální mobility: etnicita, bariéry, dominance*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. Anthropologia. ISBN 978-80-87895-54-2.
- TESAŘ, Filip. *Etnické konflikty*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-097-9.
- The Happiest and Unhappiest Countries in the World*. [online] Gallup: Gallup World Pool., 2017 [cit. 17. 12. 2017]. Dostupné z: <http://news.gallup.com/opinion/gallup/206468/happiest-unhappiest-countries-world.aspx>

- TOLLAROVÁ, Blanka. Integrace cizinců v Česku: pluralita, nebo asimilace? *Biograf* [online]. 2006, 25.10.2006, **2006**(39) [cit. 2020-02-12]. ISSN 1211-5770. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v3902>
- TOPINKA, Daniel. Utváření konceptu integrace imigrantů. In TOPINKA, Daniel. ZAHŘÁDKA, Pavel. FORET, Martin. FAFEJTA, Martin a HRABAL, Jiří (eds.) *Vyprávění - identita - diference: vybraná témata kulturních studií* Olomouc: Univ. Palackého v Olomouci, 2009. (145-172). ISBN 978-80-244-2463-7.
- TÓTHOVÁ, Valérie. *Prevence obezity a nadváhy u romské minority v komunitním ošetrovatelství*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2015. ISBN 978-80-7422-467-6.
- TROJANOVÁ, Alžběta. Rozhovory s Romy, kteří požádali o azyl ve Velké Británii. In ŠÍŠKOVÁ, Tatjana, ed. *Menšiny a migranti v České republice: [my a oni v multikulturní společnosti 21. století]*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-717-8648-9.
- UHEREK, Zdeněk a Renata WEINEROVÁ. Analýza romské migrace ze Slovenska na území České republiky. Výsledky terénního šetření z roku 2003. *Český lid*. 2005, 92(1), 17-33.
- UHEREK, Zdeněk a Veronika BERANSKÁ. Pavlivka Iodine Spring Water: Transnational Entrepreneurship in Post-Transition Contexts. CERVINKOVA, Hana, Michal BUCHOWSKI a Zdeněk UHEREK, ed. *Rethinking Ethnography in Central Europe*. New York: Palgrave Macmillan US, 2015, 2015, s. 75-88. DOI: 10.1057/9781137524492_5. ISBN 978-1-349-57126-0.
- UHEREK, Zdeněk. Czech and Slovak Romani on the path abroad: Migration and human personality. *Romani Studies*. 2018, **28**(1), 79-108. DOI: 10.3828/rs.2018.4. ISSN 1528-0748.
- UHEREK, Zdeněk. The Czech Republic and Roma migration after 1989. UHEREK, Zdeněk, Will GUY a Renata WEINEROVÁ. *Roma migration in Europe: Case studies*. Münster: Lit, 2004, s. 71-100. ISBN 38-25869-95-4.
- ULLMAN, Chana a Moshe TATAR. Psychological Adjustment among Israeli Adolescent Immigrants: A Report on Life Satisfaction, Self-Concept, and Self-Esteem. *Journal of Youth and Adolescence*. 2001, **30**(4), 449-463. DOI: 10.1023/A:1010445200081. ISSN 00472891.
- UNICEF [online]. MICS, 2017 [cit. 20. 11. 2017]. Dostupné z: <http://mics.unicef.org/>
- URBANCOVÁ, Viera. *Cigáni v Uhorsku 1775-Zigeuner in Ungarn 1775: O dnešnom stave, zvláštnych mravoch a spôsobe života, ako aj ostatných vlastnostiach a danostiach Cigánov v Uhorsku - Von den heutigen Zustände, sonderbaren Sitten und Lebensart, wie auch von denen übrigen Eigenschaften und Umständen*. Bratislava: Štúdio - dd - Bratislava, 1995.
- USA for UNHCR. 2018. *Trends at a glance*. [2018-11-05]. Dostupné z: <http://www.unhcr.org/globaltrends2017/>
- VAĎUROVÁ, Helena a Pavel MÜHLPACHR. *Kvalita života: teoretická a metodologická východiska*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, 2005. ISBN 80-210-3754-7.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0696-5.
- VAN KEMPEN, Ronald a Bart WISSINK. Between places and flows: towards a new agenda for neighbourhood research in an age of mobility. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*. 2016, **96**(2), 95-108. DOI:10.1111/geob.12039.
- VAŠEČKA, Imrich a Michal VAŠEČKA. Recent Romani Migration from Slovakia to EU Member States: Romani Reaction to Discrimination or Romani Ethno-tourism? 1.

- Nationalities Papers*. 2003, **31**(1), 27-45. DOI: 10.1080/0090599032000058893. ISSN 0090-5992.
- VAŠEČKA, Michal, Martina JURÁSKOVÁ a Tom NICHOLSON. (eds.) *Čačipen pal o Roma. A Global Report on Roma in Slovakia*. Bratislava: Institute for Public Affairs, 2003.
- VEENHOVEN, Ruut. *Happiness in nations: subjective appreciation of life in 56 nations, 1946-1992*. Rotterdam, Netherlands: Erasmus University of Rotterdam, Department of Social Sciences, RISBO, Center for Socio-Cultural Transformation, c1993. ISBN 90-72597-46-X.
- VEENHOVEN, Ruut. The Four Qualities of Life. *Journal of Happiness Studies*. 2000, **1**(1), 1-39. DOI: 10.1023/A:1010072010360. ISSN 13894978.
- VERKUYTEN, Maykel a Katarzyna ZAREMBA. Interethnic Relations in a Changing Political Context. *Social Psychology Quarterly*. 2016, **68**(4), 375-386. DOI: 10.1177/019027250506800405. ISSN 0190-2725.
- VERKUYTEN, Maykel. Life Satisfaction Among Ethnic Minorities: The Role of Discrimination and Group Identification. *Social Indicators Research*. 2008, **89**(3), 391-404. DOI: 10.1007/s11205-008-9239-2. ISSN 0303-8300.
- VERKUYTEN, Maykel. *The Social Psychology of Ethnic Identity*. Abingdon, UK: Taylor & Francis, 2005. ISBN 978-0-203-33870-4.
- VIDRA, Zsuzsanna, ed. *Roma migration to and from Canada: The Czech, Hungarian and Slovak case*. Budapešť: Central European University, 2013.
- VÍŠEK, Petr. 60 let řešení romské problematiky - úspěch, či neúspěch? In HIRT, Tomáš. JAKOUBEK, Marek. (eds.) *Romové v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, s. 189-200. ISBN 80-86898-76-8.
- VÍTEK, Vladimír. Dějiny obce Pruněrov. *Památky, příroda, život*. Chomutov: Oblastní muzeum v Chomutově, 1977, **9**(3).
- Vztah české veřejnosti k národnostním skupinám žijícím v ČR – březen 2019. *Centrum pro výzkum veřejného mínění* [online]. Akademie věd České republiky, 2019 [cit. 2020-02-12]. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4905/f9/ov190415.pdf
- WACQUANT, Loïc. Territorial Stigmatization in the Age of Advanced Marginality. *Thesis Eleven*. 2016, **91**(1), 66-77. DOI:10.1177/0725513607082003.
- WALSH, Chistine. A., David. ESTE a Brigitte KRIEG. Needs of Refugee Children in Canada: What can Roma Refugee Families Tell Us? *Journal of Comparative Family Studies*. 2011, **42**(4), 599-613.
- WALSH, Chistine. A., David. ESTE a Brigitte KRIEG. The Enculturation Experience of Roma Refugees: A Canadian Perspective. *British Journal of Social Work*. 2008, **38**(5), 900-917. DOI: 10.1093/bjsw/bcl369. ISSN 0045-3102
- WALSH, Christine A. a Brigitte KRIEG. Roma Identity: Contrasting Constructions. *Canadian Ethnic Studies*. 2007, **39**(1-2), 169-186. DOI: 10.1353/ces.0.0007. ISSN 1913-8253.
- WALSH, Christine A. a Brigitte KRIEG. Roma Refugees. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*. 2007, **5**(1), 5-27. DOI: 10.1300/J500v05n01_02. ISSN 1556-2948.
- WEINEROVÁ, Renata. *Romové a stereotypy: výzkum stereotypizace Romů v Ústeckém kraji*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 9788024626321.
- Who's who: Definitions. *Refugee Council* [online]. 2018 [cit. 2018-10-27]. Dostupné z: <https://www.refugeecouncil.org.uk/information/refugee-asylum-facts/the-truth-about-asylum/>

- WILSON, Warner R. Correlates of avowed happiness. *Psychological Bulletin*. 1967, **67**(4), 294-306. DOI: 10.1037/h0024431. ISSN 1939-1455.
- WOOD-DAUPHINEE, Sharon. Assessing Quality of Life in Clinical Research. *Journal of Clinical Epidemiology*. 1999, **52**(4), 355-363. DOI: 10.1016/S0895-4356(98)00179-6. ISSN 0895-4356.
- YANG, Dean. Migrant Remittances. *Journal of Economic Perspectives*. 2011, **25**(3), 129-152. DOI: 10.1257/jep.25.3.129. ISSN 0895-3309.
- ZAMPAS, Christina a Adriana LAMAČKOVÁ. *Forced and coerced sterilization of women in Europe. International Journal of Gynecology & Obstetrics*. 2011, 114(2), 163-166. DOI: 10.1016/j.ijgo.2011.05.002. ISSN 00207292.
- ZANDLOVÁ, Markéta. Etnicita a etnická identita. *Encyklopedie migrace: Data, fakta, příběhy ze světa v pohybu* [online]. Praha, 2017 [cit. 8. 3. 2018]. Dostupné z: <http://encyklopedie.org/etnicita-a-etnicka-identita/>
- ZELKO, Erika, Igor ŠVAB a Danica ROTAR PAVLIČ. Quality of Life And Patient Satisfaction with Family Practice Care in a Roma Population With Chronic Conditions in Northeast Slovenia / Kakovost Življenja V Povezavi S Kroničnimi Boleznimi In Z Zadovoljstvom Z Oskrbo Zdravnika Družinske Medicine Med Romskim Prebivalstvom V Sv Sloveniji. *Slovenian Journal of Public Health*. 2015, **54**(1). DOI: 10.1515/sjph-2015-0003. ISSN 1854-2476.
- ZHÁNĚL, Jiří. Vladimír HELLEBRANDT a Martin SEBERA. *Metodologie výzkumné práce*. Brno: Masarykova univerzita, 2014. ISBN 978-80-210-6696-0.
- ZYCHOVÁ, Jana a Petr KOKAISL. Multiculturalism and Its Influence on the Inclusion of the Roma in the Canadian Mosaic. *AVANT*. 2021 v tisku.
- ZYCHOVÁ, Jana. Specifics of Communication between Teachers and Parents of Roma Pupils. In: Proceedings of the 14th International Conference Efficiency and Responsibility in Education 2017. Praha: Czech University of Life Sciences Prague, 2017, 545 - 552. ISSN 2336-744X.
- Zpráva o stavu romské menšiny za rok 2018*. [online] Úřad vlády České republiky, 2019 [cit. 12. 2. 2019]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/Zprava-o-stavu-romske-mensiny.pdf>
- Zpráva o stavu romské menšiny za rok 2019*. [online] Úřad vlády České republiky, 2020 [cit. 19. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/aktuality/Zprava-o-stavu-romske-mensiny-2019.pdf>
- Žižkov přežil, Žižkov žije dál. *Městská část Praha 3* [online]. Praha, 2018 [cit. 2019-01-20]. Dostupné z: <https://www.praha3.cz/radnicni-noviny/kultura/zizkov-prezil-zizkov-zije-dal-n581459.htm>
- Žižkov. *Praha Neznámá: Průvodce po pražských čtvrtích* [online]. Praha, 2020 [cit. 2020-01-20]. Dostupné z: <https://www.prahaneznama.cz/praha-3/zizkov/>

9. Seznam obrázků

Obrázek 1: Transport statusových symbolů.....	59
Obrázek 2: Obezita.	68
Obrázek 3: Industriální část Hamiltonu.	70
Obrázek 4: Remitenční kanály.....	75
Obrázek 5: Domácnost respondenta.	78
Obrázek 6: Mapa – Vzdálenost lokality Prunéřov od Elektráren Prunéřov.	86
Obrázek 7: Trávení volného času.	97
Obrázek 8: Katastrální mapa Žižkova.	114
Obrázek 9: Romové na Žižkově, osmdesátá léta.....	116

10. Seznam tabulek a grafů

Tabulka 1: Možné kombinace objektivních životních podmínek a subjektivní pohody.	28
Tabulka 2: Pasportizační tabulka rozhovorů s romskými respondenty s Kanadě.	53
Tabulka 3: Vývoj počtu žadatelů o azyl v Kanadě.	54
Tabulka 4: Přehled typů remitencí.....	75
Tabulka 5: Pasportizační tabulka rozhovorů s romskými respondenty v Prunéřově.....	84
Tabulka 6: Vývoj počtu obyvatel a domů v Prunéřově mezi lety 1921 a 2011.....	86
Tabulka 7: Pasportizační tabulka rozhovorů s romskými respondenty ze Žižkova.	108
Tabulka 8: Vývoj počtu obyvatel a domů na Žižkově mezi lety 1969 a 2011.	113